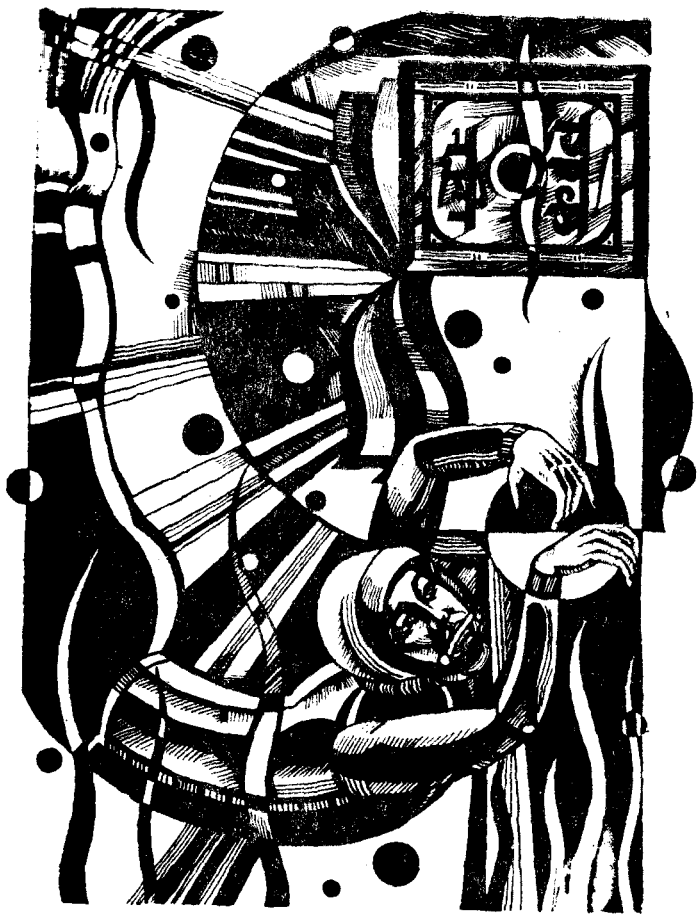

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1979

МАҲКАМ
МАҲМУДОВ

МАНГУ
КУЙ
ИЗЛАБ

ФАНТАСТИК
ВА
ТАРИХИЙ
ҲИКОЯЛАР

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1979

ББК 84У
М 37

Маҳмудов Маҳкам.
Мангу куй излаб: Фантастик ва тарихий ҳикоялар.—
Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979С.—216 б.

Хурматли китобхон! Қўлингиздаги ушбу тўпلامдан жой олган ҳикояларда қаҳрамонларнинг руҳий олами, маънавий излашлари, Ватан, табиат гўзалликларига, бир-бирига меҳр-муҳаббати, ёвузликка, адолатсизликка нафрати эртақларсимон фавқулодда вазиятлар, тимсоллар орқали тасвирланади.

Маҳмудов Маҳкам. Мелодия вечности. Фантастические и исторические рассказы.

ББК 84Уз7
Уз2

М $\frac{70303-190}{М 352(04)-79}$ 18—79—3703040100

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979 й.

ФАНТАСТИК ҲИҚОЯЛАР

МУШҚУЛ МУАММО

Ўт ўт ичидан ўтинг бор эрса

Сўфи Оллоёр

Ҳаво айниб, денгизда ғалаён бошланган, тўлқинлар ғазабга миниб, қирғоққа тобора бостириб келар эди. Дам олаётганлар шоша-пиша йиғма сўричалари ва соябонларини йиғиштиришар, чўмилишни бас қилинлар, деб шўх болаларга бақаришар эди. Бир оз пакана, тўладан келган, пешонаси ялтироқ академик Эргаш Мўминов ҳам ўғилчаси Бекни сувдан чиқишга зўрға кўндириб, уни кийинтира бошлади. Икки юзи кулчадай Бек қирғоқдан кетишга шошилмас, ҳўл шағал орасидан денгиз тўлқинлари чиқариб ташлаган юмшоқ ва типтиник медуза болаларини кафтига олиб, яна денгизга отар эди. Шу пайт курорт хизматчиси грузин кампир чала-чулпа русчалаб, Мўминовга шошилич телеграмма келганини айтди. Академик оёқларини типирчилатаётган шўх Бекни кўтарганича қирғоқдан баланд йўлкага чиқди. Бола отасининг қўлидан сирғалиб тушиб, ўзи чопқиллаб кетди.

Хонада, ранг-баранг денгиз тошчалари уйилиб ётган стол устида қизил ҳошияли телеграмма ётар эди. Академик уни қўлига олиб, тез кўз югуртирди.

«Шошилич телеграмма.

Гагра. Шота Руставели кўчаси 141. Ака-

демик Эргаш Мўминовга. Хурматли Эргаш муаллим, Сизни Тарози юлдузлар туркумига, Коинот олимларининг Олий кенгашига чақиряпти».

Телеграммада бошқа ҳеч қандай изоҳ йўқ эди. Майли, Тошкентга боришганида маълум бўлади.

Мўминов оёқлари бўшашиб, лиқиллаб қолган тўқима хивич креслога ўтириб, ялтироқ манглайини силаганича ўйланиб қолди. Дам олиш муддати ўзи охирлаб қолганди. Ишни ҳам соғинган..

Эргаш Мўминов Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти, шунингдек, бир неча сайёралардаги академияларнинг фахрий аъзоси эди. Турли фанларнинг вакиллари билан муомала қилиш, уларнинг фанларига араллашиб, ҳар хил муаммоларни ечишга ёрдамлашиш ҳар қандай одамни ҳам толдириши табиий эди. Мўминов ҳар йили таътил пайтида дам олмас, қадимий Шарқ фалсафаси тарихига оид китобини тугаллашга интиларди. Мана, курортда ҳам шу китобнинг бир бобини ёзиб улгурди. Бу — Навоий даврининг энг буюк алломаларидан Ҳусайн Воиз Кошифий фалсафаси ҳақидаги боб эди. Ҳар ҳолда, курортда вақти беҳуда ўтмади. XV аср фалсафасининг ҳозирги одамлар ҳаётига зарур томонларини аниқлаб чиқди. Уғилчаси Дурбек ҳам бод асоратидан қутулиб, анча қувватга кириб қолди. Кўриниши ҳам, руҳи ҳам тетиклашган академик Мўминовни касбдошлари ва шогирдлари ўраб олишди. Одатда раҳбар одам дам олиб қайтганида ҳамма уни руҳлантиришга интилади. Бу ёмон эмас. Бироқ баъзилар чин дилдан гапирмай, бошқа ўйда бўлади. Эргаш

Мўминов ким софдилу ким сохтадиллигини илгарилари яхши ажратарди. Ҳозир ажратиш қийин бўлиб қолди.

Бундан бир неча йил аввал у Қалонов деган кишини «Энциклопедия» нашриётига раҳбарликка тавсия қилган эди. Афсуски, чаласавод ва амалпараст бўлиб чиқди. Қалонов тарихдаги буюк кишиларни қомусга киритиш ўрнига ўзининг ҳамтовоқлари, қариндош-уруғларини киритибди. Бу ишга қарши чиққан одамларни қувғин қилибди. Ундан безиб, кўпчилик истеъдодли олимлар бошлаган хайрли ишларини ташлаб кетиб қолишибди. Буни Мўминов кейинчалик билди...

У хонада ёлғиз қолгач, иш столи устида, турли қоғозлар орасида қандайдир нур тарқатиб турган сайёралар аро телеграммани қўлига олди.

«Эргаш Мўминовга. Сизни Қоинотдаги онгли мавжудотлар яшовчи барча сайёралардаги илмий коллективлар раҳбарларининг уч кунлик олий кенгашига таклиф этамиз. Кенгашда кўп асрлар аввал тараққий этган ва замонамизда унутила бошлаган энг қийин фан асослари ўқитилади. Олимлар билан ЭОТ-2501 ихтирочиси суҳбат ўтказади».

«Тарози» туркумининг 12нчи сайёраси космодромида меҳмонларни Сайёралар аро илмий координация маркази раҳбарлари — икки бошли донишмандлар кутиб олишди. Бу одамларнинг асосий боши она тилида гапирса, ёрдамчи боши чет тилларда гапирар эди. Меҳмонлар турли шаклдаги ақлли мавжудотларни кўравериб ўрганиб қолишгани учун одатдагидай салом-алиқдан сўнг, дўстлар билан ҳол-аҳвол сўрашишга тушиб кетишди.

— Ердаям ҳал қилинмаган масалалар шунақа кўпайиб кетдики, битта бошимиз камлик қиляпти,— ҳазиллашди Мўминов 12 нчи сайёралик икки бошли олим дўстларидан бирига.

— Ерликларнинг ҳам бир нечтадан боши бор, аммо ўзлари билишмайди,— эътироз билдирди иккала бошида ҳам сочи оқара бошлаган мезбон.— Нега бўлмаса, бир одам ўз-ўзига зид иш қилади? Баъзилар бўлса бошини ишлатмай бировларнинг бошини кўтариб юришади... Ха-ха-ха...

Мўминов ҳам хохолаб кулиб юборди, у мезбоннинг нимага ишора қилганини дарров тушунган эди. Ҳазилга ҳазил билан жавоб берди:

— Баъзиларнинг биттадан ҳам боши йўқ, ха-ха-ха... Бизни нимага чақиритишти, билмай-сизми?— ҳамон лабини йиғиб ололмай сўради Мўминов.— Бу ёққа келиб-кетиш осонми? Уч-тўрт ҳафта ишдан қоладиган бўлдик.

— Менгаям анигини айтишмаган. Энг қийин фан... Барча сайёралардаги ақлли мавжудот учун энг зарур фан... дейишяпти. Ўзимам ҳайронман, қариганимизда ерликлар айтгандай, ўқиб, ўрик бўлармидик...

— Йўқ, дўстим,— эътироз билдирди Мўминов.— Ерда ўрта асрда яшаган Ибн Сино деган мутафаккир айтган экан: «Ҳамма фанларни ўргандим ва охири шуни билдимки — ҳеч нарсани билмас эканман...» Биз ҳали нимани билибмиз? Одамзоднинг умрини узайтиролмаяпмиз. Бошқача айтганда, бир бошимизни иккита қилолмаяпмиз. Ха-ха-ха...

Ҳамроҳи бу беозор ҳазилга кулиб қўя қолди. Сўнг гапини яна асосий мавзуга бурди:

— Ерликларни илм-фанда минг йилча ер-қада қолдирган, капалакларга ўхшаб учиб юрадиган, жуда қисқа умр кўрадиган Зухд олимлари ҳам, аксинча, уч-тўрт аср яшовчи ноҳидликлар ҳам кенгашига чақирилган. Ҳар ҳолда, қандайдир жуда муҳим янги фан кашф этилган бўлса керак.

— Қани, борайлик-чи, бундай фанга тишимиз ўтармикин...

Икки дўст олисидаги тепаликдаги адл қарағай ва шамшод дарахтлари орасида ниллий гумбазлари ярқираб турган қаср томон йўл олишди.

Билим қасрига элтувчи махсус равон йўл йўқ эди, у ерга ҳар ким ҳар хил сўқмоқдан чиқиб борарди...

Билим қасри ғоят ҳашаматли, аммо янги эмас эди. У икки минг йил аввал сув, олов, чақмоқ, бўрон, тўфондан жафо кўриб, тангри таолони излаб келувчиларнинг энг катта саждагоҳи эди. Ибтидодий одамлар бу қасрни йўниқ тошлардан шунчалик пухта қуришганки, ҳанузгача бирор тоши кўчмаган. Залнинг катта саҳнидан бошқа уч томонида етти қават устма-уст қурилган ҳужралар бўлиб, ҳаммасининг равоқлари залга қараган. Залнинг ўттиз метрли гумбаз шифтининг доирасида ибтидодий одамлар тасаввур қилган тангри таолонинг гўзал жамоли антиқа рангларда тасвирланган. Доиранинг атрофида эса икки бошли саҳобалар билан шайтонларнинг кураши лавҳалари акс этган. Бу қасрни бирон динга мансуб дейиш қийин эди. У жафокаш инсоният хаёли парвозининг меваси эди.

Ҳозир бу бинонинг жуда катта саҳнасига орган, чанг ва рояль ўрнатилган бўлиб, қади-

мий музика асарларидан концертлар қўйилар эди.

Эргаш Мўминов залда ўтирган меҳмонларни кўздан кечира бошлади. Олдинги қаторларда жуда илгари яшаб ўтган Суқрот, Афлотун, Арасту, Эвклид, Буқрот, Жолинус, Форобий, Беруний, Ибн Сино, Саъдий, Фузулий, Руставели, Навоий, Бобир, Галилей, Коперник, Эйнштейн ва яна Эргаш ака яхши танимаган бошқа буюк алломаларнинг соялари ўтиришарди. Уларни махсус электрон оптик машина ЭОТ-2501 ёрдамида чақирришган эди.

Ҳозирги кенгаш ҳайъати ҳам шу машина ва уни ижод қилган бир гуруҳ олимлардан иборат эди. Кенгашга ана шу ЭОТ-2501 ни кашф этган кекса аллома ранслик қилар эди.

— Муҳтарам олиму фозиллар! Бугун 2501 йилнинг 21 июлида қадимги даврларда тараққий этган ва эндиликда унутилиб кетган энг қийин фандан биринчи дарсимизни бошлаймиз,— раисдан сўнг машинанинг овози қадимги Миср тилида, юнон, лотин, араб, форс, турк, инглиз, француз ва рус тилларида янгради.

Қисқа эълондан сўнг ЭОТ-2501 кашфиётчиси барча сайёраларнинг олимларига савол билан мурожаат қилди:

— Муҳтарам олиму фозиллар! Дарсни бошлашдан олдин ҳаммангизга битта савол беришга ижозат этгайсиз. Қани айтинг-чи, орангизда умр бўйи ёлғон сўзламаган бирор олим борми? Қани, Суқрот муаллим, айтинг-чи балки сиз умрингизда ёлғон гапирмагандирсиз?

Қадимги юнон ридосининг этагини виқор билан кўтарган Суқрот муаллим ўрнидан турди ва Билим қасридаги одат бўйича — тинг-

ловчиларга таъзим қилиб шошилмай гап бошлади:

— Умр бўйи ёлғон гапирмадим... деёлмайман...

Залда аввал шивирлаш, кейин шов-шув бошланди. Ҳамманинг нигоҳи файласуфга қаратилди. Суқрот муаллимнинг юзига сезилар-сезилмас қизиллик югурди. Соя рангли эди.

— Тўғри, мен ёлғонни жуда кам гапирдим. Умримнинг охирида эса, демос — халқ мени ўлимга ҳукм қилганида ҳам ёлғон сўзламадим ва ўз ихтиёрим билан заҳар ичдим...

Залга чуқур сукунат чўкди. Ҳатто соя ҳам нафас олаётганга ўхшаб турарди.

— Ҳозир ҳам рост гапирганингиз учун миннатдорман, марҳамат ўтиринг,— деди раис.— Қани, Афлотун муаллим, сиз нима дейсиз?

— Мен умримда жуда кўп ёлғон гапирганман,— кулиб туриб гапирди Афлотун.— Ҳатто устозим Суқрот ҳакимга ёлғон гапиршни маслаҳат берганман. Негаки, демоснинг ҳукми нотўғри, адолатсиз эди. Халқ мажлиси агар оқил ва адолатли бўлса, у ўзининг энг улуғ фарзанди Суқрот ҳакимни ўлимга ҳукм қилармиди?!

Афлотун енгил таъзим билан гапим тамом, дегандай ишора қилди.

— Қани, ҳақ гапириш ҳақида яна кимда қандай фикр бор?

Альберт Эйнштейн ўрнидан турди. У бир зум аланглаб қолди.

— Кўзойнагимни қаёққа йўқотибман? Ҳа, дарвоқе, мен ўлганман-ку, кўзойнаксиз ҳам кўра оламан. Маълумки, мен «Авлодларга мактуб» қолдиргандим. Юз йилдан кейин очиб ўқилсин, деб васият қилганман. Аммо авлод-

лар менинг васиятимни ўқишса ҳам парво қилишмади. Мен уларни турли хавфлардан огоҳлантирган эдим. Ростини айтсам, ҳамма кашфиётлар ҳам инсониятга фойда келтиравермайди. Ҳа, мавзудан чалғидим, дарвоқе, ёлгон гапирмаслик ҳақида гапиришаётган эдик. Баъзи ёлгонлар фойдали, аммо баъзи рост гаплар ҳам фойдадан холи эмас...

Беруний сўз олди. У салласининг печини елкасидан ошириб, қуйи солинган бошини қўлига тираганча сўзлар, гўё ўз-ўзига гапираётгандай эди:

— Ҳукмдорларнинг мақтовни ёқтириши, аларнинг ҳақ гапдан қўрқиши олимлар бошига кўп фалокатлар ёғдирадур. Ҳатто замонасининг энг адолатли ва мард ҳукмдори бўлмиш Журжон амири, шамсулмаолий¹ Қобус ибн Вашмгир ҳам ҳақ гап учун сафдошларимдан бир нечасига жазо берган. Ҳукмдор қанчалик оқил ва одил бўлса, раият, уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка юз тутгай...

— Сўз ўрта аср араб олими Абу Аъло ал-Мааррийга,— эълон қилди раис.

Кўзларида бир олам акс этган саксон ёшлардаги қария, тайласони² учини гижимлаб туриб, жавоб берди:

— Мен бу одамларга содиқ, ҳақгуй эрдим, бегараз

Аммо бағримдан илон чиқди, дилим ўртар мараз.

Мен азиз билганларим манфур бўлди оқибат,

Обдан билганларим кўнглимга урди оқибат.

Ана шунақа. Инчунун, ҳақгўйлик бошимга кўп балоларни келтирди. Аммо мен ҳақ йўлдан қайтмадим.

¹ Қуёшдай юксак (Қобус ибн Вашмгирнинг тахаллуси).

² Тайласон — қадимги эркаклар рўмоли.

Шундан кейин бошқа сайёралардан келган алломалар сўз олишди. Уларнинг гаплари ҳам жуда маъноли, ҳикматга бой эди. Мўминовнинг ҳам бу борада айтадиган гаплари кўп эди. Шунин билгандай, раис унга сўз берди.

— Мен тарих илмидаги ҳақгўйлик ҳақида икки оғиз гапирмоқчиман. Биз тарихчилар ва файласуфлар кўпинча воқеаларни бузиб кўрсатамиз, ёмонни яхши деймиз, яхшини ёмон деймиз. Улуғ одамларни ўғри деймиз, ўғрини тўғри деймиз. Келажак тутуруқсизлигимиз учун, тўғрироғи, виждонсизлигимиз учун бизни лаънатлайди. Тўғри, баъзи олимларнинг ўзи оқ-қорани танмайди. Бу ҳам кечирилмас гуноҳ. Хуллас, бунақада тарихгаям ҳеч ким ишонмай қўяди...

Олимларнинг гапларини жим тинглаб, ўзининг турли асбоблари орқали ёзиб олаётган ЭОТ-2501 нинг кўзларида қизил чироқ ёнди. Раис хулосага ўта бошлади.

— Мажлисимиз бошида ҳозир деярли унутилиб кетган фан ҳақида гапирган эдик. Бу ҳаммангизга маълум — мантиқ фани. Мантиқ — ҳозир олимларни қийнайдиغان энг қийин фан бўлиб қолди. Сизларга шу фан асосларини ўргата бошлаймиз.

Шундай деб, ЭОТ-2501 ихтирочиси ҳайъатнинг узун эман столи устида ётган бир варақ оқ ва бир варақ қора қоғозни доскага илиб қўйди. Сўнг залда ўтирганларга қараб, тантанавор гапирди:

— Эртадан бошлаб, ҳаммамиз оқни оқ, қорани қора дейишни ўрганамиз...

Шифтдаги саҳобалар одамларнинг ишларига тушунмасдан, ажабланиб қараб туришарди.

МЕН — МЕН ЭМАСМАН...

Салобатли дарё оқар
чайқалиб беғам.
Менинг яхлит ҳаётимни
иккига бўлиб...

Маъруф Жалил

Эшик қўнғироғи устма-уст жиринглади.
Шошиб очдим.

— Туғилган кунингиз муборак бўлсин, Беҳзод! Беҳабар қолибмиз, бошқалардан эшитдик...— деб гина қилди ҳаллослаб кириб келган дўстим Бахтиёр, қўлидаги қандайдир ўрамларни четга қўйиб.

— Ҳа, энди шундай бўлиб қолди, ўзим ҳам кечагина билдим, театримиз директори эслатди.

Хижолатдан чиқиш учун эмас, бу ишга директор бош қўшганини билдириш учун шундай жавоб бердим. Бахтиёрни меҳмонлар ўтирган хонага бошладим.

Чоғроқ хона одамларга тўла, чироқ нури папирослар тутунидан хиралашган эди.

Журналист дўстим Бахтиёр бу ерга кўп келган бўлса-да, хона деворларидаги суратларга яна узоқ-узоқ боқди.

— Анови ҳайбатли тоғлар бағрида нима яширинган экан?..— деди у секин, ўз-ўзига гапиргандай.

Меҳмонлар ялт этиб қарашди. Уларнинг кўзларида таажжуб бор эди.

— Шовиллаб, тошиб оқаётган дарёдан бошқа нарсани кўрмаяпман,— деди кичик жус-

сали, кўримсизгина, аммо ўзига жуда бино қўйган шоир Аҳмад истеҳзо билан.

— Шунақа денг,— мийиғида кулди унинг ёнидаги, барваста, қўнғир мўйловли, қорача бастакор йигит.— Одам кирса, адашиб қоладиган ўрмон-ку бу...

— Ана холос! Ё менинг кўзим ўтмай қолган, ё буларнинг,— луқма ташлади сочини тоза қирдирган, истараси иссиқ адабиётшунос Умар.— Ахир, анови ўтлоқдаги жилғадан сув ичаётган оҳуни ҳеч бирингиз кўрмаяпсизми? Қаранг, у қандай иболи, тоғ қизларидай ҳуркак, ҳар бир шарпадан қочишга тайёр...

Мен бундай гапларни биринчи эшитишим эмас. Илгари келган меҳмонларнинг кўпчилиги ҳам шундай баҳслашиб ўтиришар эди. Бу сирли суратларни мен чизганман. Тўғриси, менинг ўрнимдаги, вужудимдаги бошқа одам чизган. Меҳмонлар, энг яқин дўстларим ҳам шундай деб ўйлашади. Аслида эса, уларни мен чизмаганман. Дўстларим мени— мен деб ўйлашади.

Аслида мен -- мен эмасман...

— Ёшлигингизда ҳақиқий рассом бўлган экансиз,— хулоса ясагандай, бир хўрсиниб гапирди журналист дўстим. Бу сўзларни у ҳар келганида айтади. Бу сўзлар аввалги ишларимдан мамнунлигини билдирадими ё ҳозирги ишларимдан норозилигиними, билмайман.

Ҳа, бу суратларнинг ҳаммаси севиклим Дурдонанинг турли кайфиятдаги чехралари. Ҳа, бу соҳибжамол қиз бахтиёрлигида ҳам, маъюслигида ҳам, ғазабланганида ҳам гўзаллигини йўқотмасди.

Мен Дурдонани севардим. Аммо...

Диваннинг ёстиғига суянганча, меҳмонлар-

ни ҳам унутиб, девордаги манзараларга қараб, хаёлга толдим. Болалигимни эслашга интилдим. Лекин ҳадеб кўз олдимга менинг эмас, бошқа бир одамнинг болалик чоғлари келаварди.

* * *

Ким экан у? Қиёфаси менга ўхшайди. Лекин мен эмасман. Йўқ, у мен эмас. Йўқ, йўқ... у бутунлай бошқа: унинг чинакам юраги бор. Мен эса юраксиз одамман. Мени ҳақиқий юракли одам, деб ўйлашади. Яна ким билади, балки бошқалар ҳам менга ўхшаб... билмадим. Ҳа, сал-пал эслаяпман. У — мен эдим. Ёзнинг фараҳбахш кечалари маҳалла четидаги катта майсазорда ёш-яланглар тонггача чўпчак айтишиб ўтирардик.

Майсазор яқинидаги дарахтларнинг чакалак бўлиб кетган шохлари, берироқдаги жўхоризор ва ловиязорлар тўлини ой нурида ғалати оқариб-бўзариб, сирли кўринар, аллақадан эшитилаётган ҳаққушнинг хунук товуши юрагимга ваҳима соларди. Онам айтиб берган парилар ҳақидаги афсоналарни эслаб, ўйга чўмар, осмонда тариқдай сочилган, чарақлаган юлдузларнинг жимир-жимирини томоша қилар эдим. Мен тонгнинг қаёқдан келишини билишга уриниб, хўрозлар қичқираётган, юлдузлар сўнаётган алламаҳалда ҳам осмондан кўзимни узмасдим. Шу зайл онамнинг «ухла», деб койишига қарамай, болаларнинг шўх кулгиси, қийқириқларига кўмилиб, ҳар куни тонгни кутардим.

Мен улғайиб, рассомликка ўқидим. Талабалик йилларимнинг энг олтин чоғлари нозик рангларни излаш билан ўтди.

Вир воқеа ҳаётимни остин-устун қилиб юборди. Ҳамма уйқуда, ҳали тонг ёришмаган эди. Хонам деразасидан чиройли манзара кўринарди. Олисда сой буралиб оқяпти, кўм-кўк водий қўйнида гуллаган ўрикзор ва шафтоливорларнинг оқ, пушти ранглари қалбга ором беради, аллалайди. Ана шу дақиқаларда майин шамол эшикни аста очди. Остонага қараб, ҳанг-манг бўлиб қолдим.

Қаршимда мен излаган хаёлий пари — Дурдона турарди! Кимдандир дили ранжигандай, маъюс кўзлари узун киприклари орасидан боқар экан, кўнглимда латиф куй туғила бошлади.

— Ҳа, ажабланманг, мен — Дурдонаман, — деган майин, нафис, тиниқ товуш ҳушимга келтирди. Унга қараб лол бўлиб қолдим.

Неча йиллар кўнглим тўрида асраб юрган энг чиройли сўзлар ҳам тилимга келмай қолди. Аҳволимни тушунди шекилли, Дурдона мовий ҳарир кўйлагининг узун этагини сал йиғиб, каравотим четига омонатгина ўтирди.

Ҳозир дунёда энг катта ташвишим — неча йиллар излаб топганимдан ажралиб қолмаслик эди.

— Кетиб қолмайсизми? — дейишга аранг мажолим етди. «Ҳуркиб қочиб кетса-я...»

Паривашим жавоб ўрнига майин жилмайдди. Бу табассум гўзаллигини тасвирлашга сўз, бўёқ, оҳанг топиш қийин эди.

Шундай бўлса ҳам мен бу ҳолатни шошиб, оппоқ деворга тушира бошладим... Дурдона ҳаракатимни сезди-ю, норозилик билдирмади, токчадаги китоблардан бирини олиб, аста ва-рақлай бошлади-

Мен терга ботиб, сурат чизяпман.

Мана, руҳимни арши аълога кўтарувчи Дурдонанинг ниҳол қомати, жон олувчи жоду кўзлари...

Қўшнимизнинг хўрози қичқириб, тонг ёришганини билдирди. Мен ҳали суратни чизиб улгурмаган эдим. Дурдона безовталаниб қолди, у ҳарир кўйлагининг узун этаklarини но-зик, нафис қўлчалари билан салгина ердан узиб, остонада ғойиб бўлди.

Мен бу ҳолдан ҳайратланиб, мўйқаламни кўлимдан тушириб юбордим. Оёқларимда мажол йўқ: каравотга ўтириб қолдим. Гоҳ Дурдона чиқиб кетган эшикка, гоҳ девордаги суратга қарайман.

Бўёқлари анқиб турган суратга боққаним сари ҳайратим орта бошладди. Девордан менга париваш қиз эмас, жилға бўйига сувга келган ёш ҳуркак оҳунинг мунис кўзлари боқарди!

Дурдона яна келди. У бу сафар аввалгидан ҳам гўзалроқ кўринди.

Деворга янги расмлар тушира бошладим. Расмлар кўпайди.

Уқишга ҳам бормай қўйдим. Дурдонанинг жамолини тасвирлаш билан овора бўлиб, кечанинг ҳам, кундузнинг ҳам фарқини билмай қолдим. Ҳолдан тойгунимча, кўлимдан мўйқалам тушиб, ўзим йиқилгунча ишлардим.

* * *

Янги расм муаллими баланд бўйли, сочлари силлиқ таралган, сунъий, аммо ўткир кўзлари ҳамиша жилмайиб турувчи киши

дарсга кириб, аслзодаларга хос назокат билан ўзини танитди. Сўнг янги тартиб билан та-ништира бошлади.

— Асосий вазифамиз — ҳаётимизни маз-мунли қилиб безатиш,— деди у оҳиста, лекин қиличдай кескин оҳангда аудитория шифти-даги гулга қараб.— Мазмунли, деганда бугун, фақат бугун учун фойдали ишлар қилишни назарда тутаман...

Ҳамма ялт этиб менга ўтирилди. Мен пар-во қилмагандай, савол бердим:

— Бугун учун фойдали деганда нимани тушунайлик?

Янги муаллим жаҳли чиққанини яширма-ди:

— Бугун учун фойдали дегани — фақат бугунни ўйлаш дегани!— бақирди у бўйига ярашмаган йўғон товуш билан.

Бу фикрга, албатта, кўпчилик қўшилмади. Аммо янги муаллим мунозарани қизитишни хуш кўрмаслигини ҳамма тушунган эди.

— Бугундан бошлаб,— деди янги муаллим тантанавор оҳангда, одамни сескантирувчи машъум завқ билан,— сурат чизишнинг янги, илғор ва осон усулига ўтамиз. Маълумки, та-биатдаги рангларнинг кўплиги, чексизлиги ақл-ҳушни бир жойга йиғишга халақит бе-ради, яъни одамни меҳнатдан чалғитади. Та-саввур қилинг, одам ўрмондаги бир ўтлоқда гулларни кўриб қолди. У гулларнинг рангига маҳлиё бўлиб, молларни боқишни, яъни асо-сий мақсадини унутади. Шунинг учун иложи борича, бояги гулларнинг хилини камайтириш зарур. Бу иш кўп куч, вақт ва маблағ талаб қиларди. Аммо мен бу проблемани ечишнинг ажойиб йўлини топдим.

Янги муаллим шу ерда нафас ростлади ва янада тантанали гапирди:

— Бунинг учун одамларнинг кўзини кўп рангларни кўрмайдиган қилиб ўзгартириш кифоя. Мен узоқ йиллик илмий тадқиқотлардан сўнг, шундай кўзни кашф этдим. Бу кўз фақат бир хил рангни кўради ва яшашни соддалаштиради. Ҳозирги электроника, оптроника, лазерлар асрида бундай кўзни яшаш ва алмаштириш қийин эмас...

Аудиторияга совуқ сукунат чўкди. Ҳамма гапнинг охирини кутарди.

— Ҳаммангиз энди шу кўзлардан фойдаланасиз,— деди у қатъий қилиб, эътирозга ўрин қолмайдиган оҳангда.— Энди мураккаб бўёқлар қидириб юрмайсиз..

Аммо эътироз билдирмасдан бўлмасди.

— Янги кўзлардан ҳамма фойдаланиши мажбурийми?

Кўпчиликка янги кўзлар ёқиб қолган шекилли, «Ановининг ношукурлигини...»— дегандай, ялт этиб мен томонга қарашди.

Янги муаллим столни чертиб, ҳаммани тинчитгач, маънодор қилиб жавоб берди:

— Ҳаммага мажбурий эмас, аммо илгор усулдан фойдаланувчи рассомларга ҳамма йўллар очиқ бўлади...

Бу сўзларнинг маъносини тушуниш қийин эмасди.

Қўнғироқ чалинди, дарс тугади. Аудиториядан биров хурсанд, биров хафа бўлиб чиқди.

Мен асабларим қақшаб, қаёққа юришни ҳам билмай тентираганимча, институтдан узоқлашдим. Шаҳар четидаги ташландиқ бир боққа кирдим.

Қуёш ҳали ботмаса-да, боққа қоронғилик чўккан, шамолдан дарахтлар эгилиб, шовиллар, ув тортар, мрамар қирғоқлари емирилиб, кўчган катта ҳовузнинг қорамтир-сафсар тусдаги суви нотинч жимирлар эди. Ҳовузнинг эскириб кетган оқ мрамар супасининг ғишталари кўчиб кетган. Думалоқ гранит пойдеворда салобат билан турган Беруний ҳайкалининг «сочини» дарахт шоҳлари юлқиламоқчи бўлиб тебранарди... Назаримда ҳайкал ағдарилаётгандай эди. Ҳовуз тепасидаги майсазорнинг нарироғида дарахтзорга бурканган кунгурадор кўҳна қаср кўринади. Унинг баҳайбат деразаларидаги шоҳи пардалар ҳам шамолда юлқиниб, ботаётган қуёш шафағида қип-қизил бўялгандай ял-ял ёнарди. Қаср тепасидаги қалин ўрмонзорнинг баҳайбат сершоҳ чинорларига шамол таъсир кўрсатолмагандай, оғир сукунат қоронғилигига чўмган.

Шамол кўп ўтмай, довулга айланди. Энди ҳаммаёқ ларзага келди, боғнинг тепасида кўҳна ўрмондаги баҳайбат чинорлар ҳам фарёд солиб, увлай бошладилар. Осмон ёришиб, момақалди роқ гумбурлади. Чақмоқ чақиб, олов қиличи ярқ этиб, бошимга тушди. Ҳушимдан кетдим...

Кўзимни очганимда майсазорда ётардим. Довул тинган, зим-зиё кўкда менга нотаниш юлдузлар чарақларди. Негадир ўзимни қушдай енгил сезардим, оғирлигимдан қутулгандай эдим. Тиззалаб ўрнимдан турдим ва ёнимга қараб, қўрқувдан титраб кетдим. Майсазорда, ёнгинамда нотаниш бир йигит беҳуш ётарди. Унга синчиклаб қараганим сайин, ҳайратим орта бошлади. У менга, худди ўзимга ўхшарди.

Нима қилаётганимни ҳам билмай, чошиб бориб, ҳовуздан ҳовучимда сув келтирдим ва унинг юзига сепа бошладим. Қулоқ тутиб, юраги дук-дук ураётганини сездим. У ҳушига келди ва ўрнидан тураркан, истехзо билан гудурлади:

— Яхшиси, ўз кўксингга қулоқ сол! Юрагинг уряптими, йўқми?

Мен шошиб, кўкрагимнинг чап томонига қўлимни босдим. У ерда ҳеч нарса йўқдай туюлди.

— Ҳа, ажабланма, сенинг юрагинг мана,— деди у ўз кўксини кўрсатиб ва ёнимга ўтирди.

— Қимсан ўзинг?— баттар ажабланиб сўрадим.

— Мен — сенман...

Бу гапдан бошим айланиб, гандираклаб, йиқилишимга сал қолди.

Чўнтагимни пайпаслаб, папирос тутатдим. Беихтиёр унга узатдим. У ҳам чекди. Иккимиз узоқ жим қолдик. Ниҳоят у гап бошладди:

— Сен Дурдонани ноҳақ ранжитдинг. У софдил, гўзал, ақлли қиз. Мен уни жуда севаман. Сен ҳам севасан...

— Йўқ,— шошиб эътироз билдирдим.— Мен Дурдонани севмайман. У — жодугар... Минг ёшга кирган. Уни кўрган одам чангга, гардга айланади...

— Қўйсанг-чи, бу янги муаллим — жаноб Хомнинг уйдирмаси. Сен — қўрқасан, ўқишдан кетаман, деб қўрқасан. Аслида, ҳар бир одамнинг ўз Дурдонаси бўлган...

Хуллас, иккаламиз келишолмадик. Мен қўл силтадим. У Дурдонани излаб кетди.

Шу кундан бошлаб, иккига бўлиниб кет-

ганимдан сўнг, соф ақл-мулоҳаза билан яшай бошладим. Ҳар бир қадамимни ўйлаб босардим. Ақл-мулоҳаза эса кўпинча ташвиш, ваҳима туғдирарди. Гоҳо яримталигимни одамлар билиб қолармикин, деб қўрқардим. Ваҳимали ўйларни қувиш учун кетиб қолган яримини излардим. Гоҳ у топилар ва мени асли ҳолимга қайтараман, деб кўп азоб берарди — ҳушимга келтириш учун бўшаб қолган юрагим ўрнини тўлдириш учун мени саволлар оловида куйдирарди.

Шунақада ёмон кўриб, нафратланиб кетардим ундан.

* * *

Ўқишни тугатиб, театрга ишга кирдим. Янги муаллим мени театр директорига «энг яхши шогирдим», деб таништирди. Туну кун ишхонада бош рассомга яхши кўринишни, унинг яқин одамлари қаторига қўшилиб, обрў орттиришни ўйлардим.

Бир куни бош рассом саҳнадан қадимий манзарадаги салобатли нақшин қасрни олиб ташлашни маслаҳат берди. Мен ўйлаб ўтирмай, манзарадан қасрни олиб ташладим. Бошлиқнинг дидини билганимдан кейин, театримизда қайси саҳна манзарасида қаср бўлса — олиб ташлайвердим. Қизишиб кетиб, ҳатто қасрдан кичикроқ кўшк, равоқларни ҳам қўймадим. Энди мен олий насабли одамлар даврасига кириб, турмуш ҳаловатларини тота бошладим.

У — Дурдонанинг ошиғи эса, қаерлардадир омадсиз, оч-юлчи юрар,— гоҳи-гоҳида, сокин

кечаларда уйқум қочганида келиб, мен билан баҳслашарди.

У гоҳо мен кутмаганимда, кўришни истамаган пайтимда келиб қолар ва ишларимга араллашиб, мени шарманда қилар эди.

Бир куни азонда уйғониб, кўчадаги анҳорда юзимни юваётган эдим. У келиб қолди. Осмонга қаради-ю, ҳайратдан қотди.

— Уфқни кўряпсанми? Нақадар рангларга бой! Фусункор тонг!— деди у елкамдан ушлаб.— Сен болалигингда кўрган ноёб, афсонавий ҳарир, пушти тонгларга ўхшаган тонг бу...

У менга, бу манзарани чизиб қол, деди. Аммо ишга кеч қолишимни ўйлаб, бош рассомнинг башарасини кўз олдимга келтирдим. Бош рассом театр саҳнаси орқасида ишимизга кўз-қулоқ бўлиб юрарди. Ишга сал кеч қолган ходимга бақирар, асабини бузиб жинни қиларди. Рассомларга вақтни гўё чўнтагидан пул чиқариб бергандай, қийналиб улашарди. Мен бош рассом билан тўқнашмаслик учун тонг шафағини қолдириб, театрға отландим.

Кўзгу олдида кийинаётганимда у мени яна сўроққа тутди:

— Ишга кеч қолсанг нима бўпти? Ишга ҳар куни борасан, бундай фусункор манзара эса кам учрайди. Бундай бетакрор манзарани балки яна сира учратмассан. Ҳу, анави рангни қара, сен бундай рангни биринчи кўришинг. Тезроқ мўйқаламингни ол.

— Йўқ, вақтим йўқ. Бугун гўзаллик ҳақидаги муҳим шиорни ёзишим керак. Ёзмасам... ншдан ҳайдашади...

— Одамларга гўзаллик тўғрисидаги шиор эмас, гўзалликнинг ўзи керак... Агар сен иш-

га бормасдан фақат ижод қилсанг, кўпроқ
ғўзаллик яратиб, одамларни бойитардинг.

Аслида у ҳақ эди. Аммо фақат ижод қил-
сам, бирор жойда хизмат қилмасам, муҳтож-
ликдан ўламан-ку.

— Мана, сен ҳеч қаерда ишламай ижод
қиялсан, яратаётган дурдона асарларингни
ким тушуняпти? Сен одамлар учун ўзингни
фидо қиялсан. Одамлар эса сени бир тийин-
га олишмайди.

— Бунинг сабаби шуки, одамларнинг еми-
ши жойида, аммо кўнглида ҳеч вақо йўқ,
худди чўлдай, мен уларнинг кўнглига гул
уруғлари сепиш учун ижод қиялман...

— Одамлар сен сепган гул уруғларини ҳам
еб қўйишади, сенинг асарларингни сариқ
чақага алмаштиришади. Устингдан кули-
шади..

— Йўқ, ҳамма сен ўйлаганча ҳайвон бўлиб
кетмаган. Мен уларнинг одамлигига ишона-
ман... Ана, уфққа қара, ранглар ўзгаряпти,
тезроқ мўйқаламингни ол...

Мен камчилигимни тан олгим келмасди.

— Тўғриси, сен ҳайратланаётган нозик
ранглар, барибир менга бир хил кўринади. Не-
гаки, менинг кўзим — янги.

— Кўзининг янгисини нега олдинг?

— Янги кўз одамни чарчатмайди.

— Сен чарчашдан қўрқасанми?

— Йўқ чарчашданмас... бошқа нарсадан...

Бор, мени йўлдан урма...

— Сени йўлдан уриб бўлишган. Мен сени
тўғри йўлга қайтармоқчиман...

Мен бу гапга парво қилмай, бир челак бў-
ёқни кўтариб, бир ўрам матони қўлтигимга
қисганимча ишга жўнадим.

У, садқаи одам кет, деганича, кўздан йў-қолди.

Шу кўйи узоқ ойлар кўринмади.

Тўғриси, мен ундан кўрқардим. Уни ўйла-сам, Дурдонанинг жодугарлиги, довул, кўҳна боғ эсимга тушарди.

У гоҳо болалигимни, ёшлигимни эслаган пайтларимда, ўтиришларда, давраларда келиб қоларди. Ниҳоятда озиб-тўзиб кетган. гўё фақат сўяги қолганди. Уни доимо азоб кемираётганидан шундайдир.

Эшитишимча, мен семирганим сайин у яна ҳам озиб кетаркан. Мен мартаба зиналаридан кўтарилганим сайин, уни хизматда пасайтиришаркан. Менинг пулим кўпайиб, маишатим яхшилангани сари у охирги чақаларига қора нон олиб, сувга ботириб еркан. Менинг либосим янгилангани сайин, унинг жулдур, чириган усти бошига яна ямоқлар тушаркан...

Ўзидан кўрсин. Қаёқдаги Дурдона деб, мендан, оромли ҳаётдан ажралиб қолди. Унинг расмлари қанчалик гўзал, жозибали бўлма-син, янги кўзли одамларга кўринмасди.

Аммо бугунги меҳмонлар деворлардаги мен — яъни, у чизган гўзал суратларни қандай кўриб қолишганидан ҳайратда эдим. Ё улар янги кўзларини олиб ташлаб, аввалги кўзлари билан келишдимикин? Даврадаги меҳмонларга бир-бир қарадим. Уртада чақчақлашиб ўтирган, хушбичим соқол қўйган йигит кўзимга жуда иссиқ кўринди. Меҳмонларнинг оғзини очиб, кулдириб ўтирган бу йигит — у, яъни бир вақтлардаги мен эдим. Унинг ёнида, ўн саккиз ёшли соҳибжамол ўтирарди. Бу — Дурдона эди. Унинг шўх кулгиси жонон чинни жарангидай хонани тўлдирарди.

Ҳамма кўзлар унга ва Дурдонага тикилган эди.

Кимдир сўраб қолди:

— Бу кимнинг суратлари?

— Дурдонанинг...

Суратлар ўртоқларимни ҳам ҳаяжонга солди шекилли, гапимга кулишмади. Журналист дўстим изоҳ берди:

— Ҳа, булар чиндан дурдона асарлар... Бўёқларга қаранглар-а, табиатда ҳам йўқ ранглари топган бу дарвеш...

Мен ҳайрон эдим...

РАЙҲОНДАГИ ЗАРПЕЧАК

Оқ, пушти атиргуллар ҳовлини ёқимли ҳидга тўлдириб, Муруднинг димоғини қитиқларди. Ишдан ҳориб қайтган Муруд гулларга сув қуяр экан, хаёли ҳамон лабораторияда эди...

Қилаётган ишинг вақтинчалигини, омонатлигини билиб яшаш нақадар оғир. Полимерлар кимёси институтининг кичик илмий ходими Мурад Тоҳиров ўзи ишлаётган лаборатория ёпилади, деган мишмишларни эшитиб, кўнгли бузилиб кетди. Кечагина келажаги порлоқ бўлиб турган янги иш наҳотки юлдуз кўрмай жон берса...

Мурад оғир ўйларни қувишга интилиб, райҳонларга яна сув очишга тутинди. Сўнг уватга энгашиб, райҳонларни сийпалади. Қўлининг эпкинидан садарайҳоннинг ўткир ҳиди димоғига гуп этиб урилди. Шу пайт райҳонлар орасида ўралашиб ётган зарпечакларга кўзи тушиб қолди. «Шундай томирсиз, қилдай нарса бақувват томирли райҳонни бўғаётганини қаранг-а», ўйлади у. Лекин шу топнинг ўзидаёқ уларни райҳонлар танасидан ажратиб, юлиб ташлашга эринди.

Кимёгар бутун вужудида қандайдир лоҳаслик сезиб, ич хонасига кирди ва ўзини

диванга ташлади. Кафтини бошига ёстиқ қилиб чўзилар экан, уйнинг тўрида, китоб жавонлари тепасида осиглиқ турган марҳум устозининг портретига қаради. Мурод, сочининг оқини назарга олмаса, ёш ва кўркам кўринадиган устози — профессор Кимё Алиевани кўпинча тушида кўрадиган бўлиб қолган. У коинотда, ақлли мавжудотлар яшайдиган барча сайёраларда танилган бу машҳур олимга шогирд бўлганидан анча мағрурланиб юрарди. Бошқалар буни тушунишар, ҳақиқатан Алиева ўз соҳасида ягона олимлигини билишарди. Алиева очган янги антикатализ лабораторияси келгусида алоҳида, йирик институтга айланиши мумкин эди. У кимёвий жараёнларни тезлаштириш ўрнига, аксига қайтарувчи дастлабки антикатализаторни топганди. Маълумки, бутун коинотда машҳур қадимий архитектура ёдгорликлари — Биби-хоним мадрасаси, Амир Темури мақбарасининг гиштлари уч-тўрт асрдан бери ҳавонинг маълум қисмини эгаллаб ётган. Кейинги 100—200 йил орасида нураб йўқолган гиштларнинг ўрнидаги ҳаво атрофдаги ҳаводан сезилар-сезилмас фарқ қилар экан. У ерда қандайдир нозик магнит майдонлари ҳосил бўлган. Гўё улуг одам яшаб ўтган ҳовлининг, ҳонаси файзли, бир вақтлар ёнғоқ ўсган жойнинг ҳавоси оғир туюлгандай. Профессор Алиева чириш, нураш жараёнларини аксига қайтарувчи антикатализатор ёрдамида шу архитектура ёдгорликларининг аслида қай ҳолатда эканлигини аниқлаш йўлини топганди. Ахир Биби-хоним мадрасаси сингари ёдгорликлар дунёда фақат биттадан яратилган, холос. Уларнинг

йўқолиши халқ келажаги учун жуда катта йўқотиш бўлади.

Бир давлат бошқа давлат тупроғига бостириб кирганида аввало маданий ёдгорликларга зарар етказишга, уларни йўқотишга интилади. Чунки буюк аждодлари бунёд этган ёдгорликлар халқда ифтихор уйғотади, унинг руҳини кўтаради. Ёв ёдгорликларни йўқотиб, халқнинг руҳини сўндиришга уринади. Шундай ажойиб иш асосчиси профессор Алиеванинг тўсатдан вафот этиши алам қилмайдими кишига? Энг чатоғи шуки, Алиева бу соҳада ҳали шогирд етиштириб улгурмаган эди. Шогирдсиз устознинг фани эса ўлимга маҳкум. Беруний, Ибн Сино шогирдлари ҳамон яшаётгани учун уларнинг кашфиётлари ҳамон дунёни ҳайратга солади. Наҳотки, Алиеванинг кашфиёти изсиз йўқолса?

Мурод Тоҳиров бу соҳада эндигина янги илмий ишини бошлаганди. Профессор Алиева вафот этгач, янги лаборатория бошлиқсиз, Муроднинг илмий иши раҳбарсиз қолди. Табиийки, Ер юзиде, ҳатто коинотда кимё профессорлари кўп бўлса ҳам улар янги лаборатория ишиндан беҳабар эдилар. Шунинг учун бирортаси бу лабораторияга мудирлик, Муроднинг ишига раҳбарлик қилолмасди. Шу туфайли, янги, келажаги порлоқ антикатализ лабораторияси ёпилади, деган гап тарқалди...

Кимёгар оғир хаёллар оғушида диванда қанча ўтирганини билмайди. Бир вақт кўча дарвозанинг қўнғироғи қандайдир ғайритабиий жиринглаганини эшитиб, бирдан сесканиб кетди. Янги туғилган ойнанинг хира нурида гулларни босиб олмай деб, шошиб девор томондан югурди. Дарвозани очиб, ҳеч ким йўқ-

лигини кўргач, бадани чумоли ўрмалагандек ғалати бўлиб кетди. Ярим соат илгари почта қутиси бўш эди. Демак, ҳозир қўнғироқ жиринглаганда кимдир хат ташлаб кетибди.

Мурод юраги алланимани сезгандай, ҳаяжонланиб, қордай оппоқ конвертни қўлига олди. Адресига кўзи тушди-ю, электр токи ургандай титраб, ранги оқариб кетди. Хатми қўлидан тушириб юборишига оз қолди. Хат — нариги дунёдан, марҳум профессор Алиевадан эди.

«Салом, Муроджон... Ушбу мактубни марҳум устозингиз Алиеванинг руҳи ёзаётганидан ажабланманг,— деб бошланарди хат.— Вафот этган куним бутун халқимиз мотам тутганини кўриб, жуда таъсирландим.. Ишимиздаги чуқур ғовакларни илгари кўрмаганимга ажабланаман. Дарвоқе, илгари Марсдан келган ҳамкасбингиз Қлара билан ораларингиз жуда яхши эди. Кимё фанлари номзоди Қлара Ер академиясига сиздан беш йил илгари ишга келганди. Зеҳнли, ширинсўз, куйди-пишди жувон эди. Айниқса, унинг интизоми, ҳар бир топшириқни вақтида бажариши менга ёқарди. Лекин гоҳо ҳаётда сен билан ёнма-ён ишлаётган одамнинг не мақсадда юрганлигини билмас экансан киши. Вафотимдан кейин академия ҳайъати йиғилишида Қларанинг президентга айтган гапларидан ҳайратда қолдим.

— Лабораториямизга бошлиқ топилмасанима қиламиз? Бошлиқ топилганда ҳам... яхшиси, Марсга кетаман, ишга чақиринишяпти,— деди у қошларини чимириб.

Аслида унинг нияти бошқа эди. Ердаги буюк обидаларни тиклашнинг Қлара учун қизиги йўқ эди. Чунки унинг ватани — Марсда

буюк обидалар йўқ эди. У эса Ерга ақл кучини бергиси келмасди... Лекин аини вақтда Ердаги обрўсини ҳам бой беришни истамасди. Кўнглида дунёда ягона лабораторияга бошлиқ бўлса, бутун коинотда шуҳрати ортарди...

Президент марслик аёлнинг ниятини тушунди-ю, у кутганидай жавоб бермади. Аксинча, Қларанинг олдига қатъий шарт қўйди.

— Биласизки, бошқа олимлар бу тажрибадан беҳабар. Шунинг учун бу ишни бошқаролмайди. Сизнинг ҳам соҳангиз бошқа. Демак Тоҳировнинг ишини тезроқ тугатишга ёрдамлашасиз. Уни биламиз, қобилиятли йигит. Лабораторияга мудир бўлишига фақат расмий бир нарса — илмий унвон етишмай турибди.

Қлара бу гапни эшитиб, ҳанг-манг бўлиб қолди. Одатда марсликларнинг гапи ерда қолмасди. Аҳвол ўзгарганини тушуниб, у қувликка ўтди. Атайлаб, сизнинг ишларингизни пастга ура бошлади.

— Билмадим... Ҳар ҳолда Тоҳиров ҳали гўр,— деди у лабларида ясама табассум билан.— Унинг ишдан бир нарса чиқишига кўзим етмайди.— Яхшиси...— деди бир оз тутилиб,— лабораторияни ёпиб қўя қолиш керак... Ундаги қимматли асбоблардан бошқа институтларда фойдаланиш мумкин...

Чиройли жувоннинг нафис лабларидан учган бу совуқ сўзларни эшитиб, руҳим титраб кетди. Наҳотки, одам амални деб инсониятга фойда келтирадиган ишдан воз кечса? Буни сира ақлимга сиғдиролмасдим.

Президент Қлара билан совуққина хайрлашди. Гапининг охирида у яна бир карра сиз-

нинг ишингизни илгари силжитишни тайинлади.

Лекин Клара кўмаклашишни хаёлига ҳам келтирмади. Аксинча, гоҳ у институтга, гоҳ бу институтга бориб, нодир асбоб-ускуналарни уларга ўтказишни таклиф қила бошлади. Аммо, яхшики, академия президенти бунга йўл қўймади.

Сиз қийналиб бўлсаям, тажрибани давом эттиравердингиз. Клара эса кейинчалик сизга бошқача муомала қила бошлади. Шама, қочриқлар билан унинг мудир бўлишига, илмий ютуқларингизга шерик қилиб обрў қозонишига ёрдамлашсангиз, тезда унвон олиб беришни ваъда қилди. У ёшлиги, гўзаллиги, жозибасига ишониб, бошингизни айлантиришга уринди.

Бир куни Клара сизга гап уқтираётиб, маънодор қилиб, шундай чиройли жилмайдики, охири бардош беролмадингиз. Машъум табассум ақл-ҳушингизни ўғирлади. Унга ёқиш учун энг яхши илмий ишларингизга имзосини қўшиб қўйдингиз.

Кларанинг қадди-қоматига қиё боқиб, кўнглингизда: «Шу жувоннинг гапига кирсам, асакам кетармиди, тезроқ унвонни олиб, одамлардай беташвиш яшасам-чи», деган фикр ялт этди. Бир лаҳза фанимиз истиқболлини унутдингиз. Бир лаҳза беғамлигингиз тутиб кетиб, қайноқ қонингизга эрк қўйиб бердингиз.

Мана энди шу вақтгача қилган ишларингизга у сира куч сарфламай шерик бўляпти. Сизни кечиролмайман. Сиз ўшанда йўқ деганингизда, тўғри, анча қийналардингиз. Лекин бир йил бўлмаса, уч-тўрт йилда барибир муд-

даоингизга етардингиз. Борингки, ундан кўп вақт кетгандаям, энг муҳими — коинотда Ер фанининг шу соҳадаги биринчилигини сақлаб қолардингиз.

Мана, энди илмимизда, ишимизда зарпечаклар кўпайди. Зарпечакни кўргансиз. Бир ерга тушганини сезмай қолсангиз — тамом. Мўр-малаҳдай кўпайиб, ўсимликларнинг танасига ёпишиб, ширасини сўриб ётаверади. Зарпечак ўзи ўралашган кўчатни бир энлик ҳам ўстирмай, унинг ҳисобига ўзи гуркираб ўсади. Зарпечакни йўқотай десангиз, аввало уни кўпайтирмаслигингиз керак экан. Кўпайтиргандан кейин ундан қутулиш қийин. Юлиб, янчсангиз ҳам яна ўсиб чиқаверади.

Майли, кўнглингиз чўкмасин, ҳалиям кечмас. Ҳалиям иложи бор. Дунёда иложсиз нарса йўқ. Чораси шуки, эринмай ишлаб, райҳонга зарар келтирмай, зарпечакнинг ўзини кучсизлантирадиган кучли модда топиш керак. Унгача, уларни юлаётганингизда бир-иккита яхши гуллар бирга қўпорилиб чиқади. Лекин, майли, кураш қурбонсиз бўлармиди...»

Мурад хатнинг у ёғини ўқинёлмади. Қандайдир қарсиллаган товушдан чўчиб уйғонди. Кучли шамол дераза ойнасини чил-чил синдирибди. Барвақт уйғонган хотини Назокатхон тепасида: «Ҳечқиси йўқ, яхшиликка бу», деб кулимсираб турарди.

Тоҳиров ҳамон туш таъсирида эди. У апилтапил ювиниб, нақшин кийик оёқли хонтахта устидаги бир пиёла кўк чойдан хўпладию ишга отланди. Ҳовлидан ўтаётиб, одатига кўра қора садарайҳонларни қўлида елпиб, ҳидлади. У энгашганда яна райҳонлар орасида ўралашиб ётган сап-сариқ қилсимон зарпечакларга

кўзи тушди. Усмай қотиб қолган райҳонларнинг танасидан озиқланаётган зарпечаклар йўғонлашиб, тарвақайлаб кетган эди. Шу пайт Тоҳиров райҳон ҳидини ҳам унутиб, зарпечакларни жаҳл билан юла бошлади...

АСРЛАР ДЕВОРИ

XXV асрнинг ўрталарида Ерга учиб келган бир гуруҳ ўзга планеталик сайёҳлар, юлдузкезар кемалари бузилиб, бу ерда қолиб кетишди. Кейинчалик уларни ерликлардан ажратиш қийин бўлиб қолди. Аммо уларнинг авлодларидан бўлган Мақсуд ерликларнинг одатларига ҳамон кўниколмайди.

Навоий театрида машҳур «Ла-Скала» театрининг солисткаси Адельфина Роза иштирокида «Шопенхонлик» қўйилаётган эди. Балконда, Мақсуд ўтирган ердан сал нарироқда бир гуруҳ ёш шоир ва олимлар шивирлашиб, итальян хонандасини кўкка кўтариб мақташарди. Буларнинг гаплари Мақсудга неча минг чақирим олисдан келаётгандай эшитиларди:

— Овозни қувватини қаранг, — ҳеч бир ҳаяжонсиз деди Азамат. У ёши қирқларга яқинлашса-да, ҳамон ёш шоирлар қаторида юрарди. У бир вақтлар яхшигина шеърлар ёзарди. Аммо ҳозирги чиқаётган ёш шоирларнинг истеъдодига қойил қолиб, мардлик билан шеърбозликни бас қилган, энди санъат аҳли ҳақида яхшигина мақолалар ёзарди. Опера, балет артистлари, рақс ансамблларининг ба-

дний раҳбарлари билан апоқ-чапоқ бўлиб кетган эди.

— Эҳ, бизда ҳам шундай овозли хонандалар бўлсайди, — деди ўз халқининг санъати ўсмаётганига ачинган оҳангда истеъдодли ёш шоир Азим. У ўз халқи орасида италян хонандасидан ҳам яхшироқ овозлар борлигини билмасди. У ҳақиқатан ажойиб шеърлар билан халқининг маданиятини кўтаришни эмас, асосан ўзининг шуҳратини дунёга таратишни орзу қиларди.

— Ўзбек музыкаси қачонгача харобликдан чиқмас экан? — яна жони ачиган оҳангда гапирди новча бўйли, сочи елкасига тушган Мурод. Аммо шу заҳотиёқ ўзбек музыкасини унутиб, биноклда нариги балкондаги бир гўзалнинг кимлиги билан қизиқа бошлади.

Парда ёпилди. Ҳашаматли биллур қандил чироқлари бирин-кетин ёниши билан балкондаги зиёлиларнинг ҳам суҳбати жонланди.

Энди улар ўзбек музыкасини бутунлай унутишган, ҳар бири ўзининг шу ерда ўтирганларнинг ҳаммасидан устун эканлигини исботлашга уринар, ҳеч нарсани тушунмайди, деб ўқувчилардан зорланишарди.

Шу пайт булар ўтирган балконга бир неча талаба йигитлар ва қизлар кириб келишди. Улар ёш шоирларни ўраб олишиб, узуқюлуқ бўлса ҳам ҳаяжон билан ўзларининг уларнинг шеърларидан олган таассуротларини изҳор қилишди.

Шоирлар эса: «Бизнинг шунақа доно ўқувчиларимиз бор-да», деб миннатдорчилик билдиришарди.

Чунки Ерда мақтовга мақтов билан жавоб бериш керак эди.

Мақсуд институт вестибюлидан ўтаётганида музыкали комедия факультетининг студентларидан бир нечтаси қуюқ салом беришди. Зинадан кўтарилаётганида ҳали қаримаган, бироқ сочлари оқариб, салобатли кўринадиган кафедра мудирин Нозим акага дуч келди.

— Бугун имтиҳон олар экансиз, студентларингиз аллақачон кутиб туришибди, — танбеҳ оҳангида гапирди кафедра мудирин. — Сизга яна бир гапни айтиб қўяй. Муаллимлар орасида янгисиз. Студентларимиз ҳеч балони билмайди. Лекин сиз уларни қийнаб, қайтариб юрманг. Ҳамма муаллимлар шунақа қилишади.

Кафедра мудирин самимий гапираётган эди.

— Бунақада талабалар саводсиз бўлиб чиқишади-ку, — эътироз билдирди Мақсуд. — Институтнинг ҳам қиммати қолмайди. Кейин бу саводсизлар истеъдодли одамларга раҳбарлик қилишади.

— Тўғрику-я, лекин иложимиз қанча. Қонун шунақа.

Мақсуд: «Қонунда саводсиз мутахассислар керак, дейилмаган-ку», демоқчи бўлди, аммо айтолмади. Қўпол чиқади, деб ўйлади. Аслида бу журъатсизлик эди.

— Энди, ука, ўзиз ақлли йигитсиз, бирор йўлини топинг. Омад тилайман, — гўштор қўлини узатиб хайрлашди Нозим ака.

Бу қўллар олимнинг қўлларига ўхшамасди.

Мақсуднинг руҳи тушиб кетди. «Бу сайёранинг одатларига ҳеч тушуниб бўлмайди. Бу одатлар менга юқяпти...»

Иккинчи қаватга кўтарилди. Тил ва адабиёт кафедрасининг эшиги қия очиқ эди. Институтга ундан икки йил аввал келган Гулчеҳра сиртқи бўлим талабаларининг иншоларини текшириб ўтирган экан. Мақсуд у билан узоқдан саломлашди. Гулчеҳра бошини кўтариб, одати бўйича, хиёл табассум билан алик олди. Дераза орқасидан чаман-чаман гуллаган олча шохлари кўриниб турар, уларнинг доирасида қиз яна ҳам яшнаб кетган эди. Мақсуд Беҳзод, Тициан ва Рафаэль суратларини эслади. У қизнинг беғубор, мовий кўзларига беихтиёр бир зум маҳлиё бўлиб қараб қолди. Гулчеҳра бунинг сездими-йўқми, яна ишга шўнғиб кетди.

Мақсуд унинг хаёлини бўлгиси келмади.

Аммо ўзининг хаёли бутунлай бошқа оламга кўчган эди. У кафедра мудири билан суҳбатни ҳам, студентларнинг саводсизлигини ҳам, имтиҳон олиши кераклигини ҳам унутди.

Гулчеҳра бу асрнинг одамларига сира ўхшамайди. Унинг мусаффо, мовий кўзлари майин нур таратиб туради.

Мақсуд у билан суҳбатлашганида умр бўйи излаганини топгандай бўлади. Дунёда фақат шу қизгина унинг дилидаги орзу-умидларини, дарду аламларини, шубҳаю ишончларини тушуна оладигандай туюлади. Ҳар гал суҳбатлашганида диллари жуда яқинлиги сезилиб қолади.

Мақсуднинг дунёда энг азиз одами эканлигини, тақдир бўронлари қайларга элтиб ташламасин, Мақсуд унга сажда қилишини Гулчеҳранинг ўзи билмайди. Майли, билмасин, Мақсудга бунинг аҳамияти йўқ, у Гул-

чеҳранинг нурли сиймосини умр бўйи ардоқлаб юради...

Унинг дунёга келиб топган энг эзгу, азиз бойлиги мана шу қизнинг чеҳраси бўлиб қолади...

Шуларни хаёлидан кечирар экан, Мақсуд кафедра эшигини авайлаб ёпди. Сўнг уни кутиб турган студентларга юзланди.

Бўш аудитория йўқлигидан, комсомол комитетига тўпланишди. Студентларнинг кўпчилиги башанг кийинишган, аммо уларнинг ялтираб турган чиройли кўзларида маъно йўқ эди.

Мақсуд кўпчилиги ҳиссиз бўлган бу болаларга қайси бир дарсда Мопассаннинг «Жинни аёл» ҳикоясини ўқиб берганини эслади. Мақсуд талабаларда Мопассан ижоди ҳақида равшанроқ тасаввур уйғотмоқчи эди. Атиги уч бетли бу ҳикояда ниҳоятда қайғули бир воқеа тасвирланарди.

Француз қишлоқларидан бирида ёлғиз аёл қари хизматкори билан яшарди.

«Тақдир зарбалари аёлни ақлидан оздирган эди. У ёшлик чоғларида, йигирма беш яшарлигида тўсатдан бир ойнинг ўзида ҳам отасидан, ҳам эридан, ҳам чақалоқ фарзандидан ажралди...»

Мопассан лўнда ва содда жумла билан жуда кўп маънони англатарди.

«Ўлим бир хонадонга кирдими, ўша ерга йўл очиб олиб, доим қатнайверади.

- Кулфатдан қадди букилган жувон ётиб қолди ва олти ҳафтагача ҳушига келмади. Бемор кун бўйи қимирламай ётар, деярли туз ҳам тотмас, фақат киприклари очилиб-ёпиларди».

Қаҳратон қиш кунларидан бирида қишлоққа прусслар бостириб киришади. Немис офицери узоқ йиллардан бери ўрнидан турмаган бемор аёлни ҳовлига чиқармоқчи бўлади. Тилдан қолган бемор офицерга жавоб беролмайди. Офицер аёлни босқинчилардан нафратлангани учун уларни менсимай, атайлаб гапирмаяпти, деб ўйлаб ғазабланади. Солдатлар қиш чилласида ҳали кийинмаган бемор аёлни тўшаги билан кўтариб, ўрмон томонга олиб кетишади. Французлар аёлнинг қаёққа йўқолганини билишмайди ҳам. Қишда хизматкор кампир ҳам оламдан ўтади. Йиллар ўтиб, кимсасиз ҳовлини ўт босиб кетади. Кейинчалик бир француз — ёзувчининг суҳбатдоши ёввойи ўрдакларни отиб юганида бир ўлжаси жарликка қулаб тушади.

Бу қайғули ҳикояни ўқиб берар экан, Мақсуд овозидаги енгил титроқни яширмасди ҳам. Айниқса ҳикоянинг охирини ўқиётганида томоғига бир нарса тиқилиб, нафас олиши қийинлашди:

«Ўлжамни топиб олиш учун жарнинг энг тагига тушишга мажбур бўлдим. Қушни аллақандай суяклар ёнидан топдим. Тўсатдан биров кўксимга мушт туширгандай, қалқиб кетдим — жинни аёл эсимга тушди.

Тўсатдан ҳамма нарсани, ҳа, ҳамма нарсани тушундим! Пруsslар совуқ, кимсасиз ўрмонда бемор аёлни тўшак-пўшаги билан жарга ташлаб юборишган. Аёл қалин ва енгил қор кўрпаси остида, оёқ-қўлини қимирлатмай, шу кўйи жон берган.

Сўнг бўрилар унинг жасадини тилкалаб ташлашган.

Қушлар эса унинг тўшаги, увадаларига уя қуриб олишган...»

Мақсуд шу сатрларни ўқир экан, талабалар бирдан хохолаб кулиб юборишди. Муаллим уларга қараб, бир зум гангиб қолди. Тилига ҳеч гап келмади. Аммо унинг кўзларида талабалар кулгисидан ажабланиш, ҳайратланиш, ғазабланиш, нафратланиш маънолари сезилиб турарди. Муаллимнинг кўзларидаги бу маъноларни баъзи йигит-қизлар сезди шеклли, бошларини қўйи солишганича, ёзувлар чала дафтарларига тикилиб қолишди. Бошқаларнинг дарду ҳасратларини буларнинг кўзлари кўрмасди, қулоқлари эшитмасди.

Ушанда талабалар нега хохолаб кулишганини Мақсуд ҳанузгача тушунмаган эди. Бугун имтиҳондаги савол-жавоблардан кейин ўша кулгининг сабабини озми-кўпми англай бошлади.

Санъат институтида ўқиб туриб, буларнинг адабиёт-санъатга тушунмаслиги ва энг ёмони, тушунишни ҳам хоҳламаслиги ғалати ҳодиса эди. Мақсуд талабалар сессия вақтида бир оз тайёрланишгандир, деган ният билан савол берди:

— Октавиан Август асрида қайси шоирлар яшаган?

Талабалар Август кимлигини билишмади. Табиийки, унинг асри қайсиллиги ҳам улар учун номаълум эди.

— Агар Август даврида яшаганингизда уни ҳурмат қилмаганингиз учун ҳаммангиз дорга осилар эдингиз. Сизлар кейинги асрларда туғилганингиз учун кўпгина гуноҳларингиз жазосиз қоляпти... Аммо энг катта жазо шуки, сизларни ҳеч ким, ҳеч қачон тани-

майди. Дунёга келганингизни ҳам, кетганингизни ҳам ҳеч ким билмайди. Мен бошқа сайёра одами бўла туриб, Ер одамларининг шонли тарихига доим таъзим қиламан. Сизлар эса ҳатто ўз тарихингизга қизиқмайсиз. Сизларнинг кўзларингиз очиқ бўлса ҳам ҳеч нарсани кўрмайсиз. Чунки сизларнинг қалбларингиз кўр.

Орага жимлик чўкди. Муаллим асабийлаша бошлади. У кейин рўйхат бўйича сўрашга мажбур бўлди.

— Рўзиев, қани сиз жавоб беринг-чи?

Сочлари жингалак, паҳлавон келбатли Рўзиев узоқ иккиланишдан кейин сўз қотди:

— Шекспир яшаган,—сўнг қўшиб қўйди,— бўлса керак...

Муаллимнинг ранги ўчди. Узини хотиржам тутишга уриниб сўради:

— Сизлар нечанчи асрда яшаяпсизлар?

— Йигирма бешинчи асрда.

— Йигирма беш асрдан аввал ҳам асрлар бўлганми?

Студент иккиланиб қолди.

Муаллим бошқаларга ўгирилди:

— Ҳаммангизнинг билимингиз шунақами?

Талабалар бепарволик билан баҳо дафтарчаларини муаллим томон чўзишди:

— Ҳай энди, муаллим, шунча сўраганингиз етар, баҳо қўйиб беровуринг. Кейин ўқи-воламиз...

Мақсуд шу қадар хафа бўлиб кетдики, студентлар билан хайрлашгиси ҳам келмай, стол устидаги қоғозларини йиғиштирди-да, шартта ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетди.

У энди Гулчеҳрани яна бир кўриб кетиш-ни ҳам унутди. Денгиз тўлқинлари кетма-кет

қирғоққа урилгандай, ич-ичидан ғазаб ва нозилик тошиб келарди.

Институтдан узоқлашар экан, катта йўлга етмасдан, бозорча олдида турган ҳаворанг автомобиль ойнасидан бир одам қўлини чиқариб, уни чақира бошлади. Мақсуд чақирган одамнинг қулдорларча бетакаллуфлигидан жаҳли чиқиб, у томонга қизиқиб қаради ва машина томон яқинлашди. Автомобиль ойнасидан похол шляпали бир бош ташқарига чиқди. Мақсуд институт ўқув бўлимининг мудири Ҳосил Азизовни таниди ва унга бепарво қараб тураверди. Собиқ ректор, ўқув бўлими мудири ёш муаллимнинг югуриб келиб саломлашмай, ғалати ҳайвонни кўргандай ажабланиб қараб турганига жаҳли чиқди. Сўнг босиқлик билан ҳукмрон оҳангда:

— Эртага менга бир учрашинг, — деди ва ёнидаги шеригига машинани ҳайданг, деб ишора қилди.

Мақсуд нима гаплигини англамай, бир зум туриб қолди. Сўнг тушунди: эртага ўқув бўлими мудири ҳам студентлардан сўрамай, баҳо қўйиб беришни талаб қилади. Қаёқдандир кўнглида пайдо бўлган нафрат туфайли у ўзини бақувват ҳис қилди ва ўқув мудирининг эртага айтадиган гапига ҳам қўл силтади. Дунёга танилган ёш олимга саводсиз бир амалдорнинг дўқ қилиши кулгили туюлди.

* * *

Институтдаги ғиди-бидилардан асаби бузилиб, чарчаб келган Мақсуд иш кабинетидagi мўъжазгина диванга ўзини ташлаб, чуқур

нафас олди. У бир лаҳза кўзини юмиб, йогларнинг қоидасига кўра, танасидаги ва кўнглидаги барча оғриқларни чиқариб ташлашга ҳаракат қилди. Аммо бу осон иш эмас эди. Учакишгандай, ҳадеб кўз олдига ўқув бўлими мудирининг маъносиз, аммо димоғдор башараси келаверар эди. Ҳосил Азизов санъатшуносликдан тўрт қатор нарса ёзмаган, аммо узоқ йиллардан бери санъат институтига раҳбарлик қилиб келар эди. Узининг саводи йўқлиги етмагандай, институтга кўпчилик чаласавод, қуруқ, аммо қўл-оёғи чаққон ўқитувчиларни йиғиб олган эди...

Мақсуд қуюқ қора қошларини чимириб, яна ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилди.

Институт ректори, академик Арслон Қаримов жуда катта олим, бироқ жуда соддадил... У Ердаги кўпгина қадимги цивилизацияларни кашф этган. У тўплаган илмий манбалардан жуда кўп ёшлар кандидатлик ва докторлик диссертациялари ёқлашди. Бироқ институтда унинг шогирдларидан ҳеч ким йўқ ҳисоби. Кўпчилик «олим»лар Ҳосил Азизовнинг одамлари. Тўғрироғи, югурдаклари.

Хўп, студентлар-ку, билимсиз. Уқитувчиларга нима бўлган? Шляпани қийшиқ қўндириб, катта портфель кўтариб юришса, савлатларидан от ҳуркади. Улар бугун тушликда нима ейиш кераклигини куйиниб, икки соат муҳокама қилишади. Улар учун қўнғироқ чалинганида дарсга кириш, вақтида танаффусга чиқиш, ҳаммаси бўлиб, неча соат дарс ўтиш—муҳим масала. Аммо улар китоб ўқишни ва талабаларга билим беришни охириги даражали иш деб билишади. Дарвоқе, билим-

лари бўлса беришади-да. Талабаларнинг нодонлиги, анқовлигидан Мақсуднинг тепа сочи тикка бўлиб, ўзини туюлмайд қолади. Наҳотки, олий мактаб талабаси ҳозирги икки минг беш юзинчи йилдан аввал, минг, миллион йиллар аввал ҳам Ер юзида одамлар яшаганлигини билмаса?! Ҳатто ўша минг йиллар аввал яшаган одамлар булардан кўра юз бор маданиятлироқ эканлигига Мақсуд ишонарди. Унинг асаблари қақшаб: «Йўқ, бу йигирма бешинчи аср одамларимас, булар — неолит даври одамлари», дегиси келарди.

Мақсуд беихтиёр яна Гулчеҳрани эслади. У шеърни нақадар яхши кўради. Нега ўзи шеър ёзмас экан? Ахир у одамнинг кўнглидаги нозик сирларни ҳам сезгирлик билан уқиб олади. У Мақсуднинг ҳам дилидаги галлаёни сезади, аммо индамайди. Нега шундай экан-а?

Мақсуд билагидаги ойнаси дарз кетган соатига қаради. Еттидан қирқ минут ўтибди. Емакхонага ўтиб, телевизор мурватини буради ва унинг пастидаги видеоманитофонни ҳам улаб қўйди. Экран тиниқлашиб, чуқурлаша бошлади. У ерда Шотнекдаги граждандар космодромидан репортаж кўрсатилаётган экан.

Экранда «Искандар Зулқарнайн туманлигидан келган фалсафа доктори жаноб Ша-о — шаҳримизнинг азиз меҳмони» деган титр пайдо бўлди. Сўнг мўъжазгина юлдузкезар кемадан бўйи уч метр келадиган, зар чопон кийиб, яшил салла ўраган, юз-кўзлари чақнаб турган бир қария тушди. У ўнг қўлини баланд кўтариб, бошини хиёл эгди ва дона-дона қилиб, «Шотнек шаҳри аҳолисига тинчлик-

омонлик тилайман!»— деб саломлашди. У ўзбекчани йўлда янги ўрганган бўлса керак, лаҳжаси ўзгача эди.

Кема трапидан тушаётган меҳмонни зирҳлари ялтираб турган икки робот кузатиб борарди.

Кесилган сочлари сув парилариникидай ёйилиб елкасига тушган гўзал диктор қиз азиз меҳмоннинг қисқача таржимаи ҳолини, бизнинг сайёрамизга биринчи марта келаётганини ва келишдан мақсадини гапирарди:

— Искандар Зулқарнайн туманлигининг Зет юлдузидан келган фалсафа доктори жаноб Ша-о турли юлдузлар ва сайёралардаги одамларнинг руҳий дунёсига қараб, уларнинг қайси асрга мансублигини аниқловчи юксак даражадаги психоробот файласуф — ПРФ-ларни кашф этган. Бу сафарда ҳам олимга ана шундай қимматли асарларидан бири — ПРФ-102 ҳамроҳ бўлиб келган. Шунингдек, меҳмон ёнида унинг оддий юмушларини бажарувчи компьютер-роботи ҳам бор. Жаноб ҳамроҳлари билан эртага эрталаб, Ўзбекистон фанлар академиясининг Президиумида, тушдан сўнг академиянинг Зирабулоқ шаҳар филиалида ҳамда Санъат институтида меҳмон бўлади...

Мақсуд диктор қизнинг «Санъат институтида» деган сўзларини қайтариб эшитиш учун видеоманитофоннинг дастасини буради:

«...Зирабулоқ шаҳар филиалида ҳамда Санъат институтида меҳмон бўлади...»

Мақсуднинг бутун вужудини аллақандай ҳаяжон қамраб олди. У эртанги кунни орзиқиб кута бошлади. Ахир Зулқарнайн сайёра-

сида унинг боболари яшаган, балки ҳозир ҳам яшаётгандир. Чунки у ерда йиллар Ердагидай кечмайди. Мен нима қилсам экан? Улар билан қайтиб кетсамми ёки... Аҳмоқчиликларга тўла, гўзал одамлари ҳам бўлган шу масканда қолиб, буларнинг қалб кўзларини очишга уриниб кўрсаммикин? Ахир буларнинг аجدодлари ҳам бир замонлар буюк одамлар эди-ку...

* * *

Эрталаб Мақсуд институт вестибюлида яна Гулчеҳрани учратди. Унинг ҳаяжони устига яна ҳаяжон қўшилди. Ҳеч сабабсиз кўнгли ёришиб кетди. Аммо Гулчеҳранинг тиниқ, мовий кўзларидан нигоҳини тез олиб қочди, ҳаяжонини билдиришдан уяларди.

— Сизни Арслон Каримович йўқлаяптилар,— деди Гулчеҳра ва сирли табассум билан узоқлашди.

Арслон Каримов билан суҳбатлашган одамнинг дили равшан тортади. Чунки, у суҳбатдошига шунақа самимий ва чексиз ҳурмат кўрсатадики, ҳатто: «Мен бундай ҳурматга муносиб бўлмасам керак», деб ўйлаб уялиб кетади киши. Тўладан келган, ақлли кўзлари қувончдан порлаб турган Арслон Каримов одатига кўра кафтларини бир-бирига ишқалаб, ўрнидан турди ва Мақсудга илтифот билан жилмайиб жой кўрсатди. «Нега бу одамнинг кўзлари ҳамиша қувончдан порлаб тураркин?»— беихтиёр ўйлади Мақсуд ва бу саволига ўзи жавоб топди. «Бу киши ҳамиша ҳаммага яхшилик қилиб юради, қилган ишдан эса ўзи ёш боладай қувонади...»

— Мақсуджон, сизга кичик бир топшириқ

бор, — деди ректор яна кафтларини бир-бирига ишқалаб. У иш буюраётганига хижолат бўлгандай бир оҳангда гапирарди. — Хабарингиз бўлса керак, институтимизга азиз меҳмонлар келяпти. Учрашув соат учда бошланади. Шунга ўқитувчилар учрашув программасини тузишаётган экан. Мажлисни ким очади, ҳайъатда неча киши ва кимлар ўтиради, шуларга мenden маслаҳат сўрашяпти. Узингиз биласиз, бунақа ишларга менинг эпим йўқроқ. Шунга сиз ҳам аралашиб, ёрдамлашсангиз.

Бунақа расмиятчиликка ректорнинг эпийўқ бўлса, Мақсуд умуман уни кераксиз деб биларди. Чунки, бу тадбирларнинг ҳаммаси меҳмоннинг ҳурмати учун эмас, балки ўқитувчиларнинг ким президиумда ўтиради, деб ҳурмат талашганларидан эди.

— Кечирасиз, домла. Малол олмасангиз, менда бир фикр бор...

Ректор, айтинг, деб ишора қилди.

— Ҳайъатда фақат азиз меҳмонлар ўтиришса. Ортиқча дабдаба асосий ишдан чалғитади. Сўзга чиқишда ҳам аввалдан нотиқлар тайёрламасак. Ҳар ким қизиққан саволини берса.

Ректор Мақсуднинг фикрини маъқуллаётгани сезилиб турарди.

У хохолаб кулиб юборди.

— Бопладингиз аммо, — деди у кафтларини ишқалаб. — Майли, шундай қиламиз...

* * *

Барибир Ҳосил Азизов зални турли транспарантлар, плакатлар, портретлар билан безаб улгурган эди. Ректор буни кўриб кулиб

қўя қолди. У ҳеч кимга озор беришни истамасди.

Доктор Ша-о роботлари билан кириб келганида залнинг олдинги қаторида ўтирган ректор ўрнидан турди. Қолганлар ҳам оёққа туришди.

Жаноб Ша-о институт олимлари, педагоглари ва талабаларига олис юлдуз аҳолисининг саломларини етказди. Буни ёрдамчи робот тезлик билан ўзбек тилига таржима қилиб бериб турди. Сўнг олим асрлар девори ҳақидаги гипотезасини баён қила бошлади:

— Бизда вақт ўлчовлари бошқача. Соатлар, кунлар, ойлар, йилларнинг кетма-кет ўтиши тараққиётни кўрсатмайди. Бизда йиллар ва асрлар сон, рақам билан аталмайди, балки қилинган яхши ишлар билан ўлчанади. Масалан, ўтган йилни биз Жасорат йили, деб атадик. Чунки олимларимиз узоқдан келаётган, сайёрамизга хавф солган гигант кометанинг йўлини буриб юборишди.

Жаноб Ша-о фикрларини жуда тиниқ ва ошкора ифодаларди:

— Бу йил эса бизда Турғунлик йили бўлди. Ҳеч нарсага эришмадик. Ҳа, биз ўз камчиликларимизни яширмаймиз. Чунки яшириш зарар келтиради. Сизларда йиллар ҳисоби оддий арифметик рақамлар билан ифодаланар экан, бу бизни ажаблантирди.

Ёрдамчи робот таржимани тугатгач, жаноб Ша-о фикрини давом эттирди:

— Сизлар бундай одатларга кўникиб кетгансизлар. Баъзи одатларингиз бошқа сайёралардан ёки шу сайёранинг бошқа асридан келиб қолган одамлар учун жуда ғалати ғайриинсоний кўринади. Бундан уч аср аввал Ерга

келиб, учолмай қолиб кетган ватандошлари-
мизнинг фарзандлари орангизда яшаяпти.
Улар истасалар, биз билан кетишлари мумкин.

Шундай деб, жаноб Ша-о Мақсуд ўтирган
жойга қаради. Бошқалар ҳам Мақсудга қа-
рашди.

Мақсуд нима дейишини билмай, бир оз са-
росимага тушди. У ўзини меҳмонларга яхши-
роқ танитиб, аждодлари яшаган сайёрага
қайтиб кетиш имкониятини ўйлади. Ўзлари
оқкўнгил, аммо ҳали қалб кўзлари очилма-
ган талабаларни, асрлар девори туфайли бир-
бирини тушунмаётган одамларни, касбдоши
Гулчеҳрани, унинг кашф этилмаган сирли та-
бассумини ўйлади.

Буларни ташлаб кетгиси келмади.

У Ерда қолишга қарор қилди.

МАНГУ КУИ ИЗЛАБ...

Муҳаббат дардидан бемор қалблармиз
Угай бўлсак не тонг соғлар орасида.

Абдулла Орипов

Баҳор шабадаси ғир-ғир эсар, Ҳирот қасрларининг дарчаларини очиб-ёпарди.

Ҳодиса кўшк айвонида кеннойиси билан чой ичиб ўтирарди. У ўзи билан тенгдош, ўн саккиз ёшли, нозик-ниҳол кеннойисига тонгга яқин кўрган тушини шивирлаб гапириб бераётганди. Ҳодиса тушида бошқа олис, келажак асрдан келган бир хушсурат йигит билан сайр қилиб юрган эмиш. Қизнинг туши ғала-тилигидан, шўх кеннойиси Санобар бегим қиқирлаб кулар, аммо қизни хафа қилиб қўймаслик учун ўзини тийишга ҳаракат қилар эди.

Кўшк айвонидан гузар томондаги мадраса қурилиши шундоққина кўриниб турар, машҳур уста Нажмиддин Бухорий қўл остида ишлаётганларнинг аксарияти толиб-ул илмлар эдилар.

Ҳодисанинг кеннойиси — ҳусну малоҳатда етти иқлимга овозаси кетган Санобар бегим ишқий қиссалар ва шеърӣ баёзларни кўп ўқиган, кўп нарсаларни билар, шунинг учун ҳам мадраса томондан келаётган қўшиқ сўзлари худди ўзига аталгандай, шўх кўзлари порлаб, гўлгун юзлари ял-ял ёниб ўтирарди:

Ун сакиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвиноз ўн сакиз ёшиндадур.

Деса бўлгайким, яна ҳам ўн сакиз йил ҳусни бор,
Ун сакиз ёшинда мунча фитнаким бошиндадур...

Ҳодиса ҳам бу қўшиқ ўзи ҳақида айтилаётгандай, вужуди ёнар, аммо буни билдирмасликка уринар ҳам кўнглида неча оламнинг лаззатли ғалваси бор эди. У хонтахта устидаги совиб қолган новвотли чойдан бир хўпламоқчи бўлиб, оғзига олиб борди, аммо нечундир хўплагиси келмади. Бир хўплам новвот чой Ҳодисанинг гунча лабларидаги новвотдан бебаҳра қолиб, норозилик билан чайқалди. Эгнидаги қизил бахмал кўйлак ва бошидаги ҳаворанг дурра, тиниқ қора кўзларининг рангига жуда ярашарди. Гоҳо бу кўзларда тиниқлик йўқолиб хуморлик балқир, ана шунда Ҳодисанинг кўзлари хаёлга айланиб, каптардай қанот қоқиб, очиқ деразадан ҳаволаниб кетар эди. Ана, қиз хаёлан қанотланиб, учиб бориб, бир чақирим наридаги боғларига бориб қолди, бор ўртасидан ўтган анҳор суви мавжларини оппоқ кафтлари билан майин сийпади, сўнг тол новдаларидан тўқилган, чайқалиб тургувчи кўприкдан аста ўтиб, дўнгликдаги боғбон чол яшайдиган, ҳар баҳор томида лолақизғалдоқлар ял-ял ёнадиган ҳужрага яқинлашди.

Оппоқ соқоллари кўксига тушган боғбон чол доимо кулиб туради, у ҳеч кимдан ёрдами аямайди, фақат яхшилик учун дунёга келган, дейишади уни. Чолнинг неча ёшга кирганини ҳеч ким билмайди, баъзилар юзда, баъзилар беш юзда, дейишади. Яна баъзила-

ри эса, у келажакда ҳам яшайди, шунинг учун ҳали ҳеч ким билмаган, ёлғиз тангрига аён нарсаларни ҳам билади, дейишади. Бир куни Ҳодиса боғбоннинг ҳамма шодиёна қий-қириқлар билан ишлаётган мадраса томонга ғоят маъюс боқаётганини кўриб қолди. Жуда қизиққан нарсаларини сўраш беодоблик бўл-маслигини билган қиз боғбонга юзланди:

— Отахон, бу мадрасани Мир Алишер ҳазратлари не умидлар билан қурдирмоқда бўлса-ю сиз нечун хафаҳол қарайдурсиз?

Боғбон чол қандайдир сири ошкор бўлиб қолишидан чўчигандай, сезилар-сезилмас сес-канди, аммо қисқа ва сирли қилиб жавоб берди:

— Эҳ, қизалоғим, оламда ҳар нарса ўз даврида азиз...

Ушанда Ҳодиса бундан ошиғини сўрашга ботинмади.

Мана, ҳозир у чайқалган пиёлани ва кен-нойисини ёлғиз қолдириб, хаёли ортидан эр-гашди. Оҳудай чопқиллаб, боққа кирди. Ан-ҳор қирғоғидаги яшил япалоқ тошга оёқ қў-йиб, оппоқ кафтлари билан сув мавжларини сийпалади. У ҳар келганида албатта шундай қилмаса, анҳор хафа бўладигандай кўринар-ди. Сўнг тол новдаларидан тўқилган, чайқа-либ турувчи кўприкдан аста ўтиб, дўнглик-даги, ўша боғбон чол яшайдиган, ҳар баҳор томида лолақизғалдоқлар ял-ял ёнадиган хужрага яқинлашди. Хужра олдидаги супача-да, шундоққина тоза бўйра устида боғбон чол офтобдан баҳра олиб ўтирарди. Ҳодиса дур-расининг учини тишлаганча боғбонга енгил таъзим қилиб, хужра ортидаги шафтолизор томонга ўтди. Қалин ўсган шафтоли новда-

ларининг нимяшил, нимқизил баргларининг аччиқроқ ҳиди ширага тўлган, сип-силлиқ, қорамтир, қизғиш алёр шафтолиларнинг ширин бўйи билан араллашиб, димоғни қитиқлар, ўткир анқиган бу ширали ҳидлар қиз танимайдиган қандайдир қушнинг сайроғига қўшилиб, хаёлини олис-олисларга олиб кетар эди. Қушча атайлаб, айни балоғатга етган, бўлиқ кўкси безовталиқ билан кўтарилиб тушаётган қизнинг ғашини келтириб ўйнашмоқчидай: «Куёв, куёв, кимга куёв!»— деб шўх сайрар эди. Қиз дарахтларга аланглаб қараётганида эса қуш сайрашдан тўхтар эди. Қиз атрофига аланглаб бир қараб олди-да, худди болалигидаги каби, кўкатлар устига шартта узала тушиб, остида қум-тошлари кўриниб турган муздай сувдан симира бошлади. Қушлар учиб кетдими, бир неча шафтоли тапиллаб ерга тушганида қиз чўчиб ўрнидан турди.

Нарироқда лабларида ялпиз гуркираб ўсган яна бир ариқ бўлиб, икки чети анжирзор эди. Ялпайиб, тарвақайлаб ўсган анжир шохлари орасида гоҳ кўкиш, гоҳ сап-сарик мевалари кўринар, булар ҳам атрофига шарбатли ис таратар эди. Ҳодиса болалигида анжирнинг ичида қурти кўп, деб қўрқар эди. Кейин билса, анжирнинг ичидаги қурт эмас, шарбат кони экан. У анжирлардан бирини узиб, кафти билан майин шапатилаб, ғунчадай оғзига олиб борди. Кичик анжирни ҳам уч-тўрт марта тишлаган қизни агар бирор йигит кўрганида кўнглида қўзғолон кўтарилиши турган гап эди.

Боғ қанчалик чиройли, салқин, ҳузурбахш бўлса ҳам ёлғиз одамни тез зериктирар экан.

Ҳодиса кечаги тушини эслади. Тушида кўркам ва доно бир йигит билан болаликдан бирга ўсгандай, қувлашиб, бекинмачоқ ўйнаб юришган эмиш. Қиз энди қувиб етай деганда, йигит сояга айланиб, тумандай тарқаб кетар эмиш. Ё худойим, бу нимаси? Қизнинг кўнглини чексиз ваҳима ўрай бошлади. Қўрққанидан оёқларида жон қолмади. Шу пайт боғбон чолнинг устма-уст йўталиши жонига ора кирди. У елкасида сочиқ, қўлида чойнак-пиёла, қанд-қурс қўйилган патнис билан келиб қолди. Боғбон бобо Ҳодисани болаликдан меҳр қўйиб тарбият қилар, унга сирдош бўлиб қолган эди. Қиз, ҳозир бобомга тушимни айтайми, йўқми, деб тараддудланиб қолди.

— Зерикмадингми, она қизим?— майин сўради чол. Қиз буни «қўрқмадингми» деган маънода англади ва чолга миннатдор боқди.

— Келинг, бобо, ўтирамиз, — деди ўзини ўнглаб олган қиз, чолни боғдаги супага таклиф қилиб.

— Урик ўтинида қайнаган қумғонни чойи бошқача бўлади, — дея чол қўлидагиларни ялтироқ бўйра устига қўйди. Ўзи гўзал бекасига ҳурмат сақлаб, супа четига чўнқайди.

— Бобожон, — деди меҳри товланиб қиз, — бир нарсани сўрасам майлими?

Аммо чол жавоб бергунча сўраш ниятидан қайтди. «Қайси юзим билан айтаман?— ўйларди у. — Нотаниш йигит билан қўл ушлашиб, қувлашиб юрганганимни қайси тил билан айтаман, йўқ, сира айтмайман...»

Боғбон қизнинг кўнглида нималар кечаётганини аниқ сезиб турар, аммо қизга қандай тушунтиришга у ҳам тараддудланар эди. Охири, ростини айтишга қарор қилди.

Чол гапни жуда узоқдан бошлади.

— Ота-боболарим менга олтин-кумуш, жа-воҳир ёки бошқа бирор арзирли мерос қолди-ришмаган. Бундай бойликлар ака-укаларимга насиб этган экан. Менга эса бир сандиқ муш-кул хазина — қадимий китоблар мерос қол-ган. Мушкул деганимнинг сабаби шуки, у ки-тобларни ўқиш, тушуниб, мағзини чақиш учун бутун умрим кетди. Китоблар орасида айниқ-са биттаси мени жинни қилиб қўяёзди. — Боғ-бон чол бир зум сукутга толиб, сўнг давом этди. — Бу китобни ўқиб, тушунган одам ўт-кинчи, фоний дунё ишларидан қўл ювиб, аба-дий руҳлар билан гаплашиш қудратига эга бўлар экан. Тангри таоло мени ўз паноҳида асраб, шундай мўъжиза кўрсатдики, у сирли китобни ўқиб, ҳам соғ-саломат қолдим, ҳам руҳларни чақириб, гаплашиш қудратига эга бўлдим. Мен илгари яшаб ўтган одамларнинг руҳларини ҳам, келажакда яшайдиган одам-ларнинг руҳларини ҳам чақириб, гаплашиб кўрдим. Улар билан мулоқот қилиш ҳам лаз-затли, ҳам даҳшатлидир. Анави, қуббалари қуёш шафағида товланиб турган янги мадра-сани қуриш учун не-не усталарнинг ақлу за-ковати, даҳоси ишга солиняпти. Бу мадраса-да минглаб истеъдодли эл фарзандлари таҳ-сил кўришади. Муҳташам биносининг ўзи гўзаллиги билан одамларни ҳайратга солади. Мана шу иморатнинг улуғворлиги олдида одамлар ўзларини кичик зарра деб ҳис эти-шади, камтар бўлиб, кибру ҳаводан, бир-бир-ларига зулм қилишдан ўзларини тийишади. Чунки бу иморатлар, бу нақшлар одамлар-нинг неча-неча авлодларини кўради. Аммо бу ёдгорликларнинг абадий туриши келажакдаги

авлодларга ҳам боғлиқ. Улар ота-боболари яратган илм ва санъат кошоналарининг қадрига ета оладими ёки бошқа сайёрадан келгандай, кошоналарга бегона кўз билан қарашадими? Шу муаммони аниқлаш учун мен йигирма бешинчи асрда яшайдиган одамларнинг руҳларини чақиришга уриниб кўрдим. Аммо уларнинг кўпчилиги руҳларга ишонмас эканлар. Умуман, дунёда кўп нарсаларга ишонмас эканлар. Улар қўллари билан ушлаб кўрадиган нарсаларгагина ишонар эканлар. Шунинг учун кўплари бу ергача етиб келолмадилар. Фавқулодда руҳан бой, хаёлга бой одамларгина чақиригимга машаққатлар билан етиб келдилар. Улар, руҳининг қудратига қараб, кўзга хирароқ ёки равшанроқ кўринадилар. Худди шу Ҳиротимизда минг йил кейин яшайдиган бир олим ва шоир йигит худди бизнинг замондошимиздай, жону вужуди билан етиб келди. Балки.. Озод исмли ўша йигит... сенгаям кўрингандир...

Ҳодисанинг ёноқларига билинар-билинимас қизиллик югурди. Чол қизнинг ҳаяжон ва саросимага тушганлигини сизди. Қим билади, балки келажакдаги ватандоши боғбоннинг неварасининг невараси, хуллас, олис уруғларидан бири бўлиб чиқар... Ҳар ҳолда олис келажак одамининг қалбида нималар борлигини энди отадан кўра мана бу хумор кўз қизгина яхши билади. У келажакдаги йигитни севиб қолса нима бўлади? Уларнинг руҳлари бир-бирига яқин бўлишига асрлар ҳам халал беролмаса керак...

Ҳодиса отанинг гапларидан шуни тушундики, келажакдаги руҳий қудратли одамлар учун ўтмишдаги гўзал одамларнинг руҳлари-

ни чақирини қийин эмас. Чунки ўтмишдаги ва ҳозирги азиз одамларнинг руҳлари улар яратган маърифат кошоналарида, Навоий ғазалларида, Беҳзод тасвирларида сақланиб, узоқ асрларга йўл олади...

* * *

Ойдаги санаторийдан эрталабки рейс билан қайтаётган космобусда йўловчилар кўп эди. Электрон советчилар яхши ишлашига қарамай, космобусда ҳаво қизиб кетган, йўловчилар бетоқатлик билан Ерга, Ҳиротга яқинлашдикми, дея иллюминатордан кўзларини узишмас эдилар. Космобуснинг дум тарафида ўтирган, чўзинчоқ юзига, қоп-қора қош-кўзига унчалик ярашмаган катта кўзойнак тақиб олган ёш профессор Озод иссиқдан беҳузур бўлиб, юрагини чангаллаб қолди. Йигит жуда ҳолсизланганди. Назарида ҳозир йўловчилар унга ачиниб, бири газета билан елпий бошлагандай, бири космобус буфетидан муздай сув келтириб, тутадигандай эди.

Аммо бундай бўлмади. Озоднинг ранги оқариб, дўнг пешонасидан маржон-маржон тер чиқиб кетганига ҳеч ким эътибор бермади. Ҳатто олдидаги ўриндиқда ўтирган, Санъат кибернетикаси институтида у билан бирга ишлайдиган, эркакча ихчам костюм кийган ёш лаборант қиз Адель ҳам қайрилиб қарамади. Утган, 2472 йилги бир журналнинг охири бетидаги ребусни ечиш билан банд эди у.

Профессор Озодга космобуснинг қизиган ҳавосидан кўра одамларнинг совуқлиги ёмонроқ таъсир қилди. Йигит иродасини йиғиб, йўловчиларга разм солди. Уларнинг ёши, жус-

саси, афти башараси ҳар хиллигини назарга олинмаса, ўзларини тутиши бир хил эди. Қора, кўк, жигарранг кўзларида ҳам бир хил маъно, тўғриси, маъносизлик қотиб қолганди.

— Дарвоқе, булардан хафа бўлиш ўринсиз-ку, — қийналиб кулимсиради йигит ўзича гудурлаб. — Улар ҳиссиётдан маҳрум эканлигини унутиб қўйибман. Ойга ҳам боғда, кўлларда сайр қилиш учун эмас, запас қисмлар олиб келиш учун боришган...

Космобус деворидаги катта соатнинг қизил чироғи ўн марта ёниб-ўчди. Санъат кибернетикаси институтида иш вақти бошланди, хаёлидан ўтказди Озод. Профессор институтга янги келган кунларини кўз олдига келтирди. У Миррихдаги Санъат академиясида ўқиётган пайтидаёқ докторлик диссертациясини ҳимоя қилган эди, у «Ўрта аср Ер олимларининг коинот музыка маданиятига қўшган ҳиссаси», деган мавзуда илмий иш ёзган эди. Бу ишни ёзиш вақтида Форобий, Ибн Сино, Султон Аҳмад Шодий, Дарвеш Али Чангий ва бошқа музыка назариётчилари меросини роса синчиклаб ўрганган. Миррихдан қайтиб келгач Ҳиротда Санъат кибернетикаси институтида космик музикани тадқиқ этиш лабораториясига бош бўлди.

Институтда Озод кўп дўстлар орттиролмади. Мураккаб электрон машиналарни бошқариш билан овора бўлган илмий ходимларга сезги аъзолари ҳалақит беради, дейишиб, уларни турли кечинмалардан халос этиш чорасини кўрган эдилар. Шунга қарамай, Озод институтда баъзи ходимлар билан дўстлашишга уриниб кўрди. Айниқса унга Зоҳир де-

ган бир йигит маъқул кўринди. Озод пастроқ бўйли қирғийбурун бу миқти йигитнинг тўғри сўзлигини ёқтирарди.

Космобусда ҳаво баттар исиди. Аммо Озод бунга энди анча ўрганиб қолган, рангпар юзига сал-пал қизиллик югурган эди. У қўлидаги учбурчак оқ конвертга қараб, яна Зоҳирни эслади. Хат Зоҳирга аталган, уни Ойдаги санаторийда даволанаётган Зухра бериб юборган эди. Зухра болалигидан Зоҳирга қўшни ўсган, камбағал бир одамнинг қизи эди. Отаси космобус аварияси пайтида ўлиб кетгандан кейин Зухра руҳий касалликка учради. Уни даволаш учун ҳеч бир қариндоши жон куйдирмади. Озод қизни санаторийга жойлаштирди. Қизнинг аҳволи ҳадеганда яхшиланмади. Отасига куйинишидан ташқари, бошқа дарди ҳам борлигини Озод яқинда сизди. У Ойда Зоҳирдан узоқда юрганлиги учун чўпдай озиб кетибди, оппоқ сояга, шарпага ўхшаб қолибди, юзлари оқарганидан қош-кўзлари баттар гўзаллашган, лекин жуда ғамгин эди. Шуниси эслар экан, Озоднинг кўнгли бузилиб кетди, у қизнинг хатини тезроқ эгасига етказишга ошиқарди. Шуниси яхшики, Зоҳир ўзининг мардлигини ҳам, қўрқоқлигини ҳам яширмайди. Кўнглидагини айтиб қўя қолади. Лекин Зухрани яхши кўрмаса, тўғриси айтмагани маъқул. Бечора қизнинг ҳоли не кечади? Йўқ, Зоҳир алдашни ёқтирмайди. У ўтган йилги бир воқеани эслади...

Бир куни институт директорининг қабулхонасидаги оқ, жингалак сочли инглиз котиба қиз лабораторияга ҳовлиқиб янги буйруқ кўтариб кирди.

— Эртага дам олиш кунни, лекин ҳаммангиз ишлайсиз, — қатъий эълон қилди у.

Столга ёпишиб ўтирган ходимлар чурқ этиб оғиз очишмади. Фақат Зоҳир шартта гапирди:

— Бу нотўғри буйруқ, ғайриқонуний.

— Майли, фикрингизни директорга етказиб қўяман, — дея котиба қиз ясама бепарволик билан чиқиб кетди.

Озод индамади. Эртасига ишга келмай, Ойга кетди. Лекин кейин билса, Зоҳир дам олиш кунни ишга келибди. Нега нотўғри қонунга бўйсундинг, деб сўраса, Зоҳир яна яширмай жавоб берди:

— Келмасам ишдан айриламан. Биласанку, сенга ўхшаб ҳам шоир, ҳам бастакор, ҳам физик эмасман. Математикадан бошқа ихтисосим йўқ-да.

Профессор шуни эслар экан, одам имкониятига қараб тўғри сўз бўлиши керак экан, деб ўйлади. Қосмобуснинг яшил чироғи ёниб, Ҳирот чеккасидаги Деҳиканор бекатига қўнди.

Ишга кечикса раҳбарлардан жазо олишини билган Озод шошгани учун, машинага ўтирмади. Чунки қатнов кўплигидан пиёда одам манзилга тезроқ етарди.

У Ҳиротнинг гавжум кўчаларидан шошиб-елиб борар, велосипедда ишга ошиқаётган комбинезонли одамлар гоҳо унга: «Четроқдан юрсанг-чи, каллаварам», дегандай ўқрайиб қараб қўяр эдилар. Жоме мачити харобалари олдида янги велосипед минган ўсмирнинг орқасидан бир гала қиз чувиллашиб қувлашар, «Мингаштириб кетсанг, бир бўса берамиз», деб қийқириб кулишар эди. Озод шим

кийган бу қизларнинг гапидан ижирганиб тескари қаради.

Ун беш-ўн олтинчи асрларда қурилган Ўхлосия, Шифоия, Низомия мадрасалари, турли хонақоҳ, мақбара, шифохоналарнинг вайроналарида бузилган машиналарнинг темир-терсақлари уйилиб ётар, суви қуриган Инжил анҳори кўприклари остида жойлашган бензоколонка, устахона, баққоллик дўконларида ғала-ғовур авжига чиққан. «Боғи Жаҳоноро» майдонида беш юз-олти юз йиллик чинорларнинг барглари кимёвий ўғитлар заводи, полиэтилен, пластмасса заводларининг мўриларидан чиқаётган сариқ, қизил, қора тутундан қовжираб, қуриб қолган.

Озод шошиб юрганидан юраги зўриқиб, тез урар, тинка-мадори қуриб борар эди. У ҳансираб қолмаслик учун бир зум қадамни секинлатар, кейин яна одатича, оёқлари ўз-ўзидан шошиб кетар эди.

Профессор кутганидай, институтда унинг келишини пойлаб иш бошламай ўтирган Зоҳирни учратди. У бекорчиликдан, қалин иш дафтарларининг чангини қоқиб, қандайдир рақамларни изларди. Озод кирганида у бошини кўтариб, одатдагидай ҳиссиз саломлашди. Озоддан олдинроқ етиб келган Адель ҳам дафтар титкиларди.

Озод одатича, «Қайфиятлар қалай», деб аҳвол сўрар экан, портфелини очиб, ундан оқ конвертни олди. Зоҳир дафтардан узилгиси келмагандай ҳамон профессорга қарамасди. У эса бегона одам — Адель олдида хатни қандай изоҳлашни билмай, бир зум ўнғайсизланди.

Зоҳир хатни очишга шошмади, кўлига

олиб, ўрнидан турди ва хомуза тортиб керишди. Сўнг хотиржамлик билан конвертни йиртиб, тўртга бўлди. Хатни ахлат саватининг ўртасига туширишга уриниб, анча вақт мўлжаллади ва ўртасига туширди.

Озоднинг юзидаги ғазаб ифодасини кўрган Адель ёш болага гапираётгандай тушунтирди:

— Билмайсизми, профессор, Зоҳир ака Раънога уйланыпти. Яқинда... Бирга туришадди.

Раъно институт директорининг катта қизи эди.

— Яқинда тўй демоқчимисиз? — сўради Озод.

— Тўй нима?— ажабланиб Зоҳирга юз бурди Адель.

— Мактабда тарих ўқимаганмисиз?— изоҳ берди Зоҳир. Утган асрларда одамлар уйланишдан, оила қуришдан хурсанд бўлиб, тўй-томоша қилишган. Тўй дегани — байрамга ўхшаш бир тантана акти бўлган. Машҳур созандаю хонандалар қатнашган. Халққа зиёфат берилган. Куй, шароб, зиёфатга кетган вақт ҳисобига минглаб машиналарга запас қисм тайёрлаш мумкин эди... Яна батафсилроқ маълумот керак бўлса, «Архаик сўзлар луғати»га мурожаат қилинг...

Профессор жаҳлдан аранг ўзини тутиб турарди. Балки бошқа вақт бўлганда унинг ҳаёсизлиги учун лунжига туширармиди. Зухранинг заъфарон чеҳрасини кўз олдига келтириб, хатни ахлат саватидан олди ва портфелига солиб қўйди. У иш жойига ўтирар экан, Зоҳирга қаради.

— Зухра жуда яхши қиз, — самимий ҳа-

вас билан гапирди у. — Аслида, «чиройли ва меҳрибон», демоқчи эди. Зоҳир тушунди, яна рост гапиришдан уялмади:

— Раъно бўлди нима-ю, Зуҳра бўлди нима? — гапни ҳазилга бурди у. — Буларнинг бари бир... гўр... — Мардон қўполроқ сўз айтмоқчи эди-ю, эркак либосидаги Аделнинг эркак эмаслиги эсига тушиб қолди. — Тўғри, Зуҳра чиройлироқ, ҳатто жуда чиройли. Лекин ҳуснига ош қуйиб ничаманми? Беш-ўн йилдан кейин энг гўзал қиз ҳам хунуклашиб кетади. Раъно эса... Яширишнинг ҳожати йўқ, отасининг бир эмас, тўртта шахсий космик кемаси бор. Ким билади, бу Ер қачонгача тинч туришини? Эртага ҳаммаёқ куйиб, кул бўлсаям, биз Раъно билан бу жойдан узоқда бўламиз. Зуҳра эса ақли ва ҳусни билан мени асраб қололмайди. Мен келгуси турмушимни аллақачон уч-тўрт вариантда программалаштириб кўрганман, мақсадга энг мувофиғи — Раънога уйланиш...

Зоҳир ҳар қанча ҳазиломуз гапирса-да, аслида жиддий эди. У, суҳбатимиз бефойда дегандай, электрон машинага программа тайёрлаш учун маълумотларни қидира бошлади. Лекин жавобидан ўзи қониқмади шекилли, яна Озодга қаради:

— Ахир тушунсанг-чи, дўстим, мен Зуҳрани ҳеч қачон яхши кўрмаганман. Тўғри, бир вақтлар унга «севаман», деганман. Лекин ўзинг биласан-ку, иши битгунча ҳамма шундай дейди...

— Ҳамма эмас, — оҳиста, лекин ғазаб билан гапни бўлди Озод. — Сенга ўхшаганларнинг касри уриб, қизлар яхши йигитларга ҳам ишонмай қўйишган...

— Рост,—бидирлаб гапга қўшилди Адель.— Менгаям ҳамма йигитлар «севаман», дейди. Лекин мен кимга ишонишни билмайман...

Озод қизлар бир-бирининг тарафини олар, деган умидда Аделга қараб гапирди:

— Бечора Зухранинг рангини сиз ҳам кўрдингиз-ку, Зоҳирга айтинг, у бирров Ойга бориб келсин...

— Бояги, гавдаси қирқ беш градусли бурчак билан оғиб турган қизми?— масхаралаб сўради Адель.— Жуда ожиз организм...

Булар билан ортиқча гаплашиш беҳуда эканлигини тушунган профессор юрагида нохуш оғриқ сезиб, ўз хонасига кириб кетди. Сал ўтмай қайтиб чиқди. Столга қапишиб ўтирган Зоҳир олдидаги тор йўлакда у ёқдан-бу ёққа юрди. Яна индамай чиқиб кетди.

Зоҳир билан Адель унинг орқасидан қараб, кулимсираб қолишди.

— Профессорга неча марта айтаман, юрагингизни алмаштириб олинг, деб,— меҳрибонлик қилгандай гапирди Адель.— Ҳатто таниш орқали шундай пухта темир юрак топиб берардимки, ана ундан кейин ҳеч кимнинг ишига аралашмасди...

Зоҳир ҳам ачиниб бош чайқади:

— Ҳа, у кейинги пайтларда ғалатироқ бўлиб қолди...

* * *

Асаблари қақшаган профессор Озод шу куни ишлаёлмади. Лаборатория ҳавоси димлик қилиб, юрагини қиса бошлади. У тенгқур иккита шогирди — ассистентларга фазовий акустика қонуниятларидан бирини тушунтир-

ди-да, навбатдаги ишларни тайинлаб, ўзи кўчага чиқди.

Ёмон кайфиятдан қутулиш учунми, суви қуриб қолган Инжил анҳори кўпригидаги қаҳвахонага йўл олди. Кўприк остида ҳам қаҳвахонани хилватнишин бўлмалари бор эди. Зинапоядан ҳорғин тушиб келган Озодни таниш қаҳвачи чол ҳар кунгидан ҳам юмшоқроқ меҳрибонлик билан қаршилади. Қайфияти ёмонлигини сездими, бошқа сабабданми, чол бугун профессорни баҳслашишни яхши кўрадиган адабиётчи талабалар ёнига олиб бормай, илгари сира кўрмаган бир хонага олиб кирди. Ташқарида ҳали қуёш нур сочиб турса-да, бу ер қоронғироқ эди. Гира-шира ёруғда девордаги ганч нақшлар, қадимий жанг ва ов манзараларининг бўёқлари ярақлаб турарди. Қаердандир таралаётган нафис куй хонанинг фаройиблигини янада кучайтирарди.

Анча ҳаяллаб кетган чол қўлида қандайдир хаёлий қуш шаклидаги қора чинни кўза билан қайтиб келди. У кўзани авайлаб, хонтахта устига қўяркан, муҳим сирни айтаётгандай энгашиб, Озоднинг қулоғига шивирлади:

— Олис сайёралардан келган, қадимий мусаллас... Тайёрланганига беш юз йил бўлганмиш. Мана, ёзувлари ҳам сақланиб қолган. Мен инглиз ҳарфидан бошқасини ўқиёлмайман. Балки сиз ўқиёларсиз буни...

Чиндан ҳам қора кўзанинг «қанотлари остида» «1472» деган этикетка билан шикаста ёзувда битилган байт бор экан:

Балиқ айтур, сувсиз тирикмас жоним,

Сувсиз менга азим дарё керакмас...

— Ие, бу қадимий халқ қўшиғи-ку,— ниманидир топгандай қувонди профессор. Қўшиқда Озоднинг дилига равшанлик солувчи қандайдир улкан маъно бор эди, лекин уни аниқ сўзлар билан ифодалаш қийин эди.

— Бунинг маъносини шу майдан тотиб кўрганлар билса керак,— кулди чол, иккита балиқсимон қадаҳга ичимликдан авайлаб қуяркан.

— Тотиб кўрамиз,— кулди профессор ҳам ва қадаҳни аста оғзига олиб борди.

— Тўхтанг, буни ёлғиз ичмайдилар,— оқариб кетган қошларини чимирди чол.— Ҳозир ҳамроҳингиз келади...

Йигит ажабланди ва хижолат чекиб, қадаҳни хонтахтага қўймоқчи бўлди. Шу пайт хонага қандайдир хуш атир ҳиди кирди.

— Қўйманг, мана мен келдим,— қиз боланинг жуда жозибали овози эшитилди.

Жимжимали наботот нақши солинган хонтахтанинг нариги тарафида остонада пайдо бўлган қирмизи кўйлакли қиз Озодга фариштадай кўринди. Профессор унга қарашга ботинолмай, қадаҳнинг гулини томоша қиларди. Лекин қарашдан ҳам ўзини тиёлмасди.

Озод бу қизни кўришни, унинг овозини эшитишни умр бўйи кутгандай, энди қандайдир мўъжиза билан муродига етгандай эди. Мана энди у ёнгинасида ўтирибди. Тушими бу ё ўнгими? Мабодо туши бўлса, уйғониб кетмасайди...

— Қани, танишганимиз учун,— энг содда ва самимий сўзларни айтиб, Озод журъат билан қадаҳни кўтарди.

— Майли,— жилмайди қиз ҳам қадаҳни фируза кўзли узук тақилган нозик бармоқла-

ри орасига олиб.—Лекин биз танишмиз. Сиз мунажжим, шоир, мусиқа олими Озодсиз...

— Сиз... Ҳодисасиз,— қизнинг исми қаёқдан дилига келиб қолганидан ўзи ҳам ажабланди йигит.

Ичишди.

Хонадаги шамчироқлар ўз-ўзидан ёнди.

Олисдан кимдир жарангли, ҳазин, лекин мардона овозда қўшиқ бошлади:

Гул очилур чамандаким, бўлбул навосидин,

Ғамгин кўнгил фараҳ топар тўти садосидин...

Ўйга ғарқ бўлиб, сукут билан тинглашди.

— Ҳа, топдим,— қувониб кетди Озод,— сизни кўрганман. Китобда, Беҳзод чизган суратга ўхшайсиз... Лекин... у қадимий китоб эди...

Қирмизи кўйлакли қиз шўх кулди.

Йигитнинг кўнглида тўфон кўтарилди. У энди қизга равшан кўнгил билан боқар, Беҳзод қаламига муносиб қалдирғоч қошларга, хумор кўзларни тўсган узун киприкларга боқиб тўймасди.

Озод қизга жуда кўп саволлар бергиси келар, лекин қайси биридан бошлашни билмасди.

— Сиз ҳиротликка ўхшамайсиз, саёҳатга келганмисиз бу ерга?— Қиз уялиб, рўмолини юзига тушириб олган эди, ҳозир чеҳраси кўринмаса-да, овозидан чиройли жилмайиб тургани билинарди:

— Йўқ, домла, мен шу ерликман. Боғи Жаҳонороданман...

— Ҳозир у ерда боғ йўқ шекилли?

— Бор, сиз кўрмагансиз,— кулди қиз.

— Нега кўрмайин, ахир мен ўша ерда тураман-ку?

— Кўрмагансиз,— эрка овозда такрорлади қиз.

— Кўрсатиб қўяр экансиз-да бўлмаса,— журъат қилди йигит.

— Кўрсатаман,— яна шўх эркаланди қиз.
— Қани, юринг, йигит...

* * *

Тунги Ҳирот осмонида бугун юлдузлар ҳар қачонгидан равшанроқ чарақларди. Негадир магазин ва корхоналарнинг кўзни қамаштирувчи ҳар кунги реклама чироқлари бугун ёнмаган эди. Негадир улар ўрнида шохлари осмонга тегай деб турган маҳобатли дарахтлар ўсарди. Асфальт йўллар ўрнида ҳам ям-яшил ўт-ўланлар. Ҳар қадамда безовта қилмас, шовқин соладиган автомобиллар ҳам бугун йўқ...

— Қоронғиликда шаҳарнинг хунук жойлари билинмай кетаркан,— деди Озод таассуротини яширмай.

— Наҳотки Ҳиротни хунук дейишга тилингиз борса,— қиз ранжиб гапирди, овози кишини ҳаяжонга соларли даражада чиройли, оҳангдор эди.— Шаҳримизнинг таърифи етти иқлимга кетган-ку. Айниқса Инжил сувининг шабадаси юзингизга текканда наҳримизнинг қирғоғини ўпасиз, роҳатдан маст бўласиз...

— Йўғ-э, Инжил суви қуриганига неча аср бўлган. Унинг тубида ҳозир занглаган темир-терсақлар ётибди.

Озод гапини тугатмасидан тўлиб-тошиб, ўйноқлаб оқаётган анҳор олдидан чиқиб қо-

лишди. Ёқимли сабодан сув юзи жимирлаб, ою юлдузлар рақс этишар эди. Йигит ҳайратдан лабини тишлади.

Анҳор бўйида бирпас сайр қилиб, орқага қайтишди.

— Боғи Шамолдаги ўғит заводларини, кўприклардаги дўкон, омборларни кўрмаганмисиз?— ажабланди Озод.

— Йўқ, ўн саккиз йил шу ерда яшаб, сиз айтган нарсаларни кўрмаганман,— ажабланди қиз ҳам.— Завод нима?

— Ҳозир кўрамиз,— деди профессор ишонч билан.

— Кўрмаймиз,— деди қиз ҳам эрка қайсарлик билан.— Чунки Боғи Жаҳонорода фақат боғ, гулзор, хиёбон, кўшк, айвон, равоқлар, зилол булоқлар бор...

Профессор бунга ишонгиси келар, лекин бугун эрталаб у ерда бошқа манзарани кўрган эди-да. Бугун эрталабгина эмас, туғилганидан бери. Шунинг учун ишонч билан гапирди:

— Ҳозир Боғи Жаҳонородаги фабрикада **учинчи смена** ишлаяпти, монтёрлар бузилган **конвейерни** ремонт қилишяпти.

Қиз бу сўзларни билмасди. У ҳам ишонч билан тушунтирди:

— Ҳозир у ерда созандалар, ҳофизлар, рассомлар, шоирлар мажлиси қизиган. Бу юришимизда йиғинга кеч қоламиз.

— Кўрамиз,— йигитнинг шўхлиги тутди.

— Кўрасиз,— деди қиз ҳам...

Ой ёруғига фонуслар ёруғи қўшилди. Ҳар қадамда баланд дарахтларнинг қалин баргли шохларига жимжимадор шакллардаги фонуслар осилган эди.

Йигит қалин дарахтзорда фариштадай ен-

гил учиб бораётган қизни йўқотиб қўйишдан хавотирланарди.

— Қўлингиздан тутмасам, бир-биримизни йўқотиб қўямиз,— ҳазил оҳангида гапирди профессор.

Лекин қиз чиройли кулиб, эътироз билдирди.

— Бир-биримизни ҳеч қачон йўқотмай-миз,— қатъий деди у.— Қўлимдан тутишингизга қаршимасман, аммо, афсуски, бунинг иложи йўқ...— Қизнинг шўх овози бу сафар қандайдир оғир дард-алам билан титради.

Озод бунинг сабабини сўрашга бир-неча марта оғиз жуфтлади-ю, бироқ қандайдир куч уни тийиб турарди. Йигит шу ёшга кириб, ҳали сира тотмаган изтиробли ва лаззатли ғалати кайфият оғушига чўмиб борарди. Гўё умрида энг катта ўзгариш юз бергандай, унинг ҳаёти, бир вақтлар ўзини бағишлаб, одамларни «суғорган», лекин энди кўлмаклашиб қолган ҳаёти ҳовузига ҳозир бир анҳор янги сув йўғрилган, ғамсиз кунлар бошлангандай эди назарида.

Яна сал юриб, улуғвор боғ дарвозаси ол-дидан чиқиб қолишди. Дарвозанинг салобатли қанотларидаги рангин нақшлар ой ва фонуслар ёруғида товланиб, яқинлашган одамни чиройли, самовий рангларга бўяр эди.

— Бундай дарвоза йўқ эди-ку?— ҳайратланди Озод.

— Бор эди,— яна шўх кулди Ҳодиса.— Шунча бойлик, шунча нафосатни ҳаммага очиб қўйиб бўладими? Яхши-ёмон, ҳамма кираверса, қадри кетади.

Бу ҳақ гап эди. Шу топда Озод ҳам гулдай яшнаб, ёниб турган Ҳодисани бошқа одам

кўришини истамасди. Гузалликни қизганиш табиий туйғу. Зотан одам яхши кўрмаганини қизганмайди. Ҳамма азиз нарсаларни қаттиқ қизганганимиздагина авайлаб сақлашга иштиёқ туғилади.

— Бу ерга нафосат заргарлари киради,— қизнинг гапини маъқуллади қадимий совут кийиб, қилич осган шоп мўйловли соқчи.— Синглим, меҳмонингиз олис Овруподан келганга ўхшайди.

Қиз рўмолини сал очиб, Озодга «Кўрдингизми қаерлик экансиз?»— деб шўх кулди.

Қиз имо қилиб, дарвоза томон юрди. Озод ҳамроҳини йўқотиб қўйишдан ҳам, унга тегиб кетишдан ҳам қўрқиб, ёнма-ён ичкари кирди. Шу пайт кўзи олдида пайдо бўлган манзарани кўриб, профессор лол бўлиб қолди.

Бор табиий баланд-паст бўлиб, юқоридан дарахтзор оралаб келаётган анҳор суви ҳар ер-ҳар ерда чиройли шаршара ҳосил қилган, сув ёқаларида ҳам, ундан нариларда ҳам хурмо, ўрик, бодом, сарв, шамшод дарахтлари шохларини қўллардай бир-бирига чўзишган, катта-кичик ҳовузлар ўртасида нилуфарлар очилган, ҳовуз ёқалари ҳам чаманзор эди. Баландликларга солинган кўшк, айвон, шийпон, чодирлар дарахт шохлари орасига кўмилган. Уларнинг атрофида турли шаклларда ўсиб ётган гуллар муаттар ис таратиб, кўнгилни очади. Ой ва фонуслар ёруғида мевазорларда, хиёбонларда кексалар ва ёшлар тўп-тўп бўлиб, ширин суҳбатга маҳлиё. Ёшлари Ҳодиса билан Озодга салом бериб ўтишарди. Кўпчилик нафис либосда, негадир ҳаммаси қадимий вақтдагидай кийинишган.

Азови шийпонда бир гуруҳ ёшлар шилди-

рсқ хитой қоғозига чизилган мураккаб қаср лойиҳасини кекса меъморга кўрсатиб маслаҳат сўрашяпти.

— Қаср кунгуралари қўшиққа монанд,— уқтирарди меъмор,— улар кўкка бўй чўзиб, инсон руҳини парвозга чорламоғи керак...

Нариги шийпонда йигитлар, қизлар мушоира қилишарди. Бир қиз юзидаги ҳарир пардани хиёл очгани ҳолда шавқ билан ғазал ўқирди:

Менки ҳар дам дўстлар, бедод этардин зор эсам 15
Дўстлар айб этмасунлар душманимга ёр эсам...

— Буни устод Навоий яқинда битибди,— қувониб гапирарди қизча кўзлари ёниб.

Озод ҳайрон бўлиб ўзича гулдуради:

— Нега яқинда битар экан, бу минг йил аввал битилган ғазал-ку...

Ҳодиса кулиб қўйди-ю, индамади.

Шундай фусункор боғда, ойдин хиёбонларда Ҳодисанинг ёнида юриш, унинг эрка, сеҳрли овози, ширин суҳбати Озодни маст қилар, руҳини аллалар эди. Бу боғда одам дунёга келганидан қувониши мумкин эди, бу ерда ҳар қандай дард-алам ҳам роҳат бағишларди.

Майли, буларнинг ҳаммаси хаёлот бўлсин, лекин шундай гўзал хаёлот билан яшаш, Ҳодисани кўриш, ишқига, меҳрига муяссар бўлиш ҳар кимга насиб қилавермайди-ку. Тўғри бу туйғулар Санъат кибернетикаси институтидагиларга ёқмайди, хаёлот ҳар қанча гўзал бўлса-да, ишга халақит беради, дейишади улар. Лекин одам фақат меҳнат учун туғилмайди-ку. Аксинча, иш яшаш учун бир восита. Ишнинг ўзи гўзаллашмаса, яшашга халақит

беради. Демак, гўзал ишлар қилишимиз керак...

— Ҳа, ўйланиб қолдингиз, нечук?— Ҳодиса йигитнинг хаёлини бўлди. Озод оғир ўйлардан қутқазгани учун қиздан жуда миннатдор эди ҳозир. Қани энди, умр бўйи шундай ҳамроҳ билан яшасанг...

Боғи Жаҳоноронинг этаги маҳаллаларга туташиб кетгани профессорни ажаблантирди. Бу ердаги қаср, кўшк, ҳовлилар ҳам ям-яшил дарахтзорлар орасига кўмилган эди.

— Вақтинча ажраламиз, энди,— деди қиз бир ҳовлига яқинлашишганда.— Лекин, ташвишланманг, бир-биримизни кўриб турамиз.

Ҳовлининг ҳаворанг дарвозасидан ўтишгач, Ҳодиса йигитни мезбонларга таништириб, ўзи қизлар даврасига қўшилиб кетди.

Салқин ҳовлидан майин, латиф ва шиддатли, одамни титратувчи мусиқа ва қўшиқ эшитиларди. Ҳовлининг фарби, шимоли ва шарқида баланд пахса ўйларнинг томлари чинор, ўрик ва тут дарахтларининг қуюқ шохлари билан туташиб кетган. Кўкда сузаётган ой ўроғи шу дарахтларнинг шохига фонус қилиб илиб қўйилгандай. Ой нури қуюқ шохлар орасидан ўтиб, ҳовли ўртасидаги ҳовузга томлар ва дарахтлар аксини тушириб, чайқалтиради. Ҳовузнинг шимол томонига ҳамда жануб томонидаги панжарали сўрига тўшалган янги бўйралар ҳам ой нурида ялтирайди.

Шимолдаги уйда ўтирган одамларнинг қўлларида уд, танбур, най ва шу янглиғ чолғу асбоблари кўринади. Ҳовуз бўйида, бўйра устидаги шойи тўшакларда оқ, бугдой ранг, қора, сариқ юзли яктак, чопон кийган ёки

турли рангдаги қалин, юпқа матога ўранган, мажнундай сочлари тўзғиган ёки яшил шойи салла ўраган кишилар ўтирибди. Томларда ҳам қора, қизил, кўк, яшил дурра ўрашган, этаги ва енги узун либосдаги аёллар. Баъзилари дуррасининг учи билан юзини тўсиб, бир қўли билан дарахт шохларини ушлаб, созандалар ўтирган уй деразасига қизиқиш билан боқишади.

Озод эса ҳовузнинг жанубидаги ҳаворанг панжарали сўрида, бўйра устида икки-уч нотаниш одам билан бирга ўтирарди. Сеҳрли «Сайқал» куйи поёнига ета бошлади. Озоднинг назарида кўз очиб-юмгунча кўп асрлар ўтиб кетгандай, мана шу ҳовли, баланд иморатлар, чинор ва тут дарахтларига илинган ой ўроғи, унинг ҳовуздаги акси, уй ва ҳовли, томлардаги созанда ва хонандалар — бариси йуқолиб, улар ўрнида саҳро, қумтепалар қолгандай туюлиб кетди. Ёлғиз йўловчи шунга ҳам чекаётгандай, фарёд қилаётгандай эди. «Наво» мақомининг янада сеҳрли тароналари янгради. Шимолдаги уй деразасидан куй ва эҳтиросли сўзлар учиб, ҳовлидаги одамларнинг боши узра каптарлардай чарх ура бошлади:

Шифойи васл қадрин ҳажр ила бемор ўландин сўр,
Зулоли завқи шавқин ташнаи дийдор ўландин сўр.
Лабинг сиррин келиб гуфтора бандин ўзгадин сўрма,
Бу пинҳон нуктани бир воқифи асрор ўландин сўр...

Ҳовуз бўйида ўтирганлар янги ғазални бошлашди:

Қимки бир кўнгли бузуғнинг...

Шу пайт жонон пиёла жарангидай тиниқ
ва майин овозлар тўпи қўшиқнинг давомини
илиб кетишди:

...хотирин шод айлагай.

Бу — томдаги аёллар овози эди.
Ҳовуз бўйидаги кишилар иккинчи мисра-
ни бошлашди:

Онча борким, Қаъба вайрон...

Томдаги аёллар яна давом эттиришди:

...бўлса обод айлагай.

Бу қўшиқ тугагач, бир қизнинг ниҳоятда
майин, латиф овози янгради:

Гарчи халқ озодасимен, ёр агар бандим деса,
Андин ортуғ англаким, бир банди озод айлагай...

Озод юраги жиз этиб, титраб кетди. Бу
Ҳодисанинг овози эди. Йигит беихтиёр томга,
дарахт шохлари орасига қаради. Ҳодиса қо-
ра шойи рўмолини сал очиб, йигитга табассум
билан нигоҳ ташлади. Озод бу кўрганлари
тушими, ўнгими эканлигини ўйлар, айти
вақтда умрида сира бунчалик завқ-шавққа
ботмаганлигини ҳис қилар эди. Ҳодиса ва
дугоналари буни сезгандай, беқиёс чиройли
овоз билан янги бир ғазални бошлашди:

Кўрдим ул хуршиди ҳуснин, ихтиёрим қолмади,
Соядек бир ерда турмакка қарорим қолмади.

Ҳодиса қўшиқ айтар экан, Озодга маънос табассум билан боқарди. Ҳигит бу — аламли табассум эканлигини англарди. Улар иккаласи ҳам бир-бирига етишолмаслигини юракдан сезиб туришарди...

Базм авжи қизиб турганда саройга ёнғин тушиб, ҳаммаёқ қий-чувга тўлди.

* * *

Қаҳвачи чол қайтиб кирганида Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди. Озод сеҳрли ичимлик таъсириданми ё қадимгиларнинг руҳлари чақирганми, олис асрларга бориб келган эди.

* * *

— Сенсация! Сенсация! — овози бўғилгунча қичқирарди газета сотувчи ўсмир. У бир даста «Сабоҳ» газетасини чап қўлтиғига қис-тирганча, биттасини ўнг қўлида баланд кўтариб, чопиб борарди.

— Сенсация! Сенсация! Фаройиб касаллик! Профессор Озод тушида қандайдир сирли сайёрага бориб келибди. Ёш профессор бошқа асрда яшовчи номаълум қизни севиб қолибди! Уқинглар! Фақат икки динор тўлайсизлар!..

Эрта тонгда хизмат жойига шошилмай, ўз вақтида бораётган робот ва ярим робот ишчи, хизматчилар бамайлихотир чўнтақларидан икки динор чиқариб, газета сотиб олишар, сенсациялик хабарни ўқишар, аммо ажабланишмас, фақат ярим электрон мияларида турли саволлар туғилар эди: «Озод муаллимнинг руҳи қандай қилиб танасидан ажралиб, номаълум сайёрага бориб келдйкин? Севиб қо-

лиш эскилик сарқити-ку, бу касаллик вирус-лари йўқолиб кетганига беш-олти аср ўтган-ку, шундай доно олим қандай қилиб бу дард-га учради экан?»

Шу ва шунга ўхшаш муаммоларга ҳамма қизиқар эди-ю аммо, ҳеч ким булардан ҳая-жонланмас, ажабланмас эди. Чунки йигирма бешинчи асрда ҳаяжонланиш, ажабланиш, ҳайратланиш каби ҳоллар одобсизлик, мадани-ятсизлик саналарди. Аммо шунга қарамай, ора-чора ана шунақа «одобсиз, маданиятсиз» одамлар учраб турар эди. Шулардан бири «Сабоҳ» газетасининг мухбири шоир Рауф чор-раҳадаги светофорнинг кўзи қизил ёниб тур-ганига қарамай, Савдо маркази ёнидаги ре-дакция биноси томон чопқиллаб ўтиб кетди.

«Авваллари ҳам профессор Озоднинг боши галвадан чиқмас эди», ўйлади Рауф редак-цияга кириб, қоронғи фойедаги диван четига ўтирар экан. У авваллари ҳам неча дафъа профессор Озод суд қилинганида қатнашган, дўстини ҳимоя қилган эди.

Профессор Озод кўпинча одамларнинг хаё-лига келмаган ишлар учун судга тушар эди.

Бир марта судда унинг кучуги масаласи кўрилди. Озод муаллимнинг Қоплон деган қора, чиройли, икки яшар кучуги бор эди. Қоплон одамларнинг яхши-ёмонлигини дарров сезиб оларди. Озоднинг ошпаз укаси Зиёд кўпинча уйга ичиб келиб, жанжал кўтарар, эрталабгача бақириб-чақириб, хотини билан уришиб чиқарди. Айб кимдалигини одамлар-дан кўра Қоплон яхши пайқарди. Болалар боғчасида ишлайдиган Зиёд ўзи тузук одам эди-ю, хотини совуқ гаплари, нодонлиги, пул-молга ўчлиги билан эрини кўпроқ қинғир иш-

ларга мажбур этар эди. Зиёд хотинининг жағи тийилсин, деб боғчадаги болаларнинг насібасини қирқиб, ҳамма нарсани уйига ташиб келарди.

У баъзан тозаланмаган хом суякни Қоплонга ташлаганида хотини югуриб бориб, итнинг олдидан суякни тортиб олар ва ювиб қозонга ташлар эди. Қозон бошида:

— Шундай яхши гўшти ҳайвонга бера-сизми? Гўштли суяк ширин бўлади-я,— деб ғудирларди.

Буни айвонда ўтирган Озод муаллим кўриб турар ва баъзи хотинларнинг итдан ҳам қизғанчиқ эканлигини кўриб ҳайрон қоларди. Озод муаллимнинг назарида Қоплон гўшт ва суякларнинг болалар ҳақи эканлигини тушуниб, улардан ҳазар қилаётгандай кўринарди. Чунки Қоплон пиширилган ва ҳаммадан ошиб қолган суякларнигина ғажир эди. Озод муаллим унинг товоқчасига сув қуйиб берганида ақлли кўзлари билан миннатдорчилик билдирарди.

Зиёднинг болалари Қоплонни яхши кўриб ўйнатишар, аммо, кўпинча овқатсиз қолганида ҳам, қиш кунлари шамоллаб йўталиб, хирқираб ётганида ҳам ундан хабар олмас эдилар. Қаҳратон қишда Озод муаллим итни уйга киритиб юборгани учун хотинидан ва келинидан балога қоларди.

Қоплон хизматини садоқат билан ўтар, кечалари ҳовлига ўғриларни яқинлаштирмас, хуфтонгача базм бўлган кунлари, эгасининг баъзи ўртоқларини уйларигача кузатиб келар эди.

Ҳар баҳорда Зиёд Қоплонни бир неча маҳалла наридаги ветеринария амбулаторияси-

га олиб бориб, қутуришга қарши эмлатиб келарди. Кейин яна дўстлари билан маишатга берилиб, Қоплонни ўз ҳолига ташлаб қўярди.

Шундай баҳор кунларидан бирида профессорнинг ҳовлисида жуда катта жанжал чиқди. Ҳамма, жанжалнинг бош сабабчиси, деб Қоплонни кўрсатишар эди.

Воқеа бундай бўлган экан. Утган ҳафта сурункасига ёмғир ёққан. Неча ойлардан бери ювиб-таралмаган Қоплонга қандайдир касаллик ёпишган. Озод муаллимнинг фикрича, ошпазнинг хотини неча кунлик эски овқатни бергани учун ит заҳарланган. Қўшни болалар кириб, уни ўйнатиш ўрнига кесак отиб, таёқ билан уриб жиғига тегишган. Қоплон аввал бунга парво қилмаган. Сўнграқ, болалардан бири унинг бошига ўрик таёғи билан қаттиқ урганида жаҳл устида болани тишлаб олган. Бола додлаб юборган. Одамлар йиғилиб, болани врачга обориб кўрсатишган. Бола бадавлат амалдорнинг ёлғиз фарзанди экан. Боланинг онаси профессорнинг уйига келиб, тўполон кўтарган. «Агар Қоплон қутурган бўлса, ҳаммангизни судга бераман, қаматаман!»— деб дўқ урган.

Профессор бу вақт уйда бўлмаган. Зиёдиннинг хотини Қоплондан баттар нафратланиб:

— Узларнинг дўхтирга обориб топширинглар!— деб, уни болаларга бериб юборган. Болалар Қоплонни бўйнидаги занжиридан тортиб, ветеринария пунктига олиб боришган. Пункт ҳовлисида итлар кўп экан. Итлар Қоплонни кўриб, унга ташланишган. Қоплон ҳам занжирининг камаридан силтаниб бўшалиб, уларга ташланган. Ветврачлар ва қоровуллар қўлларига сўйил олиб, Қоплонни

ўраб олиб, уни ўласи қилиб уришган. Ит жон аччиғида деворга сакраб чиқиб, қўшни маҳаллага қочган. Қоплоннинг боши ёрилган. Гангиб қолган Қоплон калтаклаётган болалардан яна бирини тишлаб улгурган ва тош, калтаклар зарбидан қонга бўялиб, ҳушидан кетган. Ҳушига келишига йўл бермай, катталар ҳам қўшилиб, калтаклай-калтаклай, уни ўлдиришган. Ўлигини ҳам узоқ калтаклашган.

Қоплон ўлиб кетса ҳам бояги болаларнинг ота-оналари профессорни судга беришган. Воқеанинг тафсилотларини болалардан эшитиб билган Озод муаллим судда қатнашиб, ўлган Қоплонни ҳимоя қилиб, болаларнинг ва уларнинг ота-оналари ваҳшийлик қилганлигини исботлаб берган. Болаларнинг ота-оналари эса, бошқа баҳона топиб, Озод муаллимнинг ўзини жазолатишган.

Бошқа бир кун Озод муаллим университетдаги китобхонлар конференциясида филолог профессор Эсоновни талабалар олдида шарманда қилган. Қайсидир машҳур роман муҳокамаси пайтида талабалар асарни анча чуқур таҳлил қилишган. Профессор Эсонов эса асар ҳақида бир соатча оғиз кўпиртириб гапирган, аммо охирида савол-жавоблар пайтида профессор бу романи ўқимаганлиги биллиниб қолган. Шунда Озод муаллим сўзга чиқиб, талабаларни мақтаган ва профессор Эсоновнинг ҳамиша ҳам саводсиз ва аҳмоқ одам бўлганлигини айтганда талабалар қарсақ чалиб юборишган. Ушандан кейин Эсонов пайт пойлаб, кўп марта Озод муаллимга зарар етказишга уринди. У бармоқ орасидан кир қидириб, ёш профессор Озоднинг илмий асарларидан сиёсий хато топишга интилди, аммо

фақат талабаларга баттар шумшук бўлиб кўрингани қолди.

* * *

Ана шу ғалати профессор уйқусида олис асрларга бориб келгач, эс-ҳуши жойига келмай, бир ҳафта алаҳсираб ётди. Кейин соғайгач, аста-секин Ҳодиса билан ўтказган кечасига алоқадор нарсаларни ўнгида ҳам кўра бошлади. Тушида кўринган ариқлар лаби ўнгидагидай бетонлаштирилмаган, аксинча, ялпиз ва бошқа ўт-ўланларга кўмилган эди. Анҳор суви эса турли корхоналарнинг заҳарли чиқитлари билан аралашмаган, унда болалар беҳавотир, яйраб чўмилишар эди. Гулзорлар ҳам муаттар ва тароватли, дов-дарахтлар бетон, асфальт йўлакларга қисиб қўйилмаган эди. Ҳозирги жазирама кўчалар четида, темир панжаралар ўрнида сершоҳ чинорлар шовиллар эди... Осмондаги ой ҳам ўша тушдагидай. Аммо негадир ўнгида ҳиллол, ўша азим тут, ўрик шоҳларига эмас, бир-бирига ўхшаш юз қаватли бинолар томига илашгани учун, ҳовузда акси ўйнамагани учун, бор жозибаси йўқолган. Пишиқ ишланган, узоқ яшашга имкон берадиган механик юрак ва электрон кўз ўрнатиб олган одамларга гулзор нимаю бетон уй нима? Ерда гулзор, кўллар, ўрмонлар бир неча аср илгариеқ жуда камайиб кетган, одамлар бу манзарага, тўғрироғи, манзарасизликка кўникиб кетишган. Фақат Озодга ўхшаш одамлар ҳали табиий юрагини янги, механик юракка алмаштирмагани учун қадимий одамларга ўхшаб, гулзор ва хиёбонларни кўмсаб қолишарди. Ҳодиса ҳам табиатан шундай эди. Озоднинг Ерда бундай қиз

қолмаган, деб ўйлаб юрганида Ҳодисани ва мангу куй оҳанглар оламини топиб олиши янги сайёрани ихтиро қилишдан кам эмас эди.

Ширин туш кўраётган одам уйғонганида нималарни ҳис қилиши кўпгина сабабларга боғлиқ. Ҳар қандай одам ҳам ширин тушидан айрилгиси келмайди. Бундай тушдан айрилган одамнинг қувониши учун уни тушидагидан ҳам гўзалроқ ҳаёт кутаётган бўлиши керак. Озоднинг эса қувонишга асоси йўқ эди. Олис, номаълум сайёраларнинг хоссаларини тадқиқ қилиш жонига теккан эди. Назарида гоҳо ҳамма соғу фақат Озод ақлдан озгандай туюлади. Ҳамма яхши одамлар келажак деб меҳнат қилади, аммо ўзларининг орасида битта яхши одам топилса, йўқотмагунча тинчишмайди. Демак, улар касал...

Озод ўзича қандайдир қудратли мангу куй топиб, шунинг ёрдамида ҳаммани даволайман, деб юради. Бу куйни ўнгида топмайди, шунинг учун тушларида уни излайди.

Ҳар куни уйқусида Озод ўша қизни излайди, унинг қора бахмалдай майин оҳу кўзларининг чақнашини, қуюқ ва узун қора киприкларини ёпиб, ўйланиб ўтиришини, қалдирғоч қошларини чимириб, аразлашини кўргиси келади. Лекин учратолмайди.

Бир куни Озод тушида қизни яна Боғи Жаҳонорода учратди. Ҳодиса ўша-ўша. XV асрда расм бўлган узун, хипча, енгсиз қизил бахмал кўйлақда, қўлида қадимий китоб.

Озодни кўриб, у ҳам қувониб кетди, меҳр тўла кўзларида табассум ёнди. Лекин кўп ўтмай оҳу кўзларига яна ғамгинлик чўкди.

— Сизни кўп изладим,— деди йигит эҳтиросли меҳр билан шивирлаб.

— Биладан,— аста жилмайди қиз ҳам қора шойи дуррасининг учини тишлаб.— Мен ҳам сизни кўп излаганман. Тушимда. Сизга ўхшаб...

Озод ажабланди. Назокатдан бўлмаса ҳам қиз нега ўтган замон феълида гапирганини билишни истарди.

— Ҳодиса, нега «излаганман» деяпсиз?

Қиз сесканди, ибодан қизарган юзлари докадай оқарди. Сўнг аллақандай маълум сирни айтмоқчидай, бир неча дафъа оғиз жуфтлади.

— Биласизми, ҳақиқатни айтиб, сизни хафа қилмоқчиман, Озод ака, лекин айтишга сира юрагим бетламаяпти...

Озод қандайдир фожиани эшитадигандай сесканиб кетди. Узини қўлга олди ва қизнинг чеҳрасига меҳр билан термилди.

— Айтинг, Ҳодиса, айтаверинг. Орамизда қандайдир сир борлигини сезиб юрибман. Хаёлимда, сизни жуда олис, бошқа сайёранинг одамига ўхшатаман...

— Бошқа сайёрада, ҳар қандай олис сайёрада яшасам майли эди-я,— чуқур ғам билан шивирлади қиз.— Унда бир-биримизни тушда эмас, ўнгда ҳам топа олардик. Ҳамма гап шундаки, мен... мен... минг йил аввал ўтганман. Ушандаёқ тушларимда сизни кўриб излардим, тополмасдим. Шундан буён ўзим йўқолиб кетсам ҳам руҳим сизни излайди. Хайрият, охири топдим. Аммо афсуски, энди сиз

ҳам мени фақат тушингизда учрата ола-
сиз...

Йигит оғир ғамга ботиб, бошини чангалла-
ганича, беҳол ўтирарди. У секин бошини кўта-
риб, Ҳодисага қаради. Қизнинг руҳи ҳам гўзал
эди, кўзларига боқиб тўймасди. Озод қизга
яқинроқ сурилди ва уни абадий йўқотиб қў-
йишдан қўрқиб, аста елкасидан қучди. Аммо
у ҳавони қучоқлади.

Озод ҳайратдан қичқириб юборди ва уй-
ғониб кетди...

* * *

Кўнгилдаги куй шунинг учун ҳам яхшики,
уни ҳеч қандай куч сендан тортиб ололмайди.

Лекин куй куйчиси билан азиз. «Куйчи-
сиз, куйсиз яшаш нақадар оғир», ўйларди у
изтироб билан. Куйсиз дунё бўм-бўш эди
унинг учун.

Мана, энди Озод бир неча йилдан бери ға-
лати ҳолатга тушиб қолган. У шу йиллар мо-
байнида қилган барча ишларидан зеркиб,
куй излар, лекин тополмасди.

Бир куни Озод шогирди Зоҳир билан иш-
дан қайтаётган эди. «Ҳа, дўстим, куй йўқол-
са, яшашнинг кераги йўқ», деди у шогирдига.
Сўнг шогирдим тушундим, йўқми деб хаво-
тирланиб, Фузулий ва Машрабнинг кўпгина
шеърларини айтиб берди. Шогирди бу қади-
мий қўшиқларни унчалик тушунмади. Назари-
да, профессор Озод минг йиллар қаъридан
келиб қолган жуда қадимий одамга ўхшаб
кетди. Шогирди хавотирланиб, газеталарда
ўқиганларини эслади: «Айрим одамлар ҳамон
«қадр-қиммат», «ишқ», «муҳаббат» каби са-

намларга, эскилик сарқитларига сажда қилишади. Буларнинг ҳаммаси илм-фан тараққиётига халақит беради...»

Профессор Озоднинг машиналар мантиқи-га зид бундай хатти-ҳаракатлари институт раҳбарларини ташвишга солиб қўйди. Уларнинг миялари жуда аниқ ишлар ва коллективнинг ҳар бир аъзоси хулқидаги нормага зид заррача ўзгаришларни тез сезишарди. Шунинг учун ғамхўр институт дирекцияси фавқулодда кенгаш бошлаб, Миррихдан Энг Мукаммал Ақлни ва оптик электрон психиатр машинани чақириб келди.

Озод зинапоялардан кўтарилиб, конференц залга кирар экан, ярим доира шаклдаги ҳайъатда бир қанча мураккаб машиналар қуршовида турган Энг Мукаммал Ақлни таниди, зеро, бу мўътабар машина ҳақида у илгари кўп эшитган эди. Айтишларича, Энг Мукаммал Ақл ихтиро этган оптоэлектрон врач кўп ўйлаб, ақлдан озган одамларнинг касалини тез аниқлаб, тузатган. Ақлдан озган одамларнинг безовта юрагини бир зумда олиб ташлаб, фақат миясини қолдирган.

Ҳозир ҳам конференц залда ҳайъатнинг чап тарафида «кўз»лари ярақлаган оптоэлектрон врач-психиатр ишга шай ҳолда турарди. Пастда ўтирган айрим олимлар унга қандайдир ноаниқ ташвиш, қўрқув билан қараб-қараб қўйишарди.

Институт директори, юрагининг машина моторига яқинлиги билан мақтаниб юрадиган паст бўйли, тўладан келган, боши ялтироқ киши темирдай жарангли овоз билан Энг Мукаммал Ақлга аҳволни тушунтирди.

— Айрим олимларимиз коинот олдидаги

буюк бурчларини унутиб, оддий одамларга айланиб қолишяпти. Биласизки, қадимий олимлар фақат одам бўлган, улар аллақандай қадр-қиммат, ишқ-муҳаббат, адолат ва ҳоказо, эслаш ҳам қийин бўлган эски туйғуларга ўралашиб қолишган. Бундай эскилик сарқити билан заҳарланган юракларни ёппасига сунъий юрак билан алмаштириш вақти келди.

Энг Мукамал Ақл директорни қувватлаб чиқди:

— Бу жуда гуманистик гоя, ўртоқлар. Маълумки, шундай қилганимизда одамлар турли жисмоний ва руҳий оғир дардлардан қутулишади. Яъни, бу дардларни ҳис этмай қўйишади. Биз яшаётган йнгирма бешинчи асрда техника юксак чўққига кўтарилди, одамзоднинг ҳамма ишларини машиналар елкасига юклаганмиз. Бу билан фахрланиш керак, ўртоқлар... Машиналар меҳнатимизни енгил қилгани яхши эмасми? Машиналар дардларимизни ҳам аритгани яхши эмасми?

— Лекин мен дардимни енгил қилишни истамайман! Менинг дардим ўзимга ёқади. Мен ўзим билганча яшашни истамайман!— деди Озод.

Унинг куй излаш дардини, тушида бошқа аср қизини яхши кўриб қолиб азобланаётганлигини институт раҳбарлари билишарди.

— Ахир бу жуда ёмон дард,— ачиниб гапирди Энг Мукамал Ақл.— У ишга халақит беради. Фараз қилайлик, мураккаб бир машинанинг қисмларини мойлаш керак... Лекин бирор сабаб билан машинанинг қандайдир винти мойланмай қолди. Шунда ўша винт қадр-қиммат талашса ёки «бу адолатсизлик», деб аразлаб ишдан тўхтаса, нима бўлади?

Олимга ҳам шунақа қадр-қиммат талашиш ярашмайди. Қадр-қиммат деб, ахир бутун бошли машина ишдан чиқиши керакми? Йўқ, албатта. Бундай винтни олиб ташлаб, ўрнига бошқасини қўя қолиш керак.

— Йўқ, ўша винтни мойлаш керак,— ўтирган жойидан луқма ташлади Озод.

— Мойлашдан кўра янги винт арзонга тушса-чи?

Энг Мукамал Ақл профессор ўтирган томонга қараб, боладимми, дегандай истеҳзо билан кулиб қўйди.

Озод яна гапдан қолмади:

— Лекин, кечирасиз, винт бошқа, одам бошқа...

Бу беодоблик эди. Энг Мукамал Ақл бунга парво қилмай, сўзида давом этди:

— Ҳурматли олимлар! Сизларнинг аниқ ва пухта ишлашингизга айрим касалликлар халақит берапти. Бунинг олдини олиш мақсадида ҳузурингизга Энг Улуғ Врачни бошлаб келганман. Бу киши, йўқ, бу машина, жуда аниқ ишлайди. Ҳозир ўзингиз бунга ишонч ҳосил қиласиз.

Залга оғир сукунат чўкди. Механик юраклар бир зайлда уриб турарди. Табний юракли одамларда эса ўзига яраша дард бор эди.

Текшириш бошланди. Бир неча олимлар қатори професор Озод ҳам оғир касал деб топилди.

Озод шаҳар четидаги уйига келиб, индамай ўз хонасига ўтиб кетди, узун стеллажлардаги китоблардан бирини олиб варақлаб, яна жойига қўйди. Сўнг бирпас дам олиш учун диванга чўзилди. Шу пайт унинг хаёллари тушга

айланиб кетди. Тушида яна ўша мажлис, Энг Мукаммал Ақл тўпланганларнинг саволларига қисқа-қисқа жавоб берди.

Сунъий одамларнинг кўпчилиги ўзларининг мукаммал машиналарга яқинлигини кўз-кўзлаш учун агайлаб савол беришарди.

— Айтинг-чи ҳурматли устоз, ишқ — юқумли касалликми?— сўради қобилиятли ярим машина-олимлардан бири.

Энг Мукаммал Ақл чуқур, маънодор сукут сақлаб, сўнг жавоб берди:

— Ишқ касаллигини турлича классификация қилиш мумкин. Аввало, бир йигитнинг бир қизга ишқи. Бу хавфли, зарарли касал. Бундай дардни тез йўқотиш керак!

— Сизлар эса ҳеч кимни, ҳеч нимани яхши кўрмайсизлар!— қичқирди Озод.

Профессорни ортиқ гапиртирмай олиб чиқиб кетишди. Тақдирига тан бергандай, иликларигача бўшашиб, боши қуйи солинган Озод роботга ўхшаш икки ассистентнинг олдига тушиб, қаршилик қилмай борарди. Институтнинг узун коридоридан профессорнинг ҳорғин қадам товушлари эшитиларди. Зинапоя олдига етганда профессор тўхтади:

— Лаборатория эшиги очиқ қолиб кетибди, ёпиш керак,— деди ассистентларга хотиржам қараб.

Ассистент роботлардан бири бошлиқдан рухсат сўраш учун кетди. Профессор бошлиқ рухсат этмаслигини яхши биларди. У ёнидаги ассистент робот эмас, одамлигини пайқайди, шеригининг ортидан қараган пайтида, қулочкашлаб юзига мушт туширди. Зарбни кутмаган ассистент зинапоядан учиб тушди. Озод жон ҳолатда чопиб бориб, коридордаги

очиқ эшиклардан бирига кириб кетди ва деразадан ўзини кўчага отди. Оёғи тротуар қиррасига тегиб, шилинганига қарамай, тезроқ институтдан узоқлашиш учун бор кучи билан чопарди. У бетон йўлни тарақлатиб, туртиниб-суртиниб югурар, одамлар ажабланиб қараб қолишар эди. Кўчанинг иккала тарафидаги неон чироқлари ёруғида орқадан келаётган роботларнинг кўланкалари янада кўпайиб, бутун олам Озодни қуваётгандай туюларди.

«Улар соғ, мен носоғ эмишман,— алам билан ғудурларди профессор ҳансираб чопар экан,— э, ўргилдим сендай соғлардан!..» Шу топда у қаёқдан куч пайдо бўлганини билмай, ўқдай елиб борар, юраги қинидан чиқиб, жон-қолатда дуч келган ариқдан ҳатлаб, девордан ошиб, ҳар хил белги-тўсиқлардан ўтиб, қаёққадири интиларди.

* * *

Бу оқшом шаҳар биқирлаб қайнаётган қозондай, кимлардир бу қозон остига ўт ёққану энди қачон ўчириши номаълум эди. Одамлар қозондаги кўпикдай кўчага тошарди. Бир-биридан сўраб, воқеани тушунган одамлар ажабланиб бош чайқашар, воқеанинг давомини қизиқиб томоша қилар эдилар.

Озод олис жарликдаги Вақт машинасига етиб олди.

Кўп ўтмай, жарлик тутунга тўлди, қуюқ тутун орасида овозсиз Вақт машинаси келгуси асрларга йўл олганлигини кўпчилик сезмай қолди... Аммо машина ҳавода портлаб кетди...

Озод уйқудан чўчиб уйғонди.

Озод уйғониб кетганида тонг аллақачон ёришганди. У негадир аввалги, ёқимли тушларини, сеҳр кучи билан қаҳвахонада тунни ўтказганини, узоқ бир сайёрага бориб қолганини, нотаниш, аммо Зухрага ўхшаган қизнинг нозли ва аламли чеҳрасини, ғойиб бўлган ранго-ранг бўстонларни, қасрларни эслади. Ва ниҳоят, узоқ излаб топган ажиб, сеҳрловчи куйлар кўнглига оқиб кира бошлади...

Қалбида куйи бор одамлар қайси замонда яшаса ҳам бир-бирларини яхши тушунадилар, қалби гўзалларни ана шу мангу куйдан таниб, севиб ардоқлайдилар ва ёлғиз қолдирмайдилар, деган янги бир тушунчадан Озоднинг дили тонгдай ёришиб, равшанлашиб кетди. Майли, ўта «ақлли» одамлар куйпарастларни, хаёлотга бой одамларни бемор, деб санашсин. Аммо уларга минг тушунтирсанг ҳам зое кетади, деворга танбур чертганинг билан унда ҳис-туйғу пайдо бўлмайди-ку. Узоқдаги ёрни, мангу куйни соғиниш дарди Озодни қийнар, аммо бу дард ширин, тотли дард эди...

СИРЛИ ҚАСР.

Жовид Ойдаги санаторийга редакциянинг топшириғи билан борган эди. Санаторийдаги беморлар оромгоҳнинг ёзда жуда қизиб, қишда жуда совиб кетиши ҳақида шикоят қилган эдилар. «Тонг» газетасининг янги муҳаррири мистер Керн шикоятни текшириш учун Жовидни юборди. Аслида Жовиднинг ўзи Ойга боришга чоғланиб турганди — оғир хасталикка йўлиққан ҳамкасби — рассом қиз Зебо ҳам шу санаторийда даволанаётган эди. У борганида Зебо анча соғайиб, тўлишиб қолган экан. Беморлигига қарамай, тонг пайтлари ва оқшомлари сайр қилиб, қанчадан-қанча манзараларни чизибди — Жовид бунақа нафис рангларни анча йиллардан бери кўрмаганди. Ойдаги кратерлардан бири кўлга айлантирилиб, атрофига ердан тупроқ олиб борилиб, гулзор ва боғларга айлантирилган. Ернинг ўзида эса иқтисодий фойда келтирмайдиган бундай гўзалликларга ўрин қолмаганди. Санаторий раҳбарларига учрашгандан сўнг Жовид кўл бўйида ўтиришганида Зебодан шикоят хатида кўрсатилган ноҳақликларнинг сабабларини сўраб олди.

— Ҳаммаси тўғри,— деди Зебо маънос кулимсираб. Унинг катта-катта қора кўзлари

кўлнинг тиниқ сатҳида солланиб сузиб юрган оққушларда, аммо хаёли Жовиднинг саволида эди.— Гап шундаки, бу ернинг ҳавоси қизиб ёки совиб кетиши санаторий хизматчиларига сезилмайди. Чунки ўзингиз биласиз, улар роботлар. Беморлар қизиб кетадими, совқотиб қоладими, ҳатто соғайиб кетадими, ўладими — уларга барибир...

Қизнинг оқиш юзи кўлдаги оққушлар рангидай яна ҳам оқариб кетди. У мажбуран жилмайганича юрагини ушлаб қолди. Жовид қизнинг юраги нозиклигини, оғир гапларни кўтаролмаслигини биларди, шунинг учун нега бечорани ҳаяжонлантирдим, деб ичида ўзини койиди, меҳр билан унинг нозик қўлларини кафтлари орасига олди ва гапни бошқа ёққа бурди.

— Эсимдан чиқаёзибди, Мардон оғайним сизга хат бериб юборган эди...

Мардоннинг номи тилга олингач, Зебонинг юзига бирдан қизиллик югурди, бундан ўзи хижолат чекди шекилли, кўзларини ундан олиб қочди.

Қиз Мардонни севармиди, шунчаки ёқтирармиди, буниси Жовидга қоронғи. Аммо шундай фаройиб, нозиктаъб, истеъдодли қизнинг тўнка Мардонни ёқтиришига ажабланарди. Тўғри, репортёр Мардон барваста, келишган, қора қош, қора кўз йигит эди. Аммо дид, фаросат ва истеъдод масаласида у робот журналистлардан унчалик фарқ қилмасди. Зебо шунини билармикин? Ёки Мардоннинг баландпарвоз, қайнаб гапиришини эҳтирос, жўшқинлик, деб тушунармикин? У бу ҳақда қиздан сўраб кўришни хаёлига ҳам келтирмасди. «Келиб-келиб шу тўнка Мардонга ҳасад қи-

ламанми?»— деган туйғу ҳам, «Аслида узумнинг яхшисини ит ейди», деган ўкинч туйғуси ҳам Жовиднинг серташвиш кўнглида қоришиб кетган эди.

— Жавобини қачон ёзиб берасиз?— деди Жовид болаларча соддалик билан. Қизнинг чеҳрасига яна бир лаҳза қизиллик югурди, у яна кўзларини олиб қочди. Жовид эса бир тутам кўкатни сувда чайқар экан, қиздан жавоб кутарди.

— Кераги йўқ,— деди маъюслик билан танга гулли чит кўйлагининг этагини гижимлаб ўйнар экан Зебо. Қиз Мардоннинг мажбуран хат ёзганини сезганга ўхшарди. Ахир рассомлар жуда сезгир бўлишади-ку.—Бу жойларнинг ҳавоси яхши, табнати фараҳбахш. Аммо нимадир, жуда муҳим нарса етишмайди. Нималигини ўзим ҳам билмайман...

Шоир Ойда нима етишмаслигини биларди — меҳр етмасди. Беморлар фақат ўзининг соғлигини ва узоқ яшашни ўйлар, ўзгаларнинг дилида нима борлигига қизиқмас эдилар. Ўттизинчи аср ахлоқ қондаларига кўра бошқа одамнинг кўнглини овлаш, меҳрибонлик қилиш эскилик сарқити саналарди.

— Жовид ака, янги шеърларингиздан ўқиб бермайсизми?— эркаланиб сўради қиз.

— Яхшиси, ўзингиз нималар чизганингизни кўрайлик,— таклиф қилди Жовид.— Кейин шеър ўқиш қочмас. Қани, альбомни бу ёққа олинг-чи.

Зебо қизғиш ўтлар устида ётган катта узун альбомини қўлига олди-ю, кўрсатишни ҳам, кўрсатмаслигини ҳам билмай, иккиланиб қолди.

— Бу ерда позик сир борга ўхшайди,—

ҳазиллашди шоир.— Рухсатингизсиз кўрмайман...

— Ҳар ҳолда, қандай бўларкин, кўпчилиги чала ишлар... Ҳа, майли, кўра қолинг. Аслида кўрганингиз яхши. Агар кулмасангиз, муҳим бир сирни айтаман,— қиз кўл бетида сузиб юрган чинор япроқларига қаради.— Бу ерда чизилган манзараларнинг ҳаммасини тушимда кўрганман...

Қиз бу гапимга кулмасмикин, деб бошини кўтариб шоирнинг кўзларига тикилди. Жовид кулмас, унинг ўйчан кўзларидан майин, сеҳрли нур таралаётгандай эди.

Жовид альбомни қўлига олар экан, вужудини ҳаяжон чулғаб олди.

Олисида — ложувард осмон билан туташиб кетган, нилий гумбазлари ботаётган қуёш нурида сирли товланиб турган ҳашаматли мақбара. Осмон мангулиги билан бино улуғворлиги уйғунлашиб, одамни ҳайратга солади. Бу улуғворликни кўрганда одам ўзини мангуликка дахлдор сезади. Бундан ўн беш аср аввал қурилган бу меъморлик обидасини Зебо қаерда кўрган экан? Ахир у даврлар ҳақидаги китоблар ноёб осори атиқа бўлиб, топиш жуда қийин эди. Қуёш туркумидаги сайёраларни бундан минг йил аввал ўзлаштириб, ўз ҳукмронлигини ўрнатган миррихликлар бунақа суратларни хом хаёл меваси, дейишади. Чунки уларнинг фикрича, миррихликлар келгунча Ерда ҳеч қандай цивилизация бўлмаган, XX асрда, минг йил аввал эса «Ер одамлари ёввойилик босқичида яшаганлар». Бу гапларга ҳеч ким, Ер одамлари ҳам эътироз билдирмас эдилар. Фақат баъзи журналистлар ва ёзувчилар, жумладан, Жовид ҳам илгари Ерда

юксак маданият яратилганлиги ҳақида қизгин мақолалар ёзар эдилар. Ердаги ва Миррихдаги Бадий академияни тугаллаган, Адолат исмини Адага айлантирган, мартабали, машҳур робот — рассомларнинг оғзига тушган дугонаси нима учун Зебонинг устидан кулиб юрганига Жовид илгари унчалик эътибор бермас экан. Қадди-басти Зебодан қолишмайдиган, қирқилган сочларини елкасига тушириб юрадиган, Санъат институтида расмдан дарс берадиган Ада ҳам аслида истеъдодли санъаткор эди. У Миррихдаги академияда ўқиб юрганида бошқа галактикадан келган қандайдир бир рассомга эрга теккан, бир бола кўрган. Кўп ўтмай, бегона сайёрадан келган куёви ўқишни тугатиб, Адани бир боласи билан ташлаб кетган. Ада санъатга ўзини бағишлаб, кейин эрга тегмаган, бегона сайёраликдан орттирган, ерликларнинг тилини билмайдиган боласини парваришлаб, кўп вақтини роботлар ҳаётига доир суратлар чизишга бағишларди. Жовид ўзини санъатга бағишлаган бу истеъдодли жувоннинг ҳаёти Ер одамлари учун керакмаслигини тушунар, аммо Аданинг ўзи ўз фожиасини тушунмасди. У қизишиб, ҳеч қачон Ерда санъат тараққий этган эмас, деб робот устозларининг санъатига сажда қилишни қўймас эди. Жовид шуларни хаёлидан ўтказар экан, Зебонинг янги расмларини Ада яна масхаралаб кулишини тасаввур қилди.

Альбомнинг қолган варақларида яна ҳам ғаройиб, Аданинг тили билан айтганда — нореал расмлар бор эди. Расмлардан бирида жаннатдай боғ орасида, мрамар ҳовуз бўйида соз базми кўрсатилганди. Азим чинор шохлари орасидан тушиб турган ой ёғдусида мар-

мар ҳовуз ўртасидан отилаётган фаввора, оч пуштиранг ҳарир кўйлагининг этаклари ҳилпираб, икки ўрим узун сочлари ниҳол қомати-га чулғаниб, чарх айланаётган раққоса, номи унутилиб кетаётган қандайдир қадимий чолғу асбобларини чалаётган созандалар — бариси сеҳрли кўринарди.

Шоирнинг бутун вужудини ғалати ҳаяжон чулғаб олди. Ахир бу манзараларни у тушларида кўп марта кўрган эди. Худди шоир Жовид сингари, Зебо ҳам табиатни қаттиқ севар, табиатни эса тарихнинг узвий бир қисми деб биларди.

— Бундан минг йил аввал ҳам Ер юзида табиат ва тарихнинг бирлигини тушунган донишманд одамлар ўтган,— деди Жовид қизга расмлари учун миннатдорлик билан боқар экан.— Унинг асрада Форобий табиатни ҳимоя қилган унга тажовуз қилишни жинойт деб баҳолаган экан.

— Қаранг, ҳамфикр одамлар минг йиллардан кейин ҳам бир-бирларини топиб оларкан,— болаларча қувонди Зебо.

— Гапингиз тўғри,— деди Жовид майса устида иккала қўли билан тиззасини қучоқлаганча кўлга тикилар экан.

Қуёш Ойнинг тоғлари ортига ботиб, кўл юзини қип-қизил «қон»га бўяган, олисдаги оққушлар ҳам қизилга бўялиб, кўринмай кетган эди.

Улар хайрлашишди.

* * *

Жовид космобусдан тушиб, кўприқ томон йўл олди. Кўприкнинг ўнг қирғоғида ўттиз қаватли янги бино тушган. Бино олдида бақув-

ват бульдозер тоғ-тоғ тупроқ уюмини жарлик томон сурарди. Жарлик ёнбағрида неча асрлардан бери яшаб келган бақувват чинор шохлари учигача кўмилиб қолай деган эди. Бундан бир йил аввал унинг қалин шохлари орасида қушлар сайрар, ишхонасига ўтаётган шоир Жовид қадамини секинлатиб, қушлар хонишини узоқ-узоқ тинглар, хаёлга чўмар эди.

Иккинчи қаватида редакция жойлашган кўримсизгина иморат олдида юз қаватли савдо маркази биноси қад кўтара бошлагач, те-варак-атрофдаги пастак, яккам-дуккам ҳовли-жойларнинг аҳолиси аллақайларга кўчириб юборилди. Минг йиллардан бери болаларнинг қий-чувлари, шовқин-суронлари тинмаган баланд-паст кўчалардан, атрофга файз киритиб турган сершоҳ оқ тут, марвартак тутлардан энди асар ҳам қолмади. Савдо маркази биноси узоқлардан ҳам кўриниб турсин учунми, шу орадаги ҳамма баландликлар ўйилиб, пастликлар тупроқ-шағал билан тўлдирилди. Ҳаммаёқ теп-текис бўлиб, саҳро тусини олди.

Ариқларда сув жилдираб оқиб турган, болалар оқизоқ ўйнайдиган соя-салқин жойларни энди қуёш аёвсиз қиздирар, билқиллаган асфальтдан қорамой ҳиди анқирди.

Шоир Жовид ой сайин, кун сайин кўмилиб бораётган чинорга маъюс боқар экан, ҳаётнинг барча жабҳаларида баланд-пастликлар, ранг-барангликлар йўқолиб, ҳамма нарса бир хиллашиб бораётганини ҳис этди.

«Тонг» газетасининг саҳифаларидаги материаллар ҳам бир хиллашиб, қиёфасизлашиб борарди. Газетада энди қайсидир заводда қанча минг янги робот тайёрлангани, бу ро-

ботлар қандай касбга ихтисослашгани, улар бутун Қуёш системасидаги сайёраларга қанча ихтисодий фойда келтираётгани ёзилар эди. Кўпинча, газета саҳифаларида янги роботлар ихтиро қилган инженерларнинг суратлари билан бирга оғир меҳнат қилишга чидамли, кўп йиллар ишлаётган машҳур роботларнинг суратлари босиларди. Инженерларнинг ҳам, роботларнинг ҳам қиёфалари кўпинча бири-бирига ўхшаб кетар эди. Бунинг сабабини тушуниш қийин эмасди. Инженерлар роботларни ўзларига ўхшатиб ишлар эдилар. Бу роботлар шунчалик мукаммаллашган ва одамлар шунчалик жўнлашган эдиларки, гўё улар ўртасидаги тафовут йил сайин тугаб борарди. «Тонг» редакциясида ҳам Жовид билан бирга кўпгина журналист роботлар ишларди. Эски муҳаррир мистер Ивенс Роузнинг кетишига ҳам редакцияда роботларнинг кўпайганлиги сабаб бўлди шекилли. Мистер Роуз редакцияда роботларни ишлатишга қарши эди. Тўғри, роботлар кам гонорар олса ҳам узоқ-узоқ сайёраларга командировкаларга боришар, йўлда ҳеч қандай фалокатга учрамай, эсон-омон қайтиб келишарди. Аммо улар борган жойларидаги муҳим воқеаларни бутун мураккаблиги билан тушунишга ожизлик қилишар, шунинг учун нима янгилик кўришса, маъносига чуқур етмай, «ажойиб янгилик», деб мақтаб келаверар эдилар.

Бир куни Са деган журналист робот Зухал сайёрасининг тоғли қишлоғида пастликдан дўнгликка қараб қор кураётган роботларнинг ишини мақтаб келибди. Мистер Роуз журналистни қаттиқ уришиб берди. «Сизда фаросат борми?— деди у дўнг ва ялтироқ пе-

шонасидаги терни шойи рўмолчаси билан артар экан.— Қорни баландга кураса яна эриб пастга оқади, фақат сув бўлиб, буни бошланғич мактабда ўқитишмаганми?»

Бошланғич мактабда роботлар ўқимаслигини муҳаррир хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Робот журналист учун муҳаррирнинг терлагани ҳам, юзи жаҳлдан қизариб кетгани ҳам, ҳансираб гапириши ҳам аҳамиятсиз эди. Чунки у инженер берган программага мувофиқ, ҳар қандай ташқи таъсирлардан зарарланмай ишлаши, тўхтовсиз ишлаши керак эди. Бунинг устига у фақат ижобий материаллар ёзишга мослаштирилган эди. Шунинг учун у мабодо бирор ерда одам ўлдирган бандитни учратса, уни ҳам қаҳрамон деб мақтаб келаверар эди. Бош муҳаррир шундай хабар ёзиб келган «216-С» деган робот журналистни ишдан бўшатмоқчи эди, бўлмади. Роботлар Марказий бошқармасининг талаби билан мистер Роузнинг ўзи вазифасидан четлаштирилди. Ҳозир қаерда экан у, ўйларди Жовид. Бош муҳаррир Жовиднинг истиқболи порлоқ, даҳо шоир эканлигини тушунар, газетасида унинг шеърларига тез-тез ўрин берар эди. Мистер Роуз кетди-ю, редакцияда роботлар яна кўпайди.

Жовиднинг шеърлари жуда ихчам, бўёқларга бой, фалсафий руҳда эди. У кўпчилик шеърларида алвон чечакларни, юксак тоғларни, мусаффо тонгларни, атласранг уфқли оқшомларни улуғлар, унинг шеърлари олис сайёралардаги оддий деҳқонларга ёқар, аммо пойтахтдагилар умрида қишлоқни, тоғларни кўрмагани учун уларнинг гўзаллигини ҳис этолмас эдилар. Жовиднинг шеърларини айниқса роботлар тушунмас, идрок этолмас, шу-

нинг учун ёқтирмас эдилар. Айниқса, баъзи замонавий модернистик бўёқли шеърлари роботларни ғазабга келтирарди. Бир малакали танқидчи робот, исми шарифи 213 эди шекилли (роботларнинг кўпчилиги рақам билан аталарди), Жовидни «кўзларимда суюқ ҳаяжон», деган сатрлари учун роса дўппослаган, бензин, ацетон, нефть суюқдир, аммо нега ҳаяжон суюқ бўлар экан, деб масхара қилган. Роботнинг ҳаяжон нималигини, унинг ранг-тусини билмаслигига ажабланишнинг кераги йўқ эди, шунинг учун Жовид бунақа танқидга унчалик эътибор бермасди. Зебонинг романтик руҳдаги расмларини ҳам улар найза учига олишлари турган гап эди. Жовид эндигина портфелида ноёб альбомни — бир ярим минг йиллик тарих манзараларини кўтариб келаётганини эслади ва яна бутун вужудини ҳаяжон чулғаб олди...

Янги муҳаррир, мистер Керн шоирни одатдагидай совуқ кутиб олди. «Қани, Ойдан нима янгиликлар олиб келдингиз», деган нигоҳ билан уни диванга таклиф қилди.

— Санаторий машмашасида ким айбдор экан?— одатдагидай, тез асосий масалага ўтди муҳаррир ва олдиндан хулоса қилди.— Ҳар ҳолда роботлар эмасдир.

— Роботларнинг худди ўзи,— гапни чўзиб ўтирмади Жовид ҳам.— Ўшаларнинг айби билан кўпчилик беморларнинг ўпкаси шамоллаган...

— Ўжарликнинг оқибати бу,— кескин гапирди янги муҳаррир.— Ўша беморларингиз вақтида ўпкаларини сунъий нусхага алмаштиришмаган. Юракларини ҳам.

— Ахир халқаро қонунга кўра юрак ва

ўпкаларни алмаштириш ҳамма учун мажбурий эмас-ку!

— Ҳа, биламан,— деди муҳаррир қонуннинг шу моддасидан норози оҳангда.— Аммо мен одамларнинг осойишталигини ўйлаб гапиряпман. Мана, роботларни олинг. Улар деярли касалга чалинмайди, одамлардан учтўрт ҳисса узоқроқ яшайди.

— Гап узоқ яшашда эмас. Эркин яшашда.

— Ҳа, биламан. Аммо тез ўлгандан тез ўлмаган яхшироқ. Буни ёш гўдак ҳам тушунади.

— Ҳаммамиз эртами-кечми, йўқликка маҳкумимиз. Руҳий бойликларимиз эса мангу. Шундай экан, руҳий камолотни ўйлашимиз керак. Буни ёши улуглар ҳам тушунавермайди.

— Менга ақл ўргатманг, ёшлик қиласиз,— ғазаби қайнади муҳаррирнинг. Ўрнида бошқа одам бўлса, ранги оқариб, юраги санчиб қолиши мумкин эди. Аммо бошлиқ ўзи мақтаган роботлардай ҳеч нарсадан ҳаяжонланмас, хафа бўлмас, қувонмас эди. Бундай осойишталик, лоқайдлик ўзгаларнинг ташвиш, ҳаяжонлари, ғам-кулфатлари эвазига қўлга киришини Жовид яхши биларди. Шунга қарамай, шеф қўл остидагиларнинг ҳаммаси соғлом ва осойишта яшашини, йўқ, ишлашини ўйларди. Чунки унинг ақидасига кўра, ишлашдан ташқари яшаш тарзи йўқ эди. Агар бирор ходим ишлашдан бошқа нарсани ўйлай бошласа, сезгир асбоблар буни дарҳол билиб, раҳбарликка етказишар эди. Муҳаррирнинг хонасидаги назоратчи машинанинг экранларида қайси бўлимда қайси ходим нима билан шуғулланаётгани кўриниб турарди. Воқеаларни механик асбоблардай аниқ ва совуққонлик билан акс

эттириш ва ҳар хил мураккаб ҳаяжонлар таъсиридан қутқазиб учун деярли барча ходимларнинг юраклари алмаштириб қўйилганди.

Жовид суҳбатни яна ижодий сафар мавзунга бурди.

— Дарвоқе, мистер Керн, мен Ойдан сенсацион янгилик олиб келдим. Бу — талантли расом Зебонинг тушида кашф этган табиат манзаралари. Буларнинг репродукцияларини «Тонг»да эълон қилсак, географ-биолог ва тарихчи олимлар ўртасида роса шов-шув қўзғалади. Шундай қилмасак, газетамиз материаллари бир хиллашиб, жуда нурсизлашиб кетяпти. Бунақада ўқувчиларимиздан айрилиб қолишимиз ҳеч гапмас.

Муҳаррир Жовиднинг фикрини диққат билан тинглагач, бир зум ўйланиб қолди.

— Қани, расмларни бу ёққа олинг-чи.

Жовид портфелидан авайлаб альбомни олди ва мистер Кернга узатди. У биринчи саҳифа муҳаррирда қандай таассурот қолдирар экан, деб ички бир ҳаяжон билан тикилди.

Муҳаррирнинг қизил, лўппи юзида, кўзойнаги остидаги жигарранг кўзларида ҳеч қандай ўзгариш кўринмади.

— Қадимги одамларнинг дидига кўра, бу гўзал иморат деб саналгандир, аммо ўттинчи аср эстетикаси, айниқса, Миррих эрасининг эстетикаси бундай гўзалликни рад этади. Бу ердаги мураккаб нақшларга сарфланган меҳнат, маблағ ва асаблар билан ҳозир мингта юз қаватли универсал магазин қуриш мумкин. Ҳар ҳолда, биз буни газетамизда эълон қилолмаймиз. Мабодо, мен сиздай истеъдодли журналист ва шоирнинг гапига

ишонганимда ҳам Миррихдаги матбуот трестининг раҳбарлари мени маҳаллийчиликда, яъни Ернинг ўтмишини севишда, Ер аҳлини улуғлашда айблашлари турган гап.

— Бу расмларни бошқа сабаб билан ҳам бериш мумкин.

— Қандай сабаб билан?— қизиқди мистер Керн.

— Руҳий феномен — «Тушдаги кашфиёт» сарлавҳаси билан берсак-чи? Газетхонларимиз орасида қўлма-қўл бўлиб кетади.

Муҳаррир кескин эътироз билдирди.

— Ахир тушунсангиз-чи! Ёшингиз ўттиздан ошибди-ю, ақлингиз кирмабди. Биз учун газетхонларимиз фикрининг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Газетхонларимиз бизни сўкса, ҳақорат қилса ҳам майли. Аммо бизни у ёқдагилар маъқуллашса бўлгани...— муҳаррир кулимсираб, қўлини кўтариб, шифт томонга ишора қилди.

Шоир мистер Керн билан суҳбат тугаганини тушунди ва альбомни авайлаб портфелига жойлади.

Чиқиб кетаётганида муҳаррир, муҳим гапи эсидан чиққандай, шоирни тўхтатди:

— Дарвоқе, янаги борганингизда Зебога тушунтириб қўйинг. Агар газетамизда бундан буён ҳам ишлашни истаса, бунақа «дурдона асарлар» яратишни бас қилиб, тушларини фақат сувга айтсин, ха-ха-ха...

Жовид эшикни қаттиқ ёпди.

Узун коридорда олисдан Мардон уни кўриб қўл силкитди:

— Яхши келдингми? Қандай янгиликлар бор?

— Ҳаммаси эскича,— қўл силтади Жовид

ва маданият бўлими эшигини очди... Орқасидан Мардон хонага кирди.

— Янгилар кўп, — маъноли шивирлади Жовид. — Бир вақтлар Ерда ҳам маданият бўлган экан...

ТЕСҚАРИҚУЗЛАР САЙЕРАСИ

Галактикадан ташқаридаги номаълум сайёраларга йўл олган фазовий кема иллюминатори олдида серсоқол, ammo кўзларида ёшлик учқуни чақнаган Рустам экипаж аъзоларига қизиқ воқеаларни ҳикоя қилар эди. Унинг қаршисида қоп-қора сочларини чамбарак қилиб олган қора қош, қора кўз қиз Марғуба, ёнида эса кема командири, ёши юздан ошган ва соқолини тоза қирдирган, дўнг пешонаси ялтироқ Усмон ота ўтиришибди. Улар ёш бўлса ҳам дунёларни кўрган Рустамнинг ҳикоясини қизиқиб тинглашарди.

Кают-компаниянинг бир тарафида экипаж аъзолари ярим айлана ҳосил қилиб ўтиришар, уларнинг қаршисидаги кенг сахнада Рустам ҳикояси жонланарди. Бунинг оддий телевизор дейиш қийин, тўғрироғи, киши тасаввурини ҳажмий суратда моддийлаштириб берувчи голографик қурилма эди у. Кеманинг Бош Электр Мияси тасаввурни экипаж олдида моддийлаштириб кўрсатарди. Бинобарин, Рустам айтмоқчи бўлган гапларини шунчаки хаёлидан ўтказарди, холос. Голографик қурилма эса, табиийки, ниҳоятда катта тезликда ишлар, Рустам кўз олдида келтирган воқеа-ҳодисалар шу лаҳзадаёқ сахнада намоён бўларди.

Қисқаси, Рустам ана шу тарзда «ҳикоя қилар», экипаж аъзолари эса коинотнинг олис қаъридаги бир номаълум сайёрада юз берган фаройиб воқеа-ҳодисаларни гўё ўзлари иштирок этаётгандай бевосита кўриб туришарди...

* * *

Тоғ олдидаги сайхонлик. Қип-қизил қуёш баркаши қоялар учларини ҳам қизилга бўяб ботаётир. Сайхонликдаги ўсиқ ўт-ўланлар орасида қоп-қора, митти одамлар илоҳий бир вазиятда ерга чўккалашган. Ўртада олов чирсиллайди. Хурофотга берилган митти одамларнинг кўзига олов орасидан қандайдир гўзал пари кўринади, у қошларини чимириб, қандайдир имо-ишоралар қилади.

* * *

Узоқда, қоялар ёнида бўйлари булутга етгудай, бошига оқ ипак салла ўраган, ипак чопонларининг олтин камарларига кескир қилич осган улкан одамлар миттиларнинг маросимини ҳайрат билан кузатиб туришарди.

Олов атрофида боши танасидан каттароқ, соқоли белига тушган, жулдур кийимлари йиртиғидан темирдай қорамтир-жигарранг бадани кўриниб турган жодугар жазава билан рақсга тушиб, қичқириб дуо ўқийди:

— Ё, шайтони лаин! Бу улкан одамларнинг онгини шу қадар лақиллатгингки, улар ўзларининг бўйлари булут қадар эканлигини билмай қолсинлар! Ё, шайтони лаин! Бу улкан одамларнинг кўзларини шундай туманга ўрагинки, улар ҳамма нарсани тескари кўрадиган

бўлсинлар! Ё, шайтони лаин! Бу улкан одамларга шундай бир дори топгинки, улар буни ичиб, ўзларини митти одамлар деб ҳис этсинлар, менинг миттиларим эса уларнинг назарида улкан одамларга айлансин!

Олов ичидаги пари тилга кирди. Унинг овозини фақат жодугаргина эшитарди.

— Ахир айтганларинг осон иш эмас, эй жодугар! Ўзинг инсоф билан ўйла, ахир, беш аср аввал сиз миттиларни Жанубий денгиз томондан келган гармсел офатидан шу улкан одамлар қутқарди-ку! Улар сенга ва миттиларингга нима ёмонлик қилишди?

Жодугар бу гаплардан бир оз саросимага тушди. Аммо ўзини тез ўнглаб олди.

— Тўғри, улкан одамлар бизни гармсел балосидан қутқарди. Бўлмаса, миттиларим ҳаммаси куйиб, қирилиб кетган бўларди. Аммо улкан одамлар ўзларининг катталиги билан мақтаниб, бизни хўрлашади. Бизнинг чиройли қизларимизни зўрлашади. Қачонгача биз уларнинг ерида қисилиб юрамиз, уларнинг хизматини қилиб, югуриб-еламиз? Йўқ, мен, шундай улуғ жодугар, бунга йўл қўя олмайман!— Жодугар олов атрофида айланишдан тўхтаб, тиз чўкди ва қўлларини осмонга чўзиб, илтижо қилди:— Ё, шайтони лаин! Сенга бўлган буюк эътиқодим ҳаққи, сенга бўлган буюк меҳрим ҳаққи. миттиларимни бу азоблардан қутқар! Менга сеҳрли дори тайёрлаш йўлларини ўргат! Майли, бу дори менинг қонимдан ва жонимдан ясалса ҳам майли!

Оловдаги парининг кўнгли эриди шекилли, кўзларидан шодлик учқунлари сачради.

— Майли, эй жодугар, мен сенга ғаройиб дори ҳадя қиламан,— шивирлади у сирли

оҳангда.— Бу дорини зулмат кечаларда, бирор уйғоқ жон зоти қолмаганда, махсус қанот ясаб, булутларга сениб тушасан. Бу шундай даҳшатли дорик, у улкан одамлар бошига ёмғир бўлиб ёққанида сеҳрли ўзгариш содир бўлади. Улканларнинг онги тескари тушунадиган, кўзлари тескари кўрадиган бўлиб қолади. Уларнинг назарида сизлар тобора катталашиб, улкан бўлиб борасизлар...

Жодугарнинг кўзларида қувонч, оловдаги парининг кўзларида маъюслик жилваланди.

— Бундай ғаройиб дорини яшаш осонмас,— оғир тин олиб, шивирлади пари.— Аслида мени ёндириб, олов қилиб турган ҳам мана шу дори. Уни сенга ҳады этсам, ўзим тамом бўламан... Мен бу дорини сенинг буюк муҳаббатинг, садоқатинг учун ҳады қиламан. Негаки, сен олов пурковчи тимсоҳ эканлигимни била туриб, тоат-ибодатинг, дуоларинг кучи билан мени миттиларга ҳам, улканларга ҳам гўзал пари қилиб кўрсатдинг, уларнинг бари менга ошиқ бўлишди.

Гулхан алангаси пасая бошлади, пари олов орасида йўқола бошлади... Сўнгги бор:

— Хайр, эй садоқатли жодугарим,— деган тиниқ, ҳасратли овози эшитилди унинг.

Олов ўчди, жодугар ер қучиб, ҳушидан кетди...

* * *

Чиройли диёр. Тоғлар, дарахтзорлар орасидан булоқлар жилға бўлиб оқади. Булоқлар атрофидаги майсазорда чарақлаган қуёш нурларида қанотлари ялтироқ ранго-ранг капалаклар гужғон ўйнайди, ўт-ўланлар орасида чигирткалар чириллайди. Дарахтзор орасидан

югуриб чиққан дўмбоқ бола капалак тутаман, деб устини майса босган ариқчага йиқилди. Орқасидан югуриб келган, пушти ҳарир дурра танғиган чиройли дуркун жувон болани даст кўтариб олиб, юпата бошлади. Уларнинг орқасидан норгул бир йигит бояги дўмбоқ боланинг акаларига аллақандай эртакни гапириб келар эди. Жувон энтикиб, кичкинтойни текис майса устига қўйди. У дарров акалари билан қувлашмочоқ ўйнашга тушиб кетди.

Чиройли, дуркун жувон билан болаларнинг отаси жилға бўйига ўтиришди. Майса барглари учуда ялтираган шудринг доналари одамнинг баҳри дилини очар эди.

Улардан нарироқда, шу атрофда, тоғ ёнбағридаги уйларидан дам олишга чиққан бошқа оилалар ҳам сочлиб кетишган эди.

Бирдан кўк юзини кулранг булутлар тўсиб, шамол турди. У осмондан томчилай бошлаган ёмғир зарраларини тўзғитиб юборди. Ҳаммаёқни зулмат босиб, онда-сонда яшин оловли томир ота бошлади. Шамол, ёмғир ва момақалди роқ борлиқни даҳшатга буркади. Шамол бўронга айланди, яшин-чақин, момақалди роқ гумбурлаб, осмон остин-устун бўлиб кетди.

Бўйдор одамлар саросимага тушиб, қаёққа қочишларини билмай қолишди. болаларнинг қий-чуви, бақириб йиғлаши атрофни тутди.

Шу пайт булутлар орасидан момақалди роқдай қаҳқаҳа уриб, тоғлардан ҳам баланд, олов кўзли, кўкимтир бир махлуқ пайдо бўлди. У овозини гулдуратиб, тилга кирди:

— Эй, собиқ бўйдорлар, энди ҳаммангизнинг кунингиз битди! Энди сизлар абадул-абад миттиларга хизмат қиласиз! Чунки улар

сизларни Жанубий денгиз томондан келган гармсел фалокатидан асраб қолишди. Бўлмаса, ҳаммангиз битта қолмай қирилиб кетардингиз! Қани, энди, ҳаммангиз уй-уйингизга бориб, топган-тутганларингизни миттивойларларнинг подшосига — шомонларнинг шомонига келтириб беринглар!

Қоронғи майсазордан бир неча норози овозлар эшитилди:

— Эй, кўк махлуқ! Биз сендан кўркмаймиз! Биз шомонларнинг шомони — ёмонларнинг ёмонига тиз чўкиб, таъзим қилмаймиз!

Кўк махлуқ ғазабдан қалтираб кетди. У кўзлари баландда, узоқда бўлгани учун энгашиб, майсазорни пайпаслади. Боя норозилик билдирган одамларнинг бир нечасини хунук, улкан панжалари билан тутиб олди-да, нарироқдаги жарликда ҳосил бўлган ароқ кўлидан ҳовучида сув олиб, уларга сепди. Норозилик билдирган одамларнинг овози ғулдураб, маст-аласт хиргойи қила бошладилар. Кўк махлуқ хохолаб, уларни майсазорга қўйиб юборди...

* * *

Чанг-тўзон, шамол-бўрон тинди, аммо водий ўртасидаги сурранг булутлар мангуликка келгандай, силжимай туриб қолишди. Ҳафта-лаб ёққан ёмғир борлиқни намиқтириб, рутубатга чулғади. Заҳарли ёмғир улкан одамларнинг бутун вужудига сингиб кетгандай эди, уларнинг юриш-туришида, кўзларида энди аввалги мағрурлик ва олижаноблик учқунлари сўнган, энди улар ҳар нарсадан ҳадиксирайдиган, митти одамларни кўришса, титраб-қақшаб уларга таъзим қиладиган бўлиб қолишди.

Миттилар эса, аксинча, улкан одамларни кўрганда титраб-қақшамайдиган, уларга таъзим қилмайдиган бўлиб қолишди. Миттиларнинг кўзларида энди мағрурлик ва нафрат учқунлари пайдо бўлди.

Заҳарли ёмғир ҳаммага тенг таъсир қилмади. Баъзи улкан одамларнинг кўзларида ҳамон мағрурлик ва олижаноблик учқунлари порларди. Бунинг сабаби шуки, даҳшатли тўс-тўполон бошланган вақтда Олов парисининг кўзлари осмонда порлаб узун қўллари қишлоқ аҳолисини пайпаслаб тута бошлаганида эс-ҳушларини йўқотмай, чаққонлик қилган баъзи улкан одамлар дарров тоғ-тошлар орасидаги ғорларга кириб улгуришган ва заҳарли ёмғирдан қутулиб қолишганди.

Омон қолганлар орасида Она билан Бола ҳам бор эди. Оғзи торроқ, лекин ичи кенг ғорга киришган улкан одамлар фавқулодда қиёмат-қойимдан ҳайратга, саросимага тушиб, нима қилишларини билмай, ташқарида бўлаётган ҳодисаларга даҳшат билан қараб туришарди. Тўс-тўполонда Отанинг қаёқда қолиб кетганини билмай ташвишланаётган Она ғор оғзига яқин жойдаги қора тошда Болани бағрига босганча ташқаридаги қоронғиликка боқиб ўтирарди. Дўмбоқ бола ҳам тийрак кўзларини мўлтиратиб, бир фалокат юз берганини ҳис этиб турарди.

— Лаънати ёмғир ҳали-бери тинмайдиганга ўхшайди,— деди ақлли кўзлари чақнаб турган дўнг пешонали, соқоли кўксига тушган улкан одам.— Яхшиси тоғ остига тушиб кетамиз. У ерларда ҳам қишлоқ уй-жойларимиз бор-ку. Бу ерга эса навбат билан соқчи қўямиз. Зулмат тарқалиб, ёғин-сочин тиниб,

Офтоб чиқниши билан бизга хабар беришадил...

Бу фикр кўпчиликка маъқул тушди. Фақат Она-Бола жойидан жилгилари келмади.

Бояги дўнг пешонали улкан қария Онага тушунтиришга уринди:

— Боланинг дадасини кутиш бефойда. У маст бўлгани учун фалокатни сезмай, заҳарли ёмғир остида қолди. Энди у одамликдан чиқадди, махлуққа айланади. Бу фалокат эски муқаддас китобларимизда ёзилган, эски китоблардаги гапларнинг бирортаси ҳам амалга ошмай қолмайди. Заҳарли ёмғир ҳам, махлуқларга айланиш ҳам кўпдан кутилган фалокат эди.

— Билган бўлсак нега чорасини кўрмадик?— алам билан сўради Она. Бошқалар ҳам жавоб кутиб, дўнг пешоналикка қараб қолишди.

— Заҳарли ёмғир таъсир қилмаслиги учун Меҳр булоғининг тоза сувидан ичиб юришимиз керак эди. Афсуски, кўпчилик одамларимиз Меҳр булоғидан сув ичмай қўйишди. Улар булоқ суви ўрнига бўза, пиво, ароқ, вино ичиб юришди. Шундай қилиб, улар заҳарли ёмғир келмасидан илгариеъ махлуқларга айланиб қолишган, аммо буни ўзлари билишмас эди. Бу дўмбоқ — Эунинг отасини яхши танийман. У ҳали махлуққа айланмаган эди, аммо афсуски, энди заҳарли ёмғир остида қолди...

— Энди нима бўлади?— ташвишли кўзларини катта очиб сўради Она.

— Энди чатоқ бўлади,— яшириб ўтирмади дўнг пешонали улкан одам.— Энди унинг кўзлари тескари кўра бошлайди. Узини узоқ вақтларгача митти махлуқ деб ҳис қилади,

миттилар эса унинг кўзига улкан бўлиб кўри-
нади, уларни кўрганда титраб-қақшайверади,
уларнинг югурдагига айланади...

— Эсиз, шундай улкан одам,— деди биров.

Бу гапларни эшитган Онанинг вужудини
сўз билан ифодалаб бўлмайдиган даҳшат чул-
ғаб олди. Аммо у матонатли аёл эди, ҳозир ни-
ма қилишни билмаса-да, бу фалокатдан ха-
лос бўлиш йўли топилишига ишонарди.

* * *

Ҳовли ўртасидаги ишком тагида, чўғдай
гиламлар устига тўшалган атлас кўрпачалар-
да Ота безгакдан қалтираб, гоҳ музлаб, гоҳ
ўт бўлиб ёниб, алаҳсираб ётарди. Унинг боши-
да Она билан Эу парвона бўлиб, беморнинг
қақраган оғзига ҳар замонда сув томизиб ўти-
ришар эди. Бу оилага узоқ қариндош бўлган
мовий кўзли машҳур табибнинг айтишича, бе-
мор етти кунгача ўзига келолмайди, сўнг ё у
ёқлик, ё бу ёқлик бўлади.

Оқшом чўкиб, осмонда юлдузлар чарақла-
ди. Юлдузлар нури таъсир қилдими, Ота ҳу-
шига келиб, кўзини очди. У шамчироқлар
ёруғида ялтираб турган гуж-гуж ҳусайни
узумларга, сўрининг нақшли устунларига,
ҳовли тўридаги ҳашаматли, баланд устунли
айвонга аланглаб қаради. Кўзларида қандай-
дир нотаниш чўғ ялтиради:

— Ана, эшитяпсизми,— безовталанди Ота.
— Айропилонлар бомба ташлагани келяпти...

— Нега ундай дейсиз?— таажжубланди
Она.— Айропилон нима қилади бу ерда? Бу
гўнғиллаётган ари-ку, кўзингизга бир нима
бўлдими, дадаси? Қасалмисиз?

— Йўқ, мен соғман, сизлар касалсизлар,—
қўрқа-писа эътироз билдирди Ота.

— Йўқ, касалсиз,— пиқиллаб йиғлай бош-
лади Она тиззасига бошини қўйиб ухлаб қол-
ган Боласига термилиб.

* * *

Мармар кошнлари қуёш нурида ялтираб,
товланиб турган, тош устунларига, деворлари-
га дуо ва ҳикматлар нақш этилган мадраса-
нинг ҳовлисида, ҳовуз бўйидаги супаларда
тор почали шевиот шим ва енгенз оқ кўйлак
кийган улкан одамлар завқ-шавқ билан мин-
бардаги митти муаллимнинг ваъзини эшитмоқ-
да эдилар. Улканлардай енгил ёзлик кийим
кийган, тилла гардишли кўзойнак таққан,
ўсиқ сочлари бўйнигача тушган митти муал-
лим гавдасига ярашмаган йўғон овоз билан
ҳовуз бўйида ўсган минг йиллик адл чинор-
нинг илдизи осмондалигини ва яқинда экил-
ганлигини исботлар эди. Улкан одамлар унинг
гапларини бош ирғаб маъқуллашар, бу минг
йиллик чинор ҳақиқатан ҳам «муаллимлар то-
монидан яқинда экилгани» учун миннатдорчи-
лик билдиришар эди.

— Биз — миттилар,— деди рухсат сўраб
сўз олган улкан одамлардан бири,— шундай
ажойиб чинорни экиб, бошимизга соя қилиб
берганингиз учун умрбод сизлардан миннат-
дормиз...

Улкан одамлардан яна бири — семизлиги-
дан пишиллаб аранг нафас олаётган, бети
кўпган хамирдай шишган ва ҳар гапида хо-
холаб куладиган бир киши сўз олиб, аввалги
нотиқнинг гапини маъқуллади:

— Биз миттилар яна шундан миннатдор-мизки, бизнинг юртимизда илгари бундай дарахтлар йўқ эди. Ҳаммаёқ қуруқ тоғу тош ва тақир чўлдан иборат эди...

Орқароқдаги супада ўтирган улкан одамлардан бири, ақлли кўзлари чақнаб турган ёш йигит, «Савол берсак майлими?»— деб қўл кўтарди. Митти муаллим тилла гардишли кўзойнагини сал кўтариб, бояги йигитга қаради ва «майли», деб ишора қилди.

— Ҳурматли муаллим, сиз бу чинорларнинг илдизи осмонда деб исботлаяпсиз. Балки мен янглишаётгандирман, аммо ожиз кўзимга бу чинорларнинг илдизи ерда бўлиб кўриняпти...

Яна бир улкан йигит одоб билан сўз сўради.

— Ҳурматли муаллим, сизнинг доно фикрларингиз биз учун олтиндан қиммат. Лекин илм-фанда мунозара деган гап бор. Сизнинг бу чинорлар яқинда экинган деган фикрингиз асосан тўғри, аммо бир оз мунозарали. Негаки, бу чинорлар менинг кўзимга минг йиллик кўҳна дарахтга ўхшаб кўриняпти. Ҳурматли муаллим, кўҳна китоблардан ўқиб билишимча, бу чинорларни бизнинг ота-боболаримиз экишган экан...

— Бас!— деб бақирди жаҳлдан юзи қипқизариб кетган митти муаллим.— Мунозара деб ҳар қанақа куракда турмас гапларни айтавериш ғирт нодонлик аломати. Ахир бу ерларда ҳеч қачон чинор бўлмагани маълум-ку! Сезишимча, орангизда носоғ одамлар бор. Уларнинг хиралашган кўзларига дарахтларнинг илдизи ерда бўлиб кўринади. Яна бу чинорларни қадимий дейишганига ўлайми!

Бундай носоғ талабаларга мадрасамизда ўрин йўқ.

Митти муаллим Те Ту бояги икки йигит томонга қараб, жаҳл билан гапирди:

— Сизлар куфрона гапларингиз учун узр сўранг ёки мадрасамизга иккинчи оёқ босманглар...— унинг эсига нимадир тушиб қолди шекилли, гап оҳангини ўзгартирди, узунчоқ юзидаги жаҳл ифодаси йўқолиб, ўрнига такаббуруна совуқ табассум пайдо бўлди.— Йўқ, сизларни дарров ўқишдан ҳайдаш одамийлик эмас. Мана шу мадраса мударриси, ўзларингизнинг орангиздан чиққан, санъат ҳақида китоблар ёзган Ни Ғо ҳафтада бир марта сизлар билан суҳбат ўтказиб, кўзингиз соғми, касалми эканлигини аниқлаб туради.

Узун бўйли, келишган гавдали, мадраса мударриси эканлигини билдириш учун доимо қовоғини солиб юрадиган, талабаларнинг саломига бирор марта ҳам алиқ олмайдиган, аммо митти хўжайинларнинг малайи олдида ҳам тиржайиб турадиган Ни Ғо тескари кўзли талабаларга ҳам негадир улкан кўринар эди. Аммо Ни Ғонинг ўзи оддий тескарикўз бўлиб, миттиларни улкан деб, ўзининг улкан ватандошларини миттилар деб биларди. Ҳозир ҳам у ўзига катта вазифа юкланганлигидан фахрланиб, олдинги супада ўтирган жойидан дарров турди, устозига қараб лабини йиғолмай тиржайди, сўнг орқага ўгирилиб, ватандошларига қошларини чимириб, қаҳр билан қаради.

Талабалар Ни Ғонинг санъат назарияси ва тарихи ҳақидаги китобларини кўп ўқишган эди. Бу китобларда Ни Ғо ўзи мансуб бўлган ерли халқнинг аждодлари, ота-боболари

хайвон бўлганлигини, уларнинг маданияти бўлмаганлигини маҳорат билан исботлаб берган эди. Ана шу сафсаталари учун Ни Ғога фалсафа фанлари доктори унвони берилганди. Дарвоқе, биз ҳикоя қилаётган ўша планетада, ўша даврда сафсатабозлик бениҳоя ривожланиб, энг муҳим фанлардан бирига айланган эди.

Ҳозир ҳам устоз таклифи билан минбарга чиққан Ни Ғо эҳтимол мингинчи мартадир, ўзларининг хайвонлардан тарқалганлигини моҳирона исботлаб берди.

Мадраса минбарига қумсоатнинг қуми тўрт марта у ёқдан бу ёққа «оқиб» ўтгач, талабалар озод этилди. Улар қўй-қўзилардай ўзини дарвозага уриб, ҳар ёққа тарқаб кетишди. Кўпчилиги ҳаяжондан кўзлари ялтираб, Ни Ғо сафсаталарини мақтаб боришарди.

Чинорларнинг илдизлари осмонда эканлигини кўролмайд қолган бояги икки талаба эса, Ни Ғо суҳбатидан ўтгач, кўзларини даволаш учун махсус шифохонага юборилди. Шифохона табиблари бу талабаларни чинорларнинг илдизи осмонда эканлигига, ўзларининг эса хайвондан тарқалганлигига ишонтаришга уриниб кўришди. Аммо талабалар чиндан ҳам оғир касалликка учрагани туфайли «шундай равшан нарса»га ҳам ишонолмадилар.

Иккала талаба ана шундан кейин мадраса газетасида «Биз янглишган эканмиз» деган сарлавҳали баёнот эълон қилишди. Баёнотда улар чинорларнинг чиндан ҳам осмонга илдиз отиши, ўзларининг ота-боболари эса хайвон ўтганлиги кундай равшан ва аниқ исботланган факт эканлигини айтишган, баёнотни «фа-

қат носоғ одамларгина бунга ишонмаслиги мумкин», деб тугаллашган эдилар...

Орадан бир йил ўтди.

Мадраса мударриси Ни Ғо яхши хизматлари туфайли бошқа каттароқ ишга кўтарилиб кетди. У Шамоллар водийсидаги барча олий ўқув юртларига мутасадди қилиб тайинланди. Унинг ўрнига мадрасага мударрис қилиб тайинланган Фа Ю ҳар қанча ўткир зеҳн эгаси бўлса ҳам талабаларни эплаштиролмай қолди. Талабалар табиатдаги катта-кичик ўсимликларнинг шохлари осмонда, илдизлари ерда деб ҳисоблайдиган бўлиб қолишди. Шу орада ҳар куни ёки кун ора мадрасада жанжал чиқа бошлади. Охири талабалар орасида бирлик йўқолди, улар бир неча гуруҳларга бўлиниб кетишди. Ҳамон кўзлари тескариликча қолган йигит-қизлар одатдагидек чинор ва бошқа ўсимликларнинг илдизларини осмонда ҳисоблашарди. Улар ўзларига осмонилдизчилар деб ном қўйиб олишди. Уларга қарши гуруҳлар эса ўзларини ерилдизчилар, деб атай бошлашди. Бу иккала гуруҳга ҳам қўшилмаган учинчи гуруҳдагилар эса ўрта йўлдан боришиб, баъзи дарахтларнинг илдизи осмонда, баъзилариники ерда ўсади, деган фикрни ўзларига байроқ қилиб олишди.

Буларни осмонилдизчилар ўз томонига, ерилдизчилар ўз томонига оғдириб олишга интилишар эди.

Кечагина ерилдизчилар бўлиб, дўстлари олдида: «Ҳамманинг кўзини ўнгламагунча бу ёруғ дунё менга ҳаром бўлсин!»— деб тантанали қасам ичган икки дўст — Аи билан Уи деган шоирлар кейинги вақтларда бир-бири билан келишолмай қолишди.

Мадраса газетасида Аининг «Яшасин, осмондаги илдизлар!» номли шеъри босилиб чиқди. Уи ўша кун илдизнинг юзига тупурди. Аи бунга парво қилмади. Аксинча: «Сен ҳам шу руҳда шеърлар ёзсанг, тез орада бойиб кетасан, дарахтнинг илдизи ерда бўлди нимаю осмонда бўлди нима, сенга барибир эмасми!»— деб уни йўлдан ура бошлади. Уи илдизнинг юзига яна тупурди. У «Яшасин ердаги илдизлар!»— деб шеър ёзди. Шеърида илдизларни ҳамиша озиқлантириб, уларга ҳаёт бағишлаётган ерни, тупроқни мадҳ этди. Аи эса унга қарши шеър ёзди: «Ёрсиз осмон бўлиши мумкин, аммо осмонсиз ер бўлиши мумкин эмас, яшасин осмон!»— деб ҳайқирди. У яна бўш келмади. У: «Ота-боболаримизнинг қони тўкилган еримни осмонга ҳам, қуёшу юлдузларга ҳам алишмайман!»— деб ёзди. Аи эса: «Бизга осмон қучоғидаги бу юлдуз ҳам, у юлдуз ҳам азиз бўлаверади, бошимиз узра кенг осмон бўлса бас!»— деб ёзди.

Охири бу ғалваларга чек қўйилиб, Уининг ижодий йўли хато деб топилди ва унинг шеърларини матбуотда босиш ман этилди. Уи улкан шоир бўлса ҳам редакцияни ташлаб, хўжалик ишларига ўтиб кетди. Аи эса биринчи шоир деган унвон олиб, барча шоирларга раҳбар бўлиб кетди. Аи душманлар устидан ғолиб чиққач, матбуотни «осмоний» шеърларга тўлдириб юборди. Унинг ҳамма шеърлари «осмон» деган сўз билан бошланиб, «қуёш» билан тугалланар эди.

Осмониридизчилар, яъни сарой танқидчилари Аининг бу шеъридаги бадий кашфиётлар ҳақида кўплаб қалин китоблар ёзишди. Улар ўз китобларида шоир Аининг маҳорат чўққи-

ларини эгаллаб, шеърият осмонида ёруғ юлдуз бўлиб нур сочаётганини, ўз асарларида осмоннинг баландлиги ва ернинг пастлигини, осмонда эса қуёш борлигини тушунош даражасига кўтарилганлигини, бу эса шеъриятда катта галлаба эканлигини исботлашди.

Чинорларнинг илдизи ерда деб ишонувчи олимларнинг китоблари «реал ҳаётни акс эттирмай, уни бузиб кўрсатади», деб ҳеч нашр этилмай қўйди.

Бундай шароитда кўзлари заҳарли ёмғир таъсиридан қутулиб, борлиқни тўғри кўра бошлаган баъзи улканлар ҳам буни ҳеч кимга билдирмай, ўзларини гўё тескарикўз қилиб кўрсатавердилар. Улар, ҳатто, баъзи ҳақиқий тескарикўзлардан ҳам ошиб тушиб, қорани оқ деб, оқни қора деб ёза бошладилар. Ерилдизчилар бу олим ва шоирларни тескаривиждонлар, деб аташди. Бундай олимларнинг ҳам кўплаб асарлари босилиб чиқди ва олий мукофотлар билан тақдирланди. Бу китоблар заҳарли ёмғир таъсиридан холи бўлган кўплаб болалар ва ўсмирларнинг ақлини чалкашликларга тўлдириб юборди. Чунки болалар ва ўсмирлар ҳали ҳақиқий ҳаётдан кўра китобларга кўпроқ ишонар эдилар. Шундай қилиб, улар ҳам унвошли олимларнинг китоблари руҳида вояга етиб, оқни қора дейдиган ва қорани оқ дейдиган тескари кўзларга айланиб қолдилар.

Хуллас, Шамоллар водийсидаги ҳаёт мураккаблашиб ниҳоятда чалкашиб кетди ва бу алғов-далғовда ким тескарикўзу, ким тўғрикўз, ким ўғрию, ким тўғри, ким оқилу, ким нодон, ким ҳалолу, ким ҳаром, ким яхшию, ким ёмон — ажратиш қийин бўлиб қолди.

Бундай шароитда ҳар қандай буюк алломанинг ҳам ҳақиқатни аниқлаб олиши мушкул эди.

* * *

Бу аҳволдан қаттиқ ташвишга тушган баъзи доно одамлар яхши-ёмонни, софдил ва кирдилларни аниқловчи махсус асбоб яратиш ҳақида ўйлай бошладилар. Шулар орасида бизнинг қаҳрамонимиз Эу ҳам бор эди. Табиийки, бундай асбобни ҳамманинг кўзи олдида яшаш мумкин эмасди. Чунки одамлар ўзлари ҳақидаги ҳақиқатни эшитишни ва кўришни истамайдилар. Шунинг учун Эу ҳам тоғ этагидаги чакалакзор орасидан бориладиган хилват бир ғорга кашфиёт учун зарур бўлган турли-туман китобларни ва ускуналарни йиға бошлади. Эу кундузи шаҳарда ишларди. У Политехника институтида фан-техниканинг фалсафий муаммоларидан дарс берарди. Дарсдан чиқиб, уйда касал ётган онасидан хабар олар, сўнг бирор баҳона топиб, енгил пойга велосипедида ғор томонга ошиқар эди. У ғор ичида бир неча йил ишлаб, чоғроқ лаборатория қуриб олди-да, ана шу лабораторияда «Дилбин» деб аталувчи телескоп ясай бошлади.

Мана, бугун «Дилбин» қурилиши ниҳоясига етади. Уни шу бугун ишга тушириб кўради. Эу велосипедда тоғ йўлида кетиб бораркан, янги асбобни ишга туширганида қандай манзаралар кўринаркин, деб ҳаяжонлана бошлади. Чакалакка етганида велосипеддан тушиб, уни буклаб олди. Ўзига таниш сўқмоқлардан ўтиб, ғорга кирди. Лаборатория эшигидаги шифрли

жулфни фақат ўзи билган усул билан очиб, ичкари кирди. «Дилбин»нинг сўнгги мурватларини ўрнатиб, уни ишлашга тайёр ҳолга келтирди.

Мана, кичик телескопга ўхшаш асбобнинг филдираклари ҳаракатга келди. У фойдаланиш учун жуда қулай, кўп жойни эгалламас ва айниқса, энг муҳими, суюқ ёқилғи ёки электр энергиясини талаб қилмас эди: «Дилбин»нинг ишга тушуви учун энг зарур манба — асбобни ишлатувчи одамнинг қалбидаги энг покиза туйғулар эди. Мана шу ёниқ туйғулар асбобнинг ичида нур ҳосил қилар, бу нур эса турли мураккаб кўзгу-линзалар орқали кучайтирилиб, қаерга йўналтирилса, ўша жойдаги руҳий жараёнларни энг нозик нуқталаригача ёрита олар эди. Мабодо туйғулари тоғлардаги булоқдай тоза бўлмаган одам «Дилбин»ни ишлатаман, деб уринса, барча уринишлари зос кетар, асбоб ичида керакли миқдорда қудратли нур ҳосил бўлмас эди.

Шунинг учун «Дилбин»ни ишга тушириш Эунинг ўзи учун ҳам катта синов бўлиб, бу синовда йигитнинг ҳам энг покиза туйғулари синовдан ўтар эди.

Хайрият, Эу асбобнинг асосий мурватини бураши билан унинг ичкарисида қудратли нур оқимлари туғилганини билдирувчи чироқчалар ёниб кетди. Ҳаяжонга тушган Эу «Дилбин» нурини қаерга ва кимга тўғриласам экан, деб шошиб қолди. «Аввало ўзим яхши билган одамларга нур юбориб, асбобнинг қандай ишлашини синаб кўришим керак», ўйлади у. Шу пайт қишлоқ хўжалиги газетасида ишлайдиган новча, қорни қаппайган, сабабли-сабабсиз ҳар доим хохолаб куладиган ва ўзини барча агро-

номлардан устун қўядиган Ма Фу деган журналист таниши кўз олдига келди. Шу заҳоти телескопнинг тиниқ ойнасида семиз бир эшакнинг қулоғи, сўнг боши кўринди.

Эу аввалига бир зум ажабланиб, гангиб қолди, сўнг тасвирнинг маъносига тушуниб, ўзича кулиб юборди ва биров кўриб қолмасин, дегандай асбобнинг мурватини бураб ўчирди. Сўнг асбобнинг ғилдирақларини айлантириб, у ёқ-бу ёққа жилдирди ва энди кимни кўрсам экан, деб ўйланиб қолди.

Асбобнинг чироғини ёқишдан аввал, бир вақтлар ўзларига табиатшуносликдан дарс берган А Шэ деган олимни эслади. Эу асбоб чироғини ёқиши билан экранда катта бир тўнка пайдо бўлди.

Эу телескопнинг чироғини ўчириб, жуда катта тоғни жойидан жилдиргандай ҳолдан тойиб, бурчакдаги эски никелланган каравотга чўзилди. У Политехника институтининг ректори Зу Ну деган профессорни кўз олдига келтирди. У кўп идораларда раҳбар бўлиб ишлаган ва меҳнатсевар, истеъдодли одамларни қўллаб-қувватлагани учун кўпинча ишдан бўшатилар эди. Шунга қарамай, у янги иш жойида яна яхши одамларни қувватлар эди.

Эу ўрнидан сакраб туриб, «Дилбин»нинг кўзгусини ёқди. Экранда чакалаклар орасида салобат билан югуриб бораётган арслон пайдо бўлди. Арслоннинг бутун гавдасидан кучқудрат ёғилиб турар, аммо синчиклаб қаралса, унинг биқинларида ёввойиларнинг камалакдан отган ўқлари кўриниб қоларди.

Эу экранни ўчириб, яна каравотга чўзилди. У бошқа институтдаги яна бир ажойиб устози-

ни эслади ва туриб, яна асбобни ишга туширди. Экранда катта бир арслоннинг кўпгина тулкиларни бағрига олиб ётгани кўринди.

Эу бу тасвирнинг маъносини тушунди ва тулкиларнинг афтига синчиклаб тикилди. Эу бу институтда бир неча йиллар ишлагани учун арслоннинг пинжига кириб олган тулкиларни танирди. Эу булар билан боғлиқ таассуротларни эсламасликка уринди. Усиз ҳам аҳён-аҳёнда юраги санчиб турарди. Шунга қарамай, ёмғирдан қочиб, қорга тугилгандай, тулкилар бир ёқда қолиб, «Чақин» газетаси муҳаррири Ға Ғуни эслади. Улканларнинг авлодидан бўлган, истеъдодли, нозиктаъб олим Ға Ғу нафис ва теран шеърларни нозик тушунарди. Шунга қарамай, у газетада бўш шеърларни кўп босиб чиқарар, теран ва ўткир шеърларни эса газетага яқинлаштирмасди. Бошқа газеталар бундай шеърларни чиқарганида эса, у ўзининг ўткир мақолалари билан гўзал, нозик ва ўткир асарлар ёзган шоирларни бу планетанинг одами эмас, улар бизга бегона, деб тўқмоқларди. Истеъдодли шоирларнинг Азроили эди у. Узи ўткир истеъдодли бўла туриб, бошқа истеъдодларга кун бермайдиган бу одамнинг кўнглида нималар борлигини билолмай ҳайрон эди Эу. Мана бугун унинг кўнглида нелар яширинганини билиш вақти келди. Эу «Дилбин» нурини Ға Ғу яшайдиган томонга қаратди ва экрандаги катта чаёни кўриб, беихтиёр ўзини орқага ташлади. Сўнг шошиб экранни ўчирди.

Эу каравотнинг суйанчиғига кафтини ёстиқ қилганича кўнглига хуш ёқадиган, дилни қувонтирадиган хушманзара жойларни, севгилиси Гул Ойнинг фаришталардай гўзал чеҳ-

расини ўйлади. «Чеҳраси-ку, гўзал,— ўйлади Эу.— Аммо кўнгли мен учун умрбод қоронғилигича, сирлигича қолса керак. Йе, нега қоронғи бўлар экан? Шу бугундан бошлаб, энди бу қизнинг совуқ табассумлари замирида нима яширингани мен учун сир бўлмай қолади.» Эу сакраб ўрнидан турди ва қаттиқ ҳаяжонда «Дилбин»нинг чироғини ёқди.

Тиниқ экранда аввал Гул Ойнинг гўзал чеҳраси, сўнг унинг юраги ўрнини эгаллаган каттакон тош аниқ кўринди. Тош мрамардай силлиқ ва турли ранглар жилосига бой эди. Эу қизнинг юраги ўрнида тошни кўриб ажабланимади. Ўзи ҳам тош бўлса керак, деб ўйлаб юрарди.

Эу «Дилбин» экрандаги гўзал тошга узоқ тикилиб қолди. У рангли тошдан кўзини узолмасди. Сўнг хаёлининг қайсидир хилват бурчакларидан: «Умринг шу тошга қараб ўтиб кетаверадими? Дунёга келиб нима қилдинг?»— деган аччиқ фикр жилғаси наҳрга айланиб, тўлиб-тошиб, бутун вужудини фарқ қилди. Эу гўё бировнинг қўли билан ўчиргандай, «Дилбин» чироғини ўчирди.

У каравотга ўзини ташлаб, қалин соқолини тутамлаганича отасини, онасини ўйлади. Эс-эс билади, ота-оналари чиройли ва улкан одамлар эди. Аммо Шамоллар водийсига фалокат етгач, отаси тескарикўзга айланиб, кўп ўтмай оламдан ўтди. Онаси эса қандайдир оғир касалга чалиниб, ҳамон ўзига келмайди. Қишлоқдаги тоғалариникида ётибди.

Эу ўсиб-улғайган йиллар тескарикўзлар даврига тўғри келади. Улкан одамларнинг кўзлари узоқ йиллар оламини тескари кўриб келдилар.

Улкан вақтларида улар ўзларини миттилармиз, деб, улкан ишлар бизнинг ишимиз эмас, деб келдилар. Жодугарлар юборган заҳарли ёмғир уларнинг қон-жонига сингиб кетди. Ниҳоят, улар чиндан ҳам митти одамларга айланиб кетдилар. Йиллар ўтиб улар оламни тўғри кўра бошлаганларида ҳам аввалги — тескарикўзлик вақтидаги одатларидан кечмадилар. Чунки улар оламни тўғри кўриш серташвиш эканлигини сездилар. Улканлар учун завқли бўлган ташвишлар эса миттиларга ёқмас, уларнинг ғалвасиз, жанжалсиз оромли яшашига халал берар эди. Шунинг учун улар бир-биримизни ва ўз-ўзимизни алдасак ҳам, виждонимизни йўқотсак ҳам оромда, роҳатда яшайлик, деган ақидага ёпишиб олдилар. Виждони сақланиб қолган битта-яримта одам уларнинг ашаддий душманига айланди.

«Мана бу «Дилбин»ни кўриб қолишсами, уни ихтирочисига кўшиб тилка-пора қилиб ташлашади,— ўйлади Эу катта қора кўзларини ғорнинг фируза рангга бўялган шифтларига тикиб.— Ёки улар кўнгилларининг қоронғи тубида нималар ётганини кўриб, инсофга келишармикин, кўзлари очилармикин?.. Йўқ, улар очиқ кўз билан ҳам ҳақиқатни кўришмайди, тўғриси, кўришни исташмайди. Э воҳ, қани аввалги улкан одамлар!..»

* * *

Юлдузкезар кема каютасида тўпланиб, кино кўриб ўтирган фазогирлар экрандаги Эунинг сўнгги хитобини эшитиб, оҳ, деб юборишди. Кема каютасидаги голографик телевизорда барча манзаралар, воқеалар ҳажми,

ранги, реал уфқи билан ротакамдай кўринар ва иродали, совуққон фазогирларга ҳам қаттиқ таъсир кўрсатар эди.

— Диққат! Митти юлдузлар тўпига яқинлашяпмиз! Булар ичида Миттилар юлдузи ёки Тескарикўзликлар сайёраси ҳам бор!— эълон қилди Рустам иллюминатор ойнага қараб.— Бу юлдузлардаги ақлли мавжудотларнинг тарихи ва яшаш шароитини ҳозиргина ҳаммамиз кўрдик.

Ҳамма сеҳрлангандай бир экранга, бир Рустамга қараб, Миттилар юлдузи қаҳрамонни Эу билан Рустам худди бир томчи сувдай ўхшашлигини сезиб қолишди.

— Ҳа, адашганларингиз йўқ,— деди Рустам атрофдагиларга кулимсираб.— Тўғри, Эу — менинг ўзим.

Ўтирганларнинг ҳайрати ортиб, бир-бирларига савол назари билан қараб қолишди.

Рустам ўзига ярашиб турган қалин қора соқолини тутамлаб, кулимсираб жавоб берди:

— Қандай қилиб сизларга — ерликларга қўшилиб қолганим алоҳида бир ҳикоя бўлади. Буни фурсати келганда айтиб бераман.

«БИЗ БИЛМАГАН ДУНЕ» *

Биз яшаб турган куррани аслида Ер эмас, Океан деб аташ тўғрироқ бўларди. Зотан сайёрамизнинг 70 процентдан кўпроқ қисми Дунё океанидан иборат. Ана шу ҳад-ҳудудсиз Баҳри Муҳит қаърида сон-саноқсиз жопиворлар яшайди.

Теша Зоҳидов,

*зоология фанлари доктори, ЎЗСР ФА
академиги Ҳиндистондаги халқаро зооло-
гия Академиясининг ҳақиқий аъзоси*

Тоғлар оралиғидаги қишлоғимизда бир куни ғалати меҳмон пайдо бўлиб қолди. Бу мусофир кишининг ёшини билиш қийин эди, ниятида озгина мош-гуруч соқоли бор, чол бўлиб чолга, йигит бўлиб йигитга ўхшамас, аммо чақнаган кўзларида бир олам маъно бор эди. Ҳар ҳолда, ёши анчага борган бўлиши керак.

Қачонлардир қишлоғимизда етим қолган Асад деган бола олис юртларга кетиб қолган экан. Энди орадан кўп йиллар ўтиб, ўша бола қишлоғимизга Асад бобо бўлиб келибди. Меҳмон Абдуқодир ота деган узоқ қариндошини топиб, унинг ҳовлисига тушган эди.

Ёз охири бўлишига қарамай, ҳовли салқин, кўприги кўчага олиб чиқадиган анҳор ва унинг лабидаги якка тут бутун ҳовлига соя ташлаган эди.

Одатга кўра тўп-тўп бўлиб, Асад бобони кўргани келишар, меҳмон эса оғирсингандай муомала қилар, одамларни хуш кўрмаётганлиги кўрс сўзларидан билиниб қоларди.

* Ҳикоя Исҳоқтой Жуманов билан биргаликда ёзилган.

Лекин одамлар бунга аҳамият бермагандай, Асад бобонинг ташвишини қилишарди.

— Меҳмон бизникида тураверсалар ҳам бўлади, уйимиз кенгина,— деди Абдуқодир ота Асад бобога эшиттириб. Чол эса индамадию ишлатилаверганидан ғалати тус ва шакл олган трубкасини чуқур тортиб қўйди.

— Узига бир бошпана бўлгани яхши-да,— деди Шораҳмат сувчи,— ана, шаҳардан уйли-жойли бўлиб кетган Остонақулнинг уйи қаровсиз бўш ётибди. Ё шундай яшаб тураверсинлар, ё савдо қилиб олиб берайлик.

— Нархи қанақа бўлади? Бувада уйга етарли пул топилармикин,— деди жонсарак Сирожиддин хуш кўрмай.

— Э, бир қишлоқ одамга бир уйнинг пули нима деган гап,— деди Шораҳмат ака,— калити менда. Остонақул «савдоси келса тўртта чол билан бамаслаҳат сотсангиз майли, қаровсиз қолди», деган эди. Нима дейсизлар?

Асад бобо сўри панжарасига суянганича ҳануз индамай трубкасини тортиб зиндан кузатиб турарди. Одамлар уни хижолат бўлмагани деб, атай суҳбатга жалб қилмасдилар.

— Мен санаганман — ўттиз бешта тераги бор. Яроқли. Ун икки туп олма, ўрик, шафтоли, ҳовлиси ўн беш сўтих, лекин томи қамиш бўлганлиги учун шу етти минг сўмларга рози бўлади,— деди Йўлдошбек ака дона-дона қилиб.

— Кўпчиликни бўйнига тушар экан. Беш минг ҳам камлик қилмайди,— деди Сирожиддин оғриниб.

Асад бобо эса бир йўталиб, ёнидан пул чиқариб ўртага қўйди. Бир қанча вақт ҳамма жим қолди.

— Ана, бу ёғиям бита қолди,— деди Шораҳмат сувчи ва пулни олиб санай бошлади.

Ҳамманинг кўзи пулда-ю, 5 сўмлик, 10 сўмлик, 3 сўмликлар сирғалиб ўтган сари фикран санардилар.

— 7800 сўм экан,— деди ҳаммадан олдин овозини баландлатиб, чеккароқда ўтирган Сирожиддин. Унинг мамнунлиги овозидан сезилиб турарди.

Шораҳмат пулдан 1800 сўм санаб, Асад бобога қайтариб берди-да:

— Қани, қўлни беринг, бобо, рози бўлинг, яхшиликка буюрсин,— деди дадиллик билан.

— Раҳмат,— деди Асад бобо папиросининг чўгини ўчириб кетга ташларкан.— Раҳмат, қишлоқдошларим. Эллик йил дом-дараксиз кетиб, яккабошлигимча қайтиб келганимда ҳам шунчалик қайғуряпсиз. Мендан қайтмаса, бошқалардан қайтсин. Вақти келиб, ҳаммасини айтиб бераман. Қани, уйга борайлик — меҳмоним бўлинглар.

— Фурсати бўлиб қолар,— деб қишлоқдошлар ҳар нарсани баҳона қилиб бирин-кетин тарқала бошладилар.

Чол уларни дарвозагача кузатиб туриб, гапиришга тараддудлангандай, йўталди. Ҳамма унга қаради.

— Қаерда эдинг, қаердан келдинг, деб сўрамадинглар ҳам. Вақти келиб, ҳаммасини айтиб бераман,— деди. Унинг бу сўзлари менинг тинчимни олганди. Бобонинг кечмишларини эшитишга маврид излардим.

Бир дам олиш куни эрта туриб, Асад бобонинг уйга келдим. У кўпчилик чолларнинг олатига қарши бамайлихотир қаттиқ ухлаб ётарди. Мен уни ботинмайгина уйғотдим-да:

— Ота,— дедим эҳтиёткорлик билан,— район газетасида ёзишибдики, Зармас дарасидан қўшни қишлоқлик подачи бўри ўлдириб топширган экан, бузоқ билан мукофотлашибди. Биз ҳам бир уриниб кўрмаймизми?

— Газетада ёзишган бўлса ростдир, урин-сак уринаверамиз,— деди бобо юзини ювиб келгач, матросча телняжкасига артар экан.

Мен ҳеч қандай бўри тута олмаслигимизни билардим, лекин чолни ишонтириш учун қопқон, арқон, қоп ва егулик нарсалар ғамлаб олгандим. Ундан-бундан гаплашиб, Зармас дарасига етиб келдик. Қулайгина жой танладик-да, анжомларимизни саранжомлаган бўлдик. Мен қуруқ чўплардан тўплаб олов ёқдим-да, олиб келган гўшт, помидордан чивикларга териб, қўлбола кабоб қила бошладим. Қўрига думбул кўмдим.

Озгина ўтмай, даранинг беғубор, тоза ҳавосини пишаётган кабоб ва думбулнинг иштаҳа қитиқловчи хуш иси тўтиб кетди. Қуёш баланд қоялардан ошган, сой сувининг шовиллаши эшитилиб турарди.

* * *

Тоза ҳаво, ширин таом, танани яйратувчи шаффоф сув кайфиятимизни кўтариб юборган, мен чол ҳикояларини тинглашдан ҳам кўра шеър ёзгим, қўшиқ тўқигим келарди.

Чол мен кутмаганимда:

— Ишонмайсан-да, хоҳласанг, жуда ғалати воқеа гапириб берардим,— деди жонланиб. Гулхандан қизариб кетган кўзларидан самимият нури томгандай эди.— Ҳарбий хизматдан бўшагач, савдо кемасига матрос бўлиб жой-

лашдим. Деярли бутун дунёни айлашиб чиққан эдим. Одатдагидай кемамиз буғдой ва нефть ортиб йўлга чиқди. Исландиядан ўтиб, Гренландияга яқинлашганимизда радиодан қаттиқ тўфон бўлади деб огоҳлантиришди. Тажрибали денгизчилар ҳам ҳавонинг авзойиданоқ бўлажак қаттиқ курашдан юраклари чўчиб туришарди. Кема капитани Гренландия ороли атрофидан бирорта қўлтиқ топиб, кутишга буйруқ берди.

Кема кўм-кўк сувлари чайқалиб турган қўлтиққа лангар ташлади. Бу ерда икки ярим сутка қолиб кетдик. Агар матрос учун хизмат фақат океанда сузишдан иборат бўлганида у охиригача сабри етмай бу ишдан воз кечган бўларди. Уларниям кўпроқ янги-янги мамлакатлар, одамлар, ороллар ва жойлар қизиқтиради. Оролларни сайр қилиб келиш учун 6 соатга рухсат этилгач, тўдаларга бўлиниб, қайиқларга ўтирдик-да, оролга сузиб кетдик. Шерикларим оролга сузиб боргунимизчаёқ ҳафсаламни тушириб, навбатчилиқни менга юклашди. Наҳотки мен 6 соатгача сувнинг чайқалишидан кўнглим айниб ўтирсам, яна хушомад учун эллик грамм ром беришганига ўлайми. Аччиқ қилиб ичмадим... Улар эса куйиниш ва хафалигимни назарларига ҳам илмай тантанали оҳангда қайиқни менга, мени эса худога топширганликларини эълон қилишиб, ҳатто муғамбир Пётр мени ўпиб, ёлғондакам йиғлаб олди-да, қояларга ўрмалашди. Улар кетгач, мен ўзимни ёлғизликдан қамоқда ўтиргандек ҳис эта бошладим Улардан ўч олишининг турли усулларини туза бошладим. Лекин жаҳлим чиқиб турганиданми, тузўкроқ фикр кела қолмади. Қайиқни улар

келадиган жойдан олиб кетиб, бошқа бирон-та жойга яширмоқчи бўлиб, суза бошладим. Каттагина қайиқни бир ўзим бошқаришим қийин, у менга эмас, тўлқин домига бўйсунарди. Юришга юриб қўйиб, ваҳимага тушиб қолдим, қайиғим билан очиқ денгизга чиқиб кетсам-а. Тўлқин аксинча қирғоққа урмоқчи бўларди. Тўлқин билан курашиб, икки соатча вақт ўтиб кетди. Қирғоғи жуда паст камарга кириб қолган эдим. Атрофимни илиқлик ўрагандай бўлди, сувга қўлимни тиксам, жуда илиқ экан, яқин-атрофда катта булоқ чиқиб, сувларни иситаётган бўлса керак. Қирғоққа яқинлашдим. Шу пайт сувда сузиб юрган жуда ҳам ялпоқ балиқни кўргандай бўлдим синчиклаб тикилдим, йўқ, балиқмас, лекин балиққа ўхшайди, ялтираб нур қайтаряпти. Қайиқни ўз ҳолига қўйиб, тикила бошлаганимда негадир бахтим бароридан келиб ноёб топилма учратгандай юрагим шув этиб кетди. У нарса сувда бир ярим метр чуқурликда сувга чўкмай, юзига ҳам қалқиб чиқмай муаллақ турарди. Ўйлаб ўтирмай сувга шўнғидим, эсим қурсин, ҳатто кийимларимни ечиб бемалол шошилмай олсам ҳам бўларкану олиб чиққач, ҳўл кийим билан қайиққа чиқиб олишим қийин бўлди. Ўлжани сувга тушириб юбормай деб қайиққа ташлаб, ўзим қайиққа чиқмоқчи бўлсам, қайиқ оғиб кетар, ичига сув кириб мен чиқиб ололмасдим. Барибир бўлмади, қайиқни тўнтариб, чўктириб юбордим. Мен учун ҳақиқий даҳшат бошланган эди. Қайиқ тўнтарилиб, сувга тўлаётганда топилма қалқиб чиқиб кетган экан, кўзимга фалокат бўлиб кўриниб кетди. Шундай бўлса ҳам уни олиб қирғоққа қараб суза

бошладим. Чиқиб олгач, кийимларимни сиқиб тошга ёйдим-да, совуқда қалтираб, топилмани кўра бошладим. Агар бу буюмни безаб турган баъзи ялтироқ безаклари бўлмаганида, бирорта фалокатдан чўккан кемадан қолган чарм ёстиқ деб аламимдан улоқтирган бўлардим. Кўздан кечира бошладим. Бу нарса китобга ўхшаган бўлиб, нотекис варақлари балиқ пуфаги пардаларига ёзилган эди. Муқоваси балиқ терисидан бўлиб, турли гавҳарлар билан безатилган эди. Қизил сиёҳ билан «Биз билмаган дунё»,— деб ёзилганди. Ёзувлар ҳинд алифбесидан эди. Менинг қайси бир мамлакатга борсам, шу миллат тилини ўрганиш одатим шу жойда фойда берди. Океаннинг узоқ кема йўлларидаги бекорчиликдан ўтказган машғулотларим, мана, лоақал шу ерда қўл келди.

Лекин бу менинг ҳозирги ҳолатимга таскин беролмасди. Ҳамроҳларимни топиш ва улар ёрдамида қайиқни сув остидан олиб чиқишимиз, кемамизга етиб олишимиз керак эди. Уринишларим яна беҳуда бўлиб чиқди. Қояли тошлардан тик бўлганлиги учун ўтиш мумкин эмас, ягона йўл — сузиб ўтиш керак. Ҳозирги шароитда эса сузиш ҳаётга қасд қилган одам учунгина ярашади. Энди мени қидириб топишларини кутишдан бошқа чорам йўқ эди. Қоронғи тушиб қолганди. Ҳали қуримаган кийимларимни кийиб олиб, мени фалокатга гирифтор қилган китобни бошимга қўйиб, букчайиб ётиб олдим. Соат тунги 23лар эди. Ухлаёлмай ётганимда чироқ кўриниб, қирғоқ бўйлаб кела бошлади. Ҳам умид, ҳам ташвиш билан шайлана бошладим. Кема прожекторлари билан қирғоқни ахтариб келар-

ди. Улар яқинлаша бошлаганларида томоғимни йиртгудек бўлиб бақира бошладим. Улар ҳам узоқ қидирмай топиша қолишибди. Етиб келишай дейишганда, энди нима дейман, деган савол ўйлангириб қўйди. Нима десам ҳам барибир айбдорман, қайиқни қутқаролсак яхши, ололмасак, катта пул тўласам керак-да. Қайиқдагилар ҳаммаси шерикларим эди, уларниям қидириб топишган шекилли. Уларни-ку, тез топишгандир, чунки улар ҳеч бўлмаса, гулхан ёқишгандир ахир.

— Нима бўлди, қайиқ қани?— деди старший матрос Макар.

— Фалокат юз берди, ағдарилдим.

— Қандай қилиб? Сен хавфсиз жойда эдинг-ку!

— Сизлардан яшириниб, қидиртирмоқчи эдим. Тўлқин суриб кетди. Кейин ағдарилдим.

Китоб ҳақида индамадим. Унда китобдан айрилиб қолишим мумкин эди. Ҳар ҳолда, ундаги безакларга бўлган қизганиш мени ушлаб турарди. Ҳозир тергов қилишнинг мавриди эмасди. Катерга чиқдигу мен қайиқ чўкиб кетган жойни мўлжаллаб кўрсатдим.

Матросларнинг бир нечаси ипак арқонни белларига боғлаб, фонарлар билан шўнғидилар. Ярим соат фурсат ўтгач, ипак арқонларда шатакка олинган қайиқ сув бетига чиқди. Ёнидан туриб сувларини сепиб ташладик-да, кемамизга шатакка олинган ҳолда судраб кетдик. Энди мен жуда ҳам ўнғайсизланар, гапларим самимий эмаслигини ҳис этиб, жаҳлим чиқарди.

Шундан кейин то ҳиндча луғат топиб китобни инглизчага ва инглизчани русчага ағдариб маъзини тушуниб олгунимча жуда кўп

воқеалар бўлиб ўтди, эшитсанг арзигулик. Лекин мен сенга асосий гапни айтганим йўқ, фақат сени ишонсин деб, исботу далилигача узоқроқдан бошладим. Кемага келгач, қулай фурсат топиб безаклари бор муқовасини кўчириб олмоқчи бўлдим у виждоним чидамади. Ҳар ҳолда, саккиз синфлик маълумотим бор эди. Армия хизматини кўрганман, дафтарни ҳалиям яшириб юрганимнинг ўзини катта жиноят ҳисоблардим. Хуллас, ҳозиргача ҳеч кимга билдирмай, ватанимизга қайтгач, ё музейга, ё бирон илмий муассасага топширмоқчи бўлдим.

Кемада ҳаёт одатдагича давом этарди. Устингда зангори ғуборсиз осмон, атрофингда тўлқинлар. Дунё фақат сув ва осмондан иборатми, деб ўйлайсан. Бундай пайтларда биз матрослар учун деярли иш бўлмасди. Кўпинча эртадан-кечгача бирор эрмак топиб вақт ўтказасан. Баъзан юрагинг сиқилиб, ичингни нимадир тирнаётганга ўхшайди. Шундай пайтларда гўё битмас-туганмас бойлигим хаёлан арши аълога олиб чиқар, шуҳрат тоғларида қудратли ҳайкалдек савлат тўкардим. Ё газеталарда номимни ёздириб оламга доврўқ солгим келарди. Ақлнинг чегараси бор, аммо аҳмоқликнинг чегараси бўлмайди, деганларидек, баъзан шу арзимаган аллақандай чўккан кеманинг чириндисини табаррук қилмай безагини кўчириб ол-да, айш-ишратга ўч бирорта хонимнинг бўйнига илиб қўй, деган фикрлар ҳам келди. Балки намунча қизиқиб қолдингиз, шу нарса икки тилдан луғат ахтариб юрганингизга арзирмиди, дерсан. Агар тасодифий очган варақлардан мен қандайдир йигитнинг океан остига тушиб қолиб,

Робинзондек ҳаёт кечирганини билиб қолмаганимда...

Менй тентак деб ҳисоблашларини сезмайди, деб ўйлайсанми? Ҳаммасини, ҳатто озгина тентакнамо бўлиб, савдойи бўлиб қолганимни ҳам сезаман, ҳаммасига сабабчи шу орол ва шу дафтар. Балки у бирор ёзувчининг эълон қилинмаган асаридир. Унда нега у балиқ пуфакчаларига ёзилган? Дафтарда ёзилишича, илмий-текшириш экспедицияси Тубуан оролларида бўларди. Топиб олган жойим дунёнинг бутунлай тескари чеккаси. Қандай қилиб дафтар учта океанни босиб ўтди экан?

Балки дафтарнинг ўзида шу саволларга жавоб топилар? Луғатлар ёрдамида кўп машаққатлар билан дафтарни варақлай бошладим...

* * *

«Энг аввало, сиздан сўрайдиганим бу ёзганларимни қандайдир эртак, ёки фантастик ишқибозлик деб эмас, ўн тўққиз ёшлик ҳинд йигитнинг самимий нидоси деб билинг. Буни ёзиш осонлик билан бўлмади. Агар қоним билан ёзишга тўғри келганида буни осонроқ деб билардим. Сиз барча орзу-интилишларингизни амалга оширишга қодирсиз. Қудратингиз чексиз, осмону фалакни, коинотни кўрасиз.

Вақти келиб, қуёш ҳам измингизда бўлар, балки ўз қуёшингиз бўлар. Унгача ҳам сиздан минглаб, миллионлаб кўп жаҳонни сиғдиришга, боқишга қодир бўлган океанларда шаҳарларингиз дунёга келади. Бу шаҳарларда одамлар яшайдилар ва ишлайдилар. Сиз оддий океан сувини кислородга айлантирувчи жажжи аппа-

ратлар ясайсиз, бу миллиардлаб инсонларни сувда ҳам ердагидек ҳаёт кечиришга имкон беради. Сув остида жуда катта гигант заводлар, комбинатлар комплекси қурилади. Идрокингиз, қудратингиз чексиз. Шундай замонлар келарки, океандан Ойга, бошқа сайёраларга бориб келиш имкони бўлади. Унда эса одамзод барча касалликлардан халос, умри эса туганмас бўлади.

Қандай қилиб шундай хулосаларга келганимни, нимага хаёлпараст бўлиб қолганимни сизга тушунтиришга уринаман. Агар мен бунинг учун қанча-қанча онгли мавжудотларни қурбон қилиб, юраклари пардасини қоғоз ўрнига ишлатганим ҳаққи, бу ёзилганлар сиз инсониятга қандайдир тасодифлар билан бўлсаям етиб борилса эди, юқорида ёзганларим албатта амалга ошади... Етиб боролмаса, табиатнинг мен воқиф бўлган бу улкан сири сирлигича қолса керак.

Эндигина шуҳрат ёя бошлаган орзуманда йигит эдим. Вилоят газеталарининг бирида мен ҳақимда ёзиб чиқишибди. Унчалик шуҳратпараст эмасман-ку, лекин ёзишгани ёқди. Тўғриси, ёзишга арзигули ишлар қилиб, одам оёғи етмаган жойларга, ҳатто бирорта ҳайвон, қуш чиқолмаган чўққиларга чиққан эдик. Бир куни хат келтириб беришди. Машҳур япон океанографи профессор Ёсано мени ишга таклиф қилибди. Контракт тузишни сўрабди. Маоши ҳозир топадиган пулимдан икки ярим марта кўп бўлиб, қиладиган ишим — махсус скафандрлар кийиб, океан остидан имкон борича чуқурроқ тушиб, ўсимлик ва ҳайвонлардан коллекция йиғиш керак экан. Мени бу таклиф қувонтиришидан олдин озгина ўй-

лантириб қўйди. Ахир мен тоққа, баландликка чиқиш бўйича шуғулланган бўлсам, қандай қилиб, энди пастликка, сув остига тушувни лозим кўришибди? Хуллас, розилигимни билдирган хатни (ҳинд тилида) ёзиб, Японияга жўнатдим. 20 кунлардан кейин менинг номимга пул ва чақириқ қоғози келди. Идорамиздагилар «Сизни маълум муддатга командировка тариқасида Японияга жўнатамиз», дейишди. Энди тайёрланиб турганимда профессор Ёсанодан телеграмма олдим. Унда мени Японияга боришимнинг ҳожати йўқлиги, қидирув ишлари Австралия ороллари атрофида бўлишини ва тезда ўзлари етиб келишларини ёзишди.

Тез орада янги қизиқарли касбимга ўрганиб олдим. Экспедициямизда мендан бошқа иккита бақувват япон йигитлари — Кондзё ва Нидзё, негр йигитлари Том билан Жим ва мен — беш киши эдик. Профессоримиз ҳаммамизни ҳурмат қилар, озгина ишлаб, кўпинча дам олардик. Лабораториялар билан безанган мўъжазгина кемачамизда яна ошпазлик вазифасиниям бажарувчи ассистентдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Фақат ёқилғи олишга гоҳида шаҳарга борардик. Сув остига тушиш ҳам баланд тоққа чиқишдек инсондан жисмоний куч, катта чидам талаб қиларди. Ишлай бошлаганимизга кўп вақт ўтмади. Мен толеимдан мамнун, ҳатто бир умр шу жойда сидқидилдан ҳалол ишлашга рози эдим.

Жисмоний чидамликда бошқаларга нисбатан кўпроқ имкониятларим борлиги учунми, чуқур зоналарда менга ишонишарди. Ўзимдан хотиржам эдим.

Якшанба куни дам олаётган эдик. Радио-

грамма олдик. Профессор Ёсанони халқаро олимлар кенгашига таклиф қилишибди. Душанба куни соат 12⁰⁰ да вертолёт раҳбаримизни Японияга олиб кетди. Биз кундалик машғулотимизни тўхтатиб, зерикиб ҳам қолдик. Унча кучли бўлмаган шамол кемамизни тебратар, лекин мотор ўчирилган, тўлқин ихтиёрида эдик.

Қислородларни тежаш борасидан ўзимизча сув остига тушиш ҳуқуқимиз йўқ эса-да, офтобда товланиб ётганимизда қора танли Том Уолнинг чиганоқлар териш орзуси бизни ҳам қизиқтириб қўйди. Узбошимчалик билан кийиниб, жиҳозландик-да, сувга шўнғидик. Кемада Кондзё ва Нидзё билан ассистент Раж қолди. Турган жойимиз анча чуқур экан, босим пастроққа тушишга имкон бермасди. Имошоралар билан сув ости тоғларини қидиришни таклиф қилган эдим, шерикларим дарҳол рози бўлишди. Тарқалдик. Бу жойлар ҳали ўрганилмаган бўлиб, профессор Ёсано кўрсатмаларига асосан изланишимиз керак эди. Ярим милчайм сузганим йўқ эдики, кўзим ниҳоятда ялтироқ, қизларнинг ялтироқ тақинчоқларидек нур берувчи ғалати жониворга тушди. Қизиқиб қолиб, эҳтиёт шартлигини унутдим у гўё янги олам кашф этгандай, қичқириб юбордим, негадир, овозим чиқмади. Уни аввал металл деб ўйладим. Йўқ, тирик мавжудот экан, аъзолари бор, маълум жойларида безаклар. Шу пайт у мени ўзига торта бошлади. Жон-жаҳдим билан типирчилар, лекин ўзимни тобора ўнглаёлмаган ҳолда бошим пастда, оёғим баландда, орқам билан унга сурилардим. Унга яқинлашган сарим тезлик ортиб борарди. Ниҳоят унга баллон-

ларим бориб урилди. Назаримда менинг ури-нишларимдан кучлироқ магнит майдони мени ўзига жипслаб олган эди.

Ток берувчи денгиз илонлари борлигини билардиму аммо ўйлаганим тўғри бўлса, бу жуда кучли магнитли ҳайвон эди. Негадир унинг олдида ожиз эдим. Мавжудот ҳам чамамда ўзи истамагани ҳолда жипслаб қўйганди. Баллоним билан бориб урилишим уни чўчитиб юборган бўлса керак. Мен ақл-хушимгаям келолмай, жуда катта тезликда қаёққадир отилдигу сузиб кета бошладик. У ўзини мендан ажратиб олмоқчи бўлиб, шундай силкинардики, сув ичида бўлсаям, ҳозир бутун аъзойим узилиб кетади, деб ўйлардим.

Баллонлар билан танамни жипслаб турган тасмаларни узиб юборишга уринсам-да, эплотмадим. Сув ичида бўлишимга қарамай, қайноқ сувдагидек қизиб кета бошладим. Қизиқ, шундай катта тезлик қаёқдан пайдо бўлди экан? Шу вақт баллоннинг қалпоғи нимагадир урилиб, жаранглаб кетди. Биз унча катта бўлмаган туннелдан кетардик, ўша тезликда деворларга сирғалиб, кўп марта бурилишларига дуч келдик. Туннелнинг чеки йўққа ўхшаб туюларди. Асабларим ниҳоятда толиққан, тириклигимнинг сўнгги минутларини ўтказаетгандай ҳис этардим.

Ниҳоят қандайдир балчиқ — лавага ўхшаш, лекин тиниқ суюқлик ичидан ўта бошладигу тезлигимиз сезиларли камая борди-да, бирдан атроф ёришиб кетди. Биз қандайдир пардани йиртиб ўтганимиздай, баллонлардан бири мендан ажраб, эргаштириб келган мавжудот билан кетди. Мен гоҳ оппоқ, гоҳ зангори, гоҳ яшил, камалакранг булутларда су-

зиб юрардимү эркин, ҳеч қандай босим кучини сезмасдим. Агар ер юзига чиқа олганимда учинчи, юзинчи, ҳатто мингинчи оламнинг борлигини исботлардим. Таажжублардан мияларим ёрилиб кетай дерди. Толиққан асабларим озонли ҳавода учиб юргандагидек ором олиб, фикрларим тиниқлаша борди. Кислородим аллақачон тугаши лозим эди, лекин ҳануз бемалол, тўйиб-тўйиб нафас олардим. Сувнинг ниҳоятда мулоимлигидан баллонни ажратиб кўрганимдаям негадир эркин нафас олавердим. Озгинагина сув ичсам, у ҳавога айланиб, бурнимдан пуфакчалар чиқар, лекин кўтарилмамай сувга айланарди.

Эҳтимол олимлар бу ҳодисани аллақачон очгандирлару мен хабарсиздирман? Шунга-ям қарамай, эҳтиётдан яна кислород баллонни билан жиҳозланиб олдим. Аммо кўп ўтмай, қизиқсиниб, яна баллонни ечиб кўрдим. Гўё ҳаво сийрак чўққида нафас олаётгандай эдим. Таажжубдан теримга сиғмасдим. Нега ҳавосиз ҳам яшайпман? Нега фавқулодда зич босим, кислород зарраларининг чиқиб кетишига йўл қўймаган босим мени эзиб ташламайди? Бу мўъжизавий жумбоқни тушуниб етишга ақл бовар қилмасди. Чамамда бу ерда суюқ ҳаво зарралари бор эди. Шу ерга келгунимча неча бор ана ўлдим, мана ўляпман, деб ҳадик олишларим тарқаб, ҳаётни ўйлай бошладим. Оз вақт ўтмай, атрофимни бу олам эгаляри қуршаб олишди. Уларни бир кўришда сув парилари деб ўйладим. Аммо улар дельфинларга ўхшаб кетишарди. Мен ҳар лаҳзада бирор фалокат кутиб, лол турардим. Шу пайт мавжудотларнинг деярли ҳаммаси менга яқинлашди. Баданим оғриқ кутиб, жон ҳо-

латда ўзимни ҳимоя қилмоқчи бўлиб типирчилардиму бефойда эди. Лекин мен кутган оғриқ ўрнига танамни қандайдир парилар қитиқлаётгандек туйғуни ҳис этдим. Улар оғизларидан пуфакчалар чиқариб, лабларини турли шаклларда ўзгартириб сўзлашаётганларини ифодалардилар. Кейин зарарсизлигимни ҳис этишди шекилли, ўз ишлари билан кетишди.

Бутунлай бошқа муҳитга тушиб қолишим, озон эритмасида сузиш иштаҳамни очиб юборди. Аввал ҳалиги «аҳолидан» бирортасини ушлаб есаммикан, деган хаёлга келдим. Лекин юрак дов бермади. Юзимдаги ғаввослар ниқобини олиб ташладим-да, товланаётган ранг-баранг ленталар ва арқонларга ўхшаш ўсимликлардан тотиб кўрдим. Ёқиб қолди. Уларда чала пиширилган тухум сариғининг, балиқ икраларининг мазаси бор эди. Чанқаганимда тўйиб сув ичдим, гўё сув ошқозонда ҳавога айланиб кетарди. Шундай қилиб, номаълум оламдаги ҳаётим бошланиб кетди...

* * *

Дастлабки кунлардаёқ бу ажойиб, лекин одам учун ўрганилмаган жойдан қутулиш чораларини ўйлаб, изландим. Мени эргаштириб келган мавжудот жуда катта тезликда сузгани учун жуда олис масофани босиб ўтган бўлсак керак. Бу ердан чиқиб кетиш учун куч ҳам етмаса керак балки. Нима ҳам дердим, ҳар ҳолда тирикман-ку. Яна бирорта мўъжиза кўтиб қутулишни умид қилишдан бошқа чора йўқ эди.

Кунлар ўтиши билан мени қийнаётган ёл-

ғизликдан қутулишни ўйларканман, атрофимдаги мингларча сув ўсимликларини тотиб, синаб кўрардим. Шундай ўсимликлар бор эдики, таъми ва мазаларига қараб мен уларга жўжа, бўрсиқ гўшти номларини қўйган эдим. Чамамда бу таомлар шу қадар баланд калорияли эдики, тўйиб овқатлангач, ғайратим жўшиб, қудратимни нимага сарф қилишни билмасдим.

Орадан уч-тўрт ойлар ўтгач, гўё бўйим ўсиб, суякларим йўғонлашгандай бўлди. Тирноқларим ўсиб кетган, бу тезроқ сузишимга ёрдам берарди. Кунларнинг ўтишини ухлаб-уйғонишимга қараб ҳисоблардим.

Ажойиб ҳодисалардан яна бири шуки, сув ости чуқур бўлишига қарамай, қоронғи эмас, тиниқ, шаффоф ёғдули эди.

Неча марта бирорта қирғоқ — чеккага етиш учун сафар қилдим, лекин фойдаси бўлмади. Сув тубига қараб ҳам бир неча бор сафар қилдим. Қоронғилашардию тагига етолмасдим. Юқорига сузиш эса жуда қийин, гўё остимдан кучли магнит тортаётгандай. Шундай бўлса ҳам мен кўп урнишлардан кейин, қиялаб узоқ сузиб, жуда улкан сув ости тоғининг остида эканлигимни чамаладим. Сув ости тоғи балки минглаб квадрат километр дир. Мен физика қонунлари билан унчалик таниш эмасман. Агар улкан тоғ сувни қисган бўлса, сув қисилиб у ҳам қарши таъсир кўрсатган бўлса, балки шунинг учун муаллақ, бемалол юргандирми? Одамзод одамлилигини қиларкан-да. Мен тоғнинг остини синчиклаб ўргана бошладим. Биринчи кўринган жойлариёқ ёруғлик таратаётгандек бўларди. Мен тоғ ости бўйлаб кўп суздим, аммо охирига етолмаганим учун

орқага қайтдим. Узимқи ёмон ҳис қила бошладим. Уран рудалари нур чиқариб, мени заҳарламаётганмикан, деган ваҳимали хаёллар келарди. Куч билан пастга ва орқага суздим. Шу жойлардаги сувнинг мазаси қорамой аралаштирилганга ўхшарди. Мени бўғиб қўяй дерди. Ниҳоят енгил сувларга чиқиб олдим, ниқобларни ечдим. Энди кислородли баллонни бекорга кўтариб юрганимни сездим. Баллонни қўйиб юборган эдим — у ҳам муаллақ, эркин сузиб юрарди. Энди фақат юзимда ниқобнинг баллонга уланган найчалари қолганди. Нафас олиш енгиллашди. Иккала найчадан нафас оляпман шекилли.

Энди вақт жуда тез ўтиб бораётганга ўхшарди. Янги-янги жойларни кашф этиб, маконимни ўзгартириб юрардим. Шундай катта имкониятларни кўриб ҳам суюнардим, ҳам куюнардим. Ахир бу беҳисоб табиат ноз-неъматлари билан неча асрлар бутун инсониятни таъминласа бўларди. Таъминлагандаям ўрни узлуксиз тўлиб турадиган манбадан таъминлаш мумкин эди.

Кейинчалик бориб, бу ерда яшовчи сув ҳайвонларининг ниҳоятда онглилигини ҳис этдим. Балки буларни ҳайвон деб аташ нотўғридир. Мен ҳис этганларимни тафаккуримда шарҳлаб, ҳайратларимни кимга баён этишни билмасдим. Бир куни уйқудан уйғонганимда менга тикилиб турган, биринчи марта бу ерда кўрган зотни кўрдим. Назаримда у тикилибмас, термилиб турарди. Аввали, менга зиён етказмоқчими, деб эҳтиётландим. Қандайдир хавф кута бошладим, у фирузадек ялтираган чиройли кўзларини менга қадаганди. Унинг кўзларида онгимга, «Қўрқма сенга ҳеч

қачон ёмонлик қилмайман», деган фикр қу-
йилгандай бўлди. Биз бир-биримизни тушу-
ниб, ёнма-ён сузиб кетдик. Бирор нарсани
дилимдан ўтказсам, ҳамроҳим дарҳол тушу-
нарди. Мен нонушта қилмоқликни ўйлаб, би-
рор ўсимлик ейиш истагида аланглагандим,
у мени чорлагандай қаергадир бошлади. Унга
эргашиб йўл-йўлакай лентасимон япроқлар-
дан узиб ея бошладим. У эса кўзларини биз
кулганимизда бўладигандай чақнатиб, бун
ема, деб ишора бергандай бўлди-да, пастроқ
шўнғиб лавлагига ўхшаган, лекин олма маза-
сини берувчи ўсимликни оғзи билан суғуриб
чиқариб менга тутди. Мен хурсанд бўлиб, то-
тиб кўриб, ея бошладим.

Қўлимни чўзиб унга ҳам бердим, чиройли
оғизчасини очиб ея бошлади. Бу ҳаётимдаги
ўзгаришнинг бошланиши эди. Сув остида ол-
дингидек ёлғиз эмасдим, жуда онгли ҳамроҳим
бор эди. Унинг фикрларимни кучли телепатдай
уқа олиши ва бора-бора менда ҳам бу ноёб исте-
теъдодни уйғотиб ривожлантира бориши ден-
гиз оламининг менга қоронғи томонларини ёри-
та бошлади. Турли фантастик романларда
тасвирланган коинотдаги ғоят онгли мавжу-
дотларнинг ақл бовар қилмас хусусиятлари
ҳақида ўқигандиму улар орасига тушиб қола-
ман, деб сира ўйламаган эдим. Ҳали бу олам-
дан муфассал кўникма ҳосил қилмаёқ — у
менга йўл бошловчидек, эргашишга ундаёт-
ганлигини ҳис этдим. Бора-бора эртақлар
оламининг ҳайратомуз манзараси ичида биз
билган-кўрган ранглардан ҳам бошқа, бой
ранг-баранг табиат кўрки ичида муаллақ бо-
рардик. Йирик-йирик фирузалар — гавҳар
тошларга ўралган ва ўзидан ёруғлик чиқарув-

чи, сайқал берилган нақшларга ўхшовчи мавжудотлар — ранг-баранг юлдузли шаффоф осмонни эслатарди. Йўл бошловчи мени қандайдир имо-ишора билан ўзига ўхшаш мавжудотлар тўдасига эргаштириб келди. Қизиқиш ва озгина хавотир билан кузатиб, нимадир юз беришини кутдим. Ҳамроҳим тўда орасидаги кўркам ва йирик мавжудот олдига бориб тикилганича бир зум жимиб қолди. Қолганлари ҳам унинг гапини тинглаётгандек жимиб қолишди. Майдароқлари мени ўраб олиб, ҳидлаб кўришгандай баданимга бир-бир тегиб-тегиб олишди. Гарчи менга хавф туғдиришмаётган бўлса-да, акулалар тўдасига тушиб қолган ожиз балиқдек иложсиз ва лол эдим. Ҳалиги улкан жим турганлари энди доира, тик вертикал доира ясашиб, бир неча қатор сафга тизилишди. Ҳамроҳим мени ҳамма доиралардан олиб ўтди. Бу доиралардан ўтиб борганимиз сари конус ичига яқинлашгандай доира кичрайиб борарди. Ниҳоят йўл бошловчим ҳали маслаҳатлашган кўркам йирик мавжудот олдига бордим. У кўзларимдан бутун фикримни тортиб олмоқчидек синовчан тикиларди. Чамаси, мен унда шубҳа, қўрқинч туйғусини уйғотмадим. Аслида фикрлай олиш даражасида эмасдим. Бир зумда конуссимон доирали саф бузилиб, мен билан яна бошлаб келган ҳамроҳимгина қолди. Кўринишидан улар тўдасида хавф туғдирмаганимдан ва менга қизиқиб қолишганлигидан ҳамроҳим мамнунга ўхшарди. Хаёлимга буларнинг тўдасида ҳам онгли ижтимоий қонун-қоидалар бўлса-я, деган фикр келди. Бизга яқинлашаётган ва ҳамроҳимнинг пинжига эркалангандай яқинлашган мавжудотлар хаёлимни бўлди. Болалари шекилли,

бирмунча вақт улар мени турли муқомлари билан лол қилди. Уларни қолдириб, бу нота-ниш дунёга тузукроқ кўникиш истагида ҳуш-ёрлик билан суза бошладим. Ранг-баранг тиниқ, шаффоф сув гуллари ва дарахтлари юрагимни сиқаётган ёлғизлик, қўрқинч, умид-сизликни қувиб, мени чалғитиб борарди. Му-саффо, озонлашган суюқлик ақлимни тиниқ-лаштириб, кайфиятимни кўтарган, ўзимни яхши ҳис этардим. Мен учун ақл бовар қил-мас мўъжизалар таърифини ҳозир шарҳлай олмайман, балки вақтлар ўтиб, бирмунча аён бўлар.

Эҳтимол, сув оламининг қайси бир чекка-сида чексиз катталиқдаги вакуум ҳосил бўл-гандир. Босимлари ҳар тарафлама баравар бўлган кенгликда инсонга сувнинг катта босим кучи хавф солмасди. Қандайдир мен билмай-диган куч чуқур сув остидаги босимни мўъта-диллаштириб турарди. Қандай қилиб чуқур сув остида шунчалик улкан ғовак ҳосил бўл-ган экан? Балки илгари бу ерларда катта газ запаси бўлгандир, кейин гази чиқиб кетгач, қаттиқ жисмлар билан йўл бекилгану вакуум ҳосил қилган, бўшлиқ бора-бора сув буғлари ва ўсимлик оқсиллари билан тўла борган. Турли томондан таъсир қилаётган босим ўзи-га хос ҳаёт шароитини яратган бўлиши мум-кин. Ёруғлик, ранг-баранглик, шаффофлик ҳам табиат мўъжизаси бўлиб, бу ерда осмон-даги юлдузлар мисол жонли ва ақлли ўсим-ликларнинг галалари ҳаёт кечирешарди. Ҳи-собсиз ўсимликлар ўрмоннинг тараққиёти — қатлам-қатлам хом ашё запасларини ҳосил қилиб, қатлам устидан яна ўсимлик вояга етар — мевалар етилиб, жипслашгандай яна

қатламга қўшиларди. Демак, ерга қадар қатлам-қатлам ўсимлик тоғлари ҳам мавжуд бўлиши керак.

Кўп вақт ўтган бўлишига қарамай, ухлай олганим йўқ. Қуруқликда инсон икки-уч кун ухламаса, ҳолсизланиб, гарангсиб қолади. Мен эса вақт ҳисобидан янглишган бўлсам ҳам кўп вақт тинимсиз фикр ва ҳаракатдаману руҳим тетик эди. Хавотирланишлар ҳам иродамга ирода қўшдими — уйқу ҳақида ўйламасдан қўйдим.

Ниҳоят, бу оламда биринчи кечани ухлаб ўтказишга журъат этдим. Тириклигимга таҳдид солувчи сабаб учратмаганимданми, руҳим бўшашиб, кўзларимни уйқу торта борди. Уйқуга кетишим билан шундай ажойиб туш оғушида бўлдимки, бундай тушни фақатгина шу муаллақ оламда кўриш мумкин эди. Гўё мен эртакларда тасвирланган жаннат оламида бекаму кўст, бахтли ва фароғатда эдим. Мен парилар назорати ва кўмагида сут кўлида чўмилар ва бундан бениҳоя лаззатланар эдим. Атрофимда дилимга қўрқинч солаётган улкан ва ақлли беҳисоб илонсимон сузувчилар мени беозор эркалашарди. Шу топда боши танасидан ҳам катта бир йирик сузувчи яқинимга келиб, оғзидаги таажжубли қопқоғини кўтарганида мен унинг қизил ва ҳаворанг ички аъзоларини кўрдим. У мени чорлагандай, оғзи очиқ ҳолда кутиб турарди. Мен жон-жаҳдим билан тиришиб тўлғанар ва гулғулалли таҳдиддан ўзимни қутқаришга интилардим. Ҳаракатларимни илонга ўхшаш сузувчининг кўзларидан тўсатдан оққан ёруғлик чилпарчин қилди. Ёруғлик таъсирида кўзларимни юмдиму иложсиз мени ундаётган оқим комига йўналдим.

Ёруғлик тиниб, кўзимни очганимда илон тиллари икки қўлимдан ўраганча мени айлантларди.

Одам қўрқинчли туш кўраётган, алаҳсираётган, босинқираётган пайтида баъзан ҳушёр тортади-ю, даҳшатли воқеалар туш эканлигини ҳис этиб, ўзига таскин беради. Мен ҳам бу гирдобни туш деб ўйладим, лекин қанча уринмай уйғониб кетолмас эдим.

Ниҳоят улкан сузувчи мени тили билан бўғзига йўналтириб қўлларимни бўшатди. Лекин мен ҳали на таналаримга ботирилган захарли тишлар азобини, на бўғилиш азобини татидим. Бўғзида ётган бўлсам-да, парқуда ағанаётгандай эдим.

Эндигина қуёш уфққа яширинганда бўладиган ғира-шира ёруғликда мен янги маконимни кўздан кечирдим. Қишига завқ берувчи ғоят нафис, ранг-баранг аъзолар, ичаксимон ўсимликлар аста-секин оёқ-қўлларимни ўрадию ғувиллаган овоз эшитилиб, ниҳоятда катта тезликда кетаётганимизни ҳис этдим.

Баъзан шунда қайрилиш, қисилишларга дуч келардимки, бу бир вақтнинг ўзида ҳам хавотирли, ҳам гаштли эди. Шундан кейин мен юқорига ва яна тўғрига кетаётганимизни ҳис этдим. Синчиклаб қарасам, қора суюқлик ичида кетаётибмиз. Бу сафар жуда узоқ вақт давом этди. Тўхтаганимизда мен бу толиқтириб қўйган узоқ тушдан силтаниб уйғонишга интилиб кўрсам-да, бўлмади. Шу пайт сузувчи аввал газ, сўнг суюқлик чиқарди-да, яна тезлик билан орқага қочди. Уч юз метрлар нарига бизни қаттиқ шамол тўлқини силтаб итқитди ва гумбурлаш эшитилди. Яна орқага суза бошлаб, суюқлик ва газ қолдирган жой

мўлжалига етиб келганимизда ёйилиб кенгликка оқаётган суюқлик ва ёруғ оламни ҳис этдим.

Мени олиб келган халоскорим шу зумдаёқ эригандай шиллиқ суюқликка айланиб қолди. Мен эса ёруғ оламда эдим! Лекин қумга ташланган балиқдек ҳаво етишмасди — ўпкам-димоғимни аччиқ чангли ҳаво ачитиб, нафасим қисиларди. Атрофимда оқаётган қора суюқлик — нефть экан. Бир соатлар чамаси тўлганиб ётганимда, вертолётларнинг овози эшитилди, сўнгра пастлаб учиб келаётган вертолётлар кўринди.

Ёруғ дунёда, инсон ёруғликсиз ҳаёт кечиролмайдиган дунёда эдим. Лекин саҳронинг жазирама иссиғи, ҳаво етишмаётганлиги, ташналик мени ҳозир ҳалок этадигандай эди.

Ўйланиб ўтиришга фурсат йўқ, ҳозир вертолётлар қўнади-ю, авария юз берган жойни ямашади, мен эса бу иссиқ ҳавода бўғилиб ҳалок бўламан. Қандай қутулиш керак?

Ана, қулоқларимни гаранг қилай деб вертолёт қўниб, овозини ўчирди. Ичидан чиққан одамлар яшиқларда асбоб-ускуналарини тушира бошладилар. Мен мажолсиз — кўзимни ярим очиб ётибман. Улар инглизча сўкиш сўзлари билан бақришиб, яқинлаша бошлашди. Сариқ сочлиси мени кўриб қолиб мен томонга бурилган эди, оғзига сигара қистиргани жеркиб тўнғиллади. Улар нефть булоғи ёйилиб чиқаётган қудуқ оғзидек ёрилган темир қувурлар олдида тўхташди, кимдир вертолётга югуриб кетди — учувчи бўлса керак. Вертолёт овози яна қаттиқ эшитилиб, учиб кетди. Шундан кейингина менга қизиқсиниб тепамга

келишди. Сарик сочлиси қувонч билан қич-қириб юбордию, устимга энгашди. Кўкрагимда жўхоридек катталиқда қимматбаҳо тош ёпишиб қолган — киши кўзини оларди. Сигара чекаётгани пружинали пичоғини чиқардида, тошни ушлаб атрофни ўйиб-кесиб ола бошлади. Наркозсиз қилинган операция офриғидан ҳушимдан кетаёзим. Тошни бир одам олган бўлишига қарамай, шовқин солишар, баравар тақсимлашни таклиф қилаётган бўлишса керак. Сигарали киши шовқинни босиб, менга ишора қилди. Менинг мажолим йўқ. Жон-жаҳдим билан қочиб қутулишга талпинардим, лекин фақат онгим ишлаб, оёқ-қўлларим жонсиз эди. Мени биринчи сезган сарик сочлиси болға билан бошимга тўрт марта қаттиқ-қаттиқ урди. Синган бош суягимдан қон оқиб юзу кўзимни қоплар, даҳшатли офриқ ва азобда ҳатто ҳалиям тириклигимда, бир умр қийноққа ҳукм қилингандай ҳис этардим. Бундан олдинги барча яшаганим ҳамма-ҳаммаси ўрнига фақат шу офриқ бор эди. Улар оёғимдан ушлаб судраша бошлашди. Пачоқланган бош ерда судралиб тортилмоқда эди — нефть булоғини менинг жасадим билан бекитмоқчидек ботиришди-ю, гўё сўнги нафасни чиқардим...

* * *

Кўзимни очганимда яна ўша ям-яшил қатламли дунёда, лекин уйқуга кетган жойимдан бошқа жойда эдим. Мени бошлаб келган биринчи кўрганим сузувчи мавжудот қўлимдан бир қанотига қистириб, ўзига эргаштириб юарди. Кўзимни очишим билан менга меҳ-

рибонлик қилгандай, атрофимдан айланарди. Даҳшатли туш кўрганимга ишонсам-да, бошимни ушлаб кўрдим. Хаёллар оғушида, ёйилиб ётган сув ўсимликларидан тотиб кўришга тутиндим. Дастлабки узган кенг қалин япроғим шакарқамиш мазасини бериб, ширали эди. Чўчинқираб озгина едиму кўнглимга уриб қолди. Бошқаси, семиз ўтга ўхшаган ўсимлик — қора икрага ўхшаб шўртанг ва ейишли эди. Озгина еб, шу билан кифояланишга қарор қилдим. Ҳамроҳим мевали ўсимликлар олдига келиб мени ейишга ундаётгандай қараб турарди. Шу маҳал иккита сузувчи ҳамроҳим олдига келди. Наҳотки болалари бўлса? Биринчи кўрганимда улар кичкинaroқ эди. Ё уйқудан тургунимча шунчалик ўсишдими? Таажжуб! Наҳотки бир уйқудан уйғонганимга қадар шундай тез ўсишган бўлса? Ё узоқ ухладимми? Ё кўрган тушим ҳақиқатми? Бу олам сирлари ҳали мен учун мавҳум бўлганидек, ҳозирги ҳолатим ҳам мавҳум эди.

Мен ҳали бу бепоён дунёни кезиб чиққанча йўқ. Атрофимдаги қатламли сув ўсимлиги ўрмонларидан атиги икки хилини тотиб кўрдим, холос. Қани энди бу чексиз оламга инсоният эътиборини қаратса — изласа, қидирса, топса — ўз меҳнати самараси, яратувчилигини борлиқни яксон қилиш, қириш, куйдириш, вайрон қилишга сарфламай — бу чексиз манбани ўзлаштира. Ер юзиде нафас олаётган уч ярим миллиард тирик жон бутун кучларини фақат яшаш, яратиш, қурилишга, ноз-неъматлар етиштиришга сарфлаганда оч-наҳор миллион-миллион одамлар тўқ ва фаровонликда яшаган бўлардилар. Бу ҳақда орзу қилмаган онгли одам бўлмаса керак. Мени замонавий

Робинзон аҳволига солиб қўйган бу сув ости ороли бутун-бутун оламни ўзига сиғдирадигандай эди. Лекин қандай қилиб? Инсоннинг чексиз узоқликдаги юлдузларга етиб бориши нақадар мураккаб ва қийин бўлгани каби менинг ҳам бу ерга етиб келишим қийин эди. Қани энди, қандай қилиб бўлса ҳам инсониятга шарпа билдира олсам. Бу кўраётганларим тушми, ҳақиқатми? Қарама-қарши фикрлар оғушида бепоен маконимни кўздан кечиргани сузиб келдим. Онда-сонда учраб қолган турли шакл ва катталиқдаги сузувчилар менга бир муддат тикилишиб қолишар, сўнг сузишда давом этардилар. Катта, чиройли гиллалардек — қалин япроқли улкан ўсимликларнинг орасидан баъзан айланиб, сузиб ўтишга тўғри келарди. Ажиб ва яна ажиб. Ойнадек тиниқ ва кумушдек ялтироқ хумларга ўхшаш ўсимликларниям тотиб кўрдим. Назаримда ерда, бу сув ўсимлиги ўсганида уни фоят қимматли безак ва дори-дармон олинувчи дарахт сифатида кўпайтиришган бўларди.

Оёқни секин қимирлатиб қўйиш билан каттагина тезликда узоқ сузиш мумкин эди. Агар эҳтиёт қилинмаса, катта тезлик билан улкан ўсимликка бориб урилиш мумкин. Мен кенг ва тоза деб ўйлаган жойда худди шундай бўлди. Завқ билан оёқларимни уч марта тез силкитдим у сирғалиб ўзимни ўнглай олмай, шундай катта тезликда сузиб кетдимки, ўзимни тўхтатаман деб бошимни бурдим у ёним билан тез айланишда марказдан қочган жисм сингари тез учиб бориб, бир шаҳарни ўз ичига сиғдириши мумкин бўладиган тўрдек ўсимликлар ёйилмасига бориб урилдим. Анча жойгача сузиб кетганим билан давоми йўқ:

дек. Чиқиб кетишим жуда мушкул эди. Тўрли ўсимлик осонгина узилар, лекин тезда чиқиб бўлмасди. Ўсимликдан еб кўрдим. Қовурилган қўзиқориндай хуштаъм эди. Озгина еб, ўзимни тўқ ва тетик ҳис этдим. Катта буғдойзордаги сичқондек бир чеккадан еб ётаверсам ҳам бўларди. Лекин мен яна сузишни — бу сув олами ниҳоясига етишни, кўришни истардим. Орқага қайтиб қутулиб чиқиб кетишни ўйлаш ҳам бефойда, чунки қайси тарафдан келганимни аниқлаб бўлмасди. Бир тарафга қараб, бир-бирига чалкашиб кетган сочлардек ипли ўсимликларни узиб қутулишга интилишда давом этдим. Узлуксиз ишлаб уч марта тамадди қилдим — ҳар сафар ўтхўрлардек ҳузурланиб иштаҳа билан ер ва тўйгач, ғайрат билан эринмай йўл очардим. Икки марта ухлаб олдим. Ўсимликларни узарканман, гулларни топтаётгандай кўзим қиймасди. Лекин чиқиб кетишим керак эди.

Учинчи марта ухлашга тараддудланаётганимда, елка тарафимда инстинкт — чақириқ ҳис қилгандай бўлиб ўгирилдим. Хоҳиш-иродамга бўйсунмай, турли ўсимликлар ёйилмасидан очган одам сиғарли туннелимдан орқага қайтдим. Турли ўсимликлардан қутулиб чиқишим билан халоскоримни — сув ости дўстимни кўрдим. У менга самимий қувонч билан қарарди — ақлли, товланаётгандай порлаган кўзлари аҳволимни билиб тургандай эди.

— Раҳмат, азизим! Сиздан миннатдорман, — дедим. У кўзларимга диққат билан тикилиб турди-да, битта доира ясаб айланди. Фикрни уқа олиш хусусияти туфайли гапиршимдан олдин у миннатдорлигини маълум қилган эди.

— Энди қаерга борсак экан-а, вақтингиз бўлса, мени сайр қилдира олмайсизми?— Мен бу гўзал мезбондан шаффоф оламни тезроқ кўрсатишни илтимос қилдим. Овозимни шаффофлашган муҳит майин қилиб таратарди. Бу оламда биринчи марта инсонча гапирдим. Шу пайт мен яна ҳам ноёб хусусиятнинг гувоҳи бўлдим. Йўқ, бу хусусият эмас,— мўъжиза ёки... нега мен ақлдан озмаяпман — қаердасиз, одамлар, қаердасиз, олимлар, сизни чексиз имкониятлар манбаи — сувдаги ҳаёт олами кутмоқда, эшитинг, мен эшитяпман — сув париси гапиряпти! Ҳа-ҳа, гапирди, худди менинг овозимдай майин гапирди. Аввал у «Раҳмат, азизим, сиздан миннатдорман»,— деди. Сўнг «Вақтингиз бўлса сайр қилдира олмайсизми?»-деди. Ҳа-ҳа, худди шундай деди ёки овозим акс садо бериб қайтиб ўзимга шундай эшитилдими?

— Сита! Мен сизни Сита деб атайман, менинг энг севимли қаҳрамоним — «Рамаёна» достонидаги маҳбубанинг исми бу. У кўзларимга қараб туриб, худди меникидай овоз билан ва ҳар сўзга урғу бериб гапирди:

— Сита! Рамаёна достони,— деди. Сўнг: «Раҳмат, азизим», деб қўшиб қўйди. Мен уни кучоқлаб ўпдим, кўзларидан, қанотларидан ўпдим. У эса ҳаяжондан ўзини қўйишга жой тополмаётгандек севинчдан тўлқинланиб сузиб кетди. Мен ҳам эргашдим.

Янги-янги таассуротлар ва ниҳоятда мўъжизали ранг-баранг олам мени тобора инсоният мезонидаги таассуротларимдан узоқлаштириб борарди. Сита хаёлга берилгандек индамас, гўё мени унутгандек эди. Анчагина масофани сузиб ўтганимизда мен ниҳоят чанг-

тўзондан кўринадиган қуёш нуридек хира ёруғ берувчи учбурчак жисми пайқаб қолдимۇ Ситага муружаат қилдим:

— Сита, менга анави ёруғ чиқараётган нима эканлигини айтиб беролмайсизми?

Чамамда ўзням мени шу ёруғлик томонга бошлаб келяпти. Яқинлашганимиз сари ёруғлик гоҳ равшанлашиб, гоҳ хиралашиб борарди, шу билан бирликда учбурчакли ёруғлиكنинг бир жойда турмай, ҳаракатда эканлигини ҳам сездим. Энди биз ҳар қанча тезликда интимайлик — орадаги масофа бир хилда эди. Агар бизни жалб қилган бошқа сабаблар бўлмаганда — биз яна ёруғликка интилишда кўп уринган бўлардик. Ниҳоятда улкан денгиз чифаноғига ўхшаш мавжудот кенг ва катта қопқоқларини очиб-ёпиб бизни чорлаётганга ўхшарди. Сита кўзларимга далда берувчи маънода қараб қўйди. Яқинлашганимизда мен қопқоқлар очилганда — чамамда инсоният асрлар бўйи бир-бирининг қонини тўкишга сабаб бўлган катта бойликни, ниҳоятда нодир ёқутлар, ферузаларни кўрдим. Бу улкан чифаноқ эмас, ер юзида катта бир давлатнинг бойлигига тенг бўлган қимматли, асл тошлари бор жонли музей эди. Асл тошлардан тараляётган нур мени барча иллату касалликлардан даволяётгандай эди. Мен гўрим шу бир дунё бойлик ичида бўлиши мумкинлигидан хавотирланиб, ўзимни четга олдим, лекин Сита хотиржам, йўлини ўзгартирмай, товланяётган жисмлар томон йўналди. Ҳам бойликка интилиш, ҳам Ситани қутқариш ҳисси бир зум мени ҳам қопқоқларга ундади — лекин журъат қила олмадим. Сита шу пайт гўё эшикдан чиққандай ёнимда пайдо бўлди. Оғзида

ер юзида энг бой одам бўлишим учун етарли бўлган йирик асл тош бор эди. Сита бу тошлар олдида эсанкирашимдан улар менга қувонч бағишладини ҳис этиб, олиб чиққан эди.

* * *

Бу ёзаётганларим ҳаммаси эртакка ўхшаб кетяпти — қандай ёза олганларим тафсилоти-ни кейинроқ баён қиларман. Ёзишга интилиб, биринчи сўзларни ёгли ва қизил рангли сув гиёҳлари билан ёза бошлаганимда нима демоқчи бўлганларим, ўзимнинг ярим озон, ярим буғ оламида муаллақ юрганимдек, хаёлим ва тасаввуримда муаллақ мавҳум эди.

Мен фикрга тўлган пайтларимда Сита ўз-ўзидан ғойиб бўлар ва бирор муаммога дуч келсам, гўё онгимдаги фикру ўйлар уни чорлагандек — бир зумда ёнимда пайдо бўлар эди. Кетаётиб, айсберг музларидек шаффоф товланувчи улкан-улкан сув тоғларини кўриб қолдим. Тоғ ниҳоятда катта бўлишига қарамай, ҳаракатда эди. Бориб урилишдан эҳтиётланиб яқинлашган сарим шаффоф тоғ қатламларидан сайқалланган олмос нурларидек ёрув нурлар тараларди. Нақадар ноёб гўзаллик! Мен сеҳрлангандек тобора тоққа яқинлашардим, агар бахтсиз фалокат юз бериш хавфи бўлганидаям мени ҳеч қандай куч тўхтатиб қололмасди. Узоқроқ масофада сезилмайдиган енгил машина сиғарли чиғаноқ оғзидек шаклни эслатувчи бир нечта ўйиқларни кўрдим. Лекин яқинлашганим сари зичлашган ҳаво ва сувни ёриб ўтиш мушкуллашгандек — қийинликни ҳис этардим. Деярли қўл чўзса, шаффоф тоққа етадиган масофа қолганида ўтиб

бўлмас ҳаво деворига дуч келгандек тўхталдим. Ҳатто назаримда бурним ойнага куч билан босилганда ялпаядигандек ялпайди. Зич ҳаво девори бўйлаб ҳар томонга интилиб кўрдим — ўтиб бўлмади. Ҳаракатларимдан чарчадимми — тамадди қилгим келди. Лентасимон қалин сув ўсимлигидан тотиб кўрдим, апельсин мазасини бераркан. Тўйишим учун кафтдеккина узиб ейиш кифоя қилди. Чамамда кўпдан бери ухламай қўйгандим, лекин руҳим тетик. Яна шаффоф тоғнинг ҳамма ёғини кўриб чиқишни истардим.

Сита... бу ном менга қачонлардан бери ташна бўлганим аёл зотига интизорликни эслатарди. Вакуумдан чиқиб, айланиб, «Сита, Сита, Сита!» — деб чақира бошладим. Овоз тўлқинларини Сита қабул қилгандай, етиб келди. Мен унга қиз болага қарагандай қарай бошладим. Дарҳақиқат, инсондан қаери кам — ахир у ҳам гоят нодир, гўзал мавжудот-ку. Балки инсонинсонлигига, онглилигига етгунча миллион йиллар ўтгандай, буларнинг ҳам нодир хусусияти ўз жараёнларини ўтагандир. Ҳаётчанг зарралари ва сувдан бошланган-ку. Балки инсон ўрмаловчилик ҳолатида эканлигида булар ижтимоий муносабатга ўргана бошлагандир. Шундай ҳаёт шароити буларни шу даражага солгандир. Сув париси — Сита мен билан энг азиз кишиси билан кўришгандай суйкалди.

— Азизим! — деди у бир зум тикилиб туриб, сўнгра оёғимдан бошлаб ўрала бошлади. Вужудим ёқимли латифлик ва жозибани ҳис этди. Мен кўзимни юмиб, гўё биринчи марта жудаям нозик ва келишган қиз томонидан эркаланаётгандай ҳис этардим ўзимни. Сув па-

риси менга чирмашиб борар, ундаги ҳароратнинг кучайиб борганини ҳис этардим. Тўсатдан Сита ўзини тортди-ю, қандай пайдо бўлган бўлса, шундай ғойиб бўлди. Мен индаёлмайд қолавердим. На истаган нарсамни билолдим, на қизнинг бундай меҳрибонлиги учун миннатдорчилик билдира олдим.

Инсон — бу номни эслаганимда хотиримнинг қаерларидир хиралашиб қетгандай туйғуни ҳис этардим. Агар одам бошқа муҳит ва шароитга тушиб қолса, энг муҳим тушунчаларни ҳам унутиши мумкин эди. Бу оламда яшаётганимга қанча бўлса — ҳаммиша ҳар бир таассуротимдан инсоният учун қандай катта наф келишини ўйлар эдим илгари. Энди эса бутун оламни унутган эдим.

Вақт ўтиб, ўзимни қаерда эканлигимни билгач, ҳар бир эслаганим-кўрганимни одамзодга қандай қилиб бўлсаям етказишни ўйлай бошладим.

О, она табиат, нималарга қодирсан, муаллақ чанглардан ерни, буглардан сувни ва жонлиларни, энди эса ўзингни ҳам бўйсундира оладиган онгли инсонларни яратгансан. Бағрингда сирларинг чексиз, уларнинг поёнига етиш мушкул.

Муаллақ сув дунёсидаману хаёлимда асрий проблемалар.

Мулоҳазаларга берилмай, дарҳол кечинмаларни жамлаб, таассуротнома тариқасида қуёш дунёсига етказиш кераклиги, виждон оғриғи мени ғамга буркарди. Мен бу оламда умрим ниҳоясиздай ёки ўзимни минг йиллар яшаш қобилиятига эгадай ҳис этардим. Чунки бу оламда юрак уришини тўхтата оладиган ёки аъзойи баданимни қарита оладиган ҳеч

қандай сабаб йўқ эди. Ер юзида, одамлар орасида эса бундай сабаблар тўлиб-тошган. Бу муаллақ ҳаёт — табиат неъматини, сув олами эса жаннатга ўхшайди. Фантаст ёзувчиларнинг асарларидаги океан тасвири қанчалик ошиб-тоширилиб тасвир этилган бўлмасин, мен уни ҳақиқат ёки энди юзага келадиган ҳақиқат деб тан оламан.

Мушоҳада қилишда давом этиб, бир йўналишда тезлик билан кетардим баъзан янги тафсилот ва ажойиботлар фикримни чалғитар ва яна инсоният учун фойда етказиш-ҳақида мушоҳадага берилиб кетардим. Йўлим давомида тезлигим камаяётганини ҳис этиб, аҳамият берсам, тиниқ мумсимон, ялпиз ҳиддан ўткир ҳидли суюқликка интиляпман. Йўналишни ўзгартиб яна сузиб кетдим.

Кўрганларимнинг ҳар бирини тасвирлаб бера олсам кўп томли энциклопедия яратиш билан барабар иш қилган бўлардим. Мен ўзидан ёруғлик таратувчи улкан ёйилган ўсимликларни ҳам, ғоят ғалати шаклдаги сузувчиларни ҳам, доимо рақсга тушаётгандек товланувчи дарахтларни ҳам кўрдим. Дарахт ва ўсимликларнинг илдизи нима билан озиқланишига қизиқиб, узундан-узун илдизларни толганимда улар ҳам эркин силжувчи эритмалардан озиқланса керак, деган хулосага келдим. Хом қовун мазасини берувчи йирик, йўғон ўсимликдан қанча кемириб есам ҳам дарҳол ўрни тўлиб, олдинги шаклини олаверарди. Томирдай узунчоқ мевалар эса сумалак мазасини берарди. Узун-узун толалари илонлардек эшилиб, буралувчи ўсимлик жуда ваҳимали эди. Мен эҳтиёткорлик билан қараб туриб, кўз ўнгимда бу ўсимликнинг жонлилар-

дай урчиганининг гувоҳи бўлдим. Бир тўп йирик ўсимлик толалари аввал товланиб жуфт қидирар, учратганда иккала йирик жуфт турли муқомда ҳаракатланар ва бир-бирига интилиб, бир йирик толага айланар — оз муддат ўтгач, йирик толадан ингичка тола ажралиб чиқар ва ўса бориб, ўзига лойиқ тола ахтарарди. Бу ҳол узлуксиз давом этарди. Мен гарчи кўрқсам-да, узиб тотиб кўришга жазм қилдим шу заҳоти саккизоёқлилар сингари ўсимликлар менга эргашди. Бутун танам бўйлаб толалар ғимирлаб, гўё мени қитиқлай бошлади. Одамни ҳолдан кетказувчи қаҳқаҳа билан ўзимни қутқаришга тиришдим. Лекин бекфойда. Оёқ-қўлим боғлангану беҳисоб қўллар тинимсиз қитиқлаётгандай эди. Умрим тугади, деб ўйладим. Лекин қитиқланиб ўлиш ҳам даҳшатли ўлимлардан бири бўлса керак. Мадорим кета бошлаганида Ситанинг боласи билан тез сузиб келаётганини кўрдим, Сита ўзини тўпламга урди. Ва мен ниҳоятда енгил оромни ҳис этиб бўшашдим. Лекин менинг ўрнимга Сита занжирбанд қилингандай, қимирлай олмасди. Гарчи бу қитиқловчи ўсимлик Ситани қитиқламаса-да, қўйиб юбормас эди. Энди сув парисини қутқармоқчи бўлганимда, у менга қараб, «кет» дегандай, ишора қилди. Барибир узишга ҳаракат қилиб, қўл чўзганимда ток ургандай, қўлларим қалтираб кетди. Сув парисига фикр билан ҳам, сўз билан ҳам мурожаат қилдим:

— Сита, сени қандай қилиб қутқариш мумкин?— У кўзларимга хотиржам тикилиб, анча муддатдан кейин ўсимлик ўзи халос этишини уқтирди. Ситанинг боласи билан сузиб кетдик. Беш-олти марта тун билан

кун алмашгандан кейин ҳам Сита келавермади.

Овқатланиш маҳали одатим бўйича тотиб кўрилмаган янги денгиз кўкатларидан тановул қилиб юриб шундай ўрамга дуч келдимки, қайноқ сувга теккандек қўлимни тортиб олдим. Дарҳақиқат, бу олов оқимн эди. Таажжуб, шу ўрам бўйлаб кўп марта баланд-пастладим. Қувурдан оқаётгандай, қайноқ сув пастдан баландга йўналганди. Узун шохли (номини билмайман) қаттиқроқ ўсимликдан синдириб, ўрамга яқинлаштираман, эгилдию ичкари кирмади, лекин қайнатилган ўтдек шалвираб қолди. Эҳтиёткорлик билан пастга туша бордим. Ниҳоятда пастликда муаллақ ўрамга тасодифан келиб урилган ёш денгиз ҳайвонлари пишиб, уйилиб ётарди. Тажрибали, катта ёшдагилари бу жойга яқинлашмас керак.

Бу жойларни яхшилаб ўрганиб олдим. Бир куни хаёлимга қабиҳ бир фикр келди. Бу — сув ости ҳаётимдаги энг ёвуз аблаҳлигим эди. Бу инсонга нисбатан қотиллик қилгандан ҳам ёмон эди. Менда ўша онгли ҳайвонлар гўштини тотиб кўриш иштиёқи уйғонганди, кўп вақт иккиланиб юрсам-да, бир куни Ситанинг олдига келган кичик мавжудотни учратиб қолдим, уни шу қайноқ ўрамга бошлаб келдим. Ҳеч нарсадан хабарсиз ўйноқи жониворлар менга тегиб қочиб ҳазиллашарди. Мен эса уни олдинга йўналтирдим-да, орқароғида эҳтиёткорлик билан секин суза бошладим. У яна қайтар, менга суйкалиб шўхлик қилиб, гоҳ баданимга оғизчасини теккизиб қўярди. Шунда мен йигит-қизнинг инсоний муносабатидагидек ҳис-туйғуни сезардим. Мен

қўлларимга эрк бериб, гўзал маҳбубани бағримга босгандек уни қучоқлаб олдим. У эса буни кутиб тургандек товонимдан пешонамгача шундай ялай бошладики, мен ҳушимдан кетиш даражасида эдим. Сув остидалигимни бутунлай унутгандим. Мен жинни бўлиш даражасида бўлиб, ўзимни ўлгану жаннатданман, деб ҳисоблардим. Уни ейиш ҳақидаги фикримни унутгандим. Лекин эҳтиёткорликниям эсимдан чиқариб қўйгандим. Мендан олдинроқда кетаётиб, у боши билан ўрамга урилди, ўзини орқага олмоқчи бўлдию танаси ҳам тегиб кетди. Мен уни тортганимда вақт ўтган эди... ёвуз ниятим, эҳтиётсизлигим туфайли ҳали неча юз йиллаб яшаши мумкин бўлган навқирон сув соҳибасини қурбон қилган эдим.

Мен уни шу жойда қолдирдим-да, ўзим бутунлай тескари томонга, ҳатто ҳали текшириб кўрилмаган тарафга жаҳл билан сузиб кетдим. Қайноқ хаёл, қарама-қарши фикрлар билан бўлиб, атрофимдаги янги-янги нарсаларга аҳамият бермасдим. Мени виждон азоби қийнар, бундан ташқари, Ситанинг кўзларига қандай қарайман, деган азобли ўйлар ҳам тинчлик бермасди. Ахир минг яширмай, у бир зумдаёқ кўзларимдан телевизор экранидай, бўлган воқеаларни кўриб олади. Нимага буни олдин ўйламадим-а! Агар қуруқликда бўлсам, бундай воқеага ҳам чекавериб, чарчаб, бир оз унутишим мумкин эди. Лекин бундай муҳитда на фикрлашдан тўхтар, на ўзимга тасалли бера олар эдим. Агар каттакон сув ости ўрмонига кириб қолмаганимда ўша мудҳиш воқеа учун ўзимни ўлимга ҳукм қилишдан тия олмасдим. Олдинда чексиз

масофада қадимий ўрмонларни эслатиб, ба-
ҳайбат сув ўтлари барқ урарди. Шундай йў-
ғонлигига қарамай, бу дарахтлар ўтлардек
юмшоқ, қўл билан бемалол эзиш мумкин экан.
Бўлинган тарвузга қўл тиқиб, гўштини узиб
олгандай йўғонроқ сув ўтига қўл тиқиб юм-
шоқ таналаридан узиб олдим-да, тотиб кўр-
диму, мазасини шу вақтгача еб кўрган таом-
ларимга таққослай олмадим. Адашиб қолиш-
дан қўрқсам ҳам анча сузиб юрдим.

Вақт ҳисобидан аллақачонлар адашган-
ман. Сузиш жуда қийинлашиб қолгач, юқори-
пастлай бошладим. Сув ўсимликлари ўсгани
билан бу улкан ғорлар одатдаги денгиз ости
эмасди, балки поғонали кўлларга ўхшаш бў-
либ, жудаям чуқурликда яна сув ва ўзгача
олам бор эди. Мен сув ўсимликларининг ўсиш
манбаини билишга қизиқиб, ҳар қанча интил-
май, ниҳоятда қалинлашган чакалакзорлар-
дек чапишиб кетган лентали ўсимликлар аниқ
кўришга имкон бермасди. Юқорилашаётганим-
да яна бир ғоят улкан сув ости тоғига дуч
келдим. Юқорига чиқиб нимаям қилардим, ях-
шиси, тоғни тафтиш қиламан, деган фикрда
саёҳатни бошладим. Лекин озгинаям сузмай
нур таралиб турган жойни кўриб, яқин бор-
дим. Эҳтиёткорлик билан кўздан кечирдим,
нур чиқараётган нарса пўлатга ўхшаш қаттиқ,
лекин жонли ҳайвон, таваккал қилиб, ушлаб
кўрсам, ҳеч қандай қаршилиқ сезмадим. Уни
ушлаб олдим, оғир экан, уни ёритгичдай тутиб
атрофни кузата бошладим, бўри уясидан
каттароқ, одам эмаклаб кира оладиган ғорча-
ни кўрдим. Киришга юрагим дов бермай су-
зишда давом этсам, яна шундай уялар учрай
бошлади. Эндигисига албатта кириб кўраман,

деб аҳд қилдим, лекин айланиб юриб, олдинги кўрганим олдидан чиқиб қолибман.

Мулоҳазага берилсам, қўрқиб воз кечишим мумкинлигини ўйлаб, ёруғлик берувчи ҳайвонни олдимга тутиб форга кира бошладим. Озгина юргач, уйдек кенгликка дуч келиб, ҳайвон қўлимдан чиқиб, лип этиб ўтиб кетди-ю, орқасидан мен ҳам кучли шамолда итарилгандек совуқ бўшлиққа кириб қолдим.

Ҳушимни ўнглаёлмаёқ тишларим такиллай бошлади. Ҳайвон янада ёруғроқ нур чиқара бошлади. Мен тушиб қолган жой ҳаво қамалиб қолган бўшлиқ экан. Кенг уйдек жойда қисилган ҳаво вакууми ҳосил бўлган экан. Мен совуққа чидаёлмай ўзимни думалоқ тешикка урдиму муаллақ сувга пўкакдай отилиб чиқдим. Қайтиб келиб, синчиклаб қарадим. Вакуум деворлари ялтироқ бўлиб, ҳайвон нурида жилоланарди. Совуқлигини ҳисобга олмаганда, бу жой менга жудаям ёқиб қолди. Лекин бу нам ҳавони олавериб одатланиб қолган эканман, муздек ҳаводан нафас олишим ҳушидан кетган одамга нашатир спирти тутилгандай бўлиб таъсир қилди.

Совуқ бўлмаганида жон-жон деб бу жойни макон қилиб олган бўлардим. Табиийки, сув остида ёзиш мумкин эмас. Мен шу даврга қадар кечирган кунларимни, ҳеч бўлмаса, илмий таърифламасдан, шундайлигича ёзишни ўйлардим, иложини топиш қийин эди. Мана энди шу қийинчиликни енга олсам, қайтадан ёруғ оламга чиққандек бўламан. Ниятларимнинг биринчиси — ёзадиган ва ёзиладиган жисм топиб, мана шу совуқ хонада ёзиб чиқиш эди. Иккинчиси — магнитли ҳайвон қачонлардир мени бу оламга эргаштириб келган

горни топиб, унинг қалин лавасини тешиб ўтишим зарур, учинчиси — энг қийини бўлиб, бунда мен ҳаётимдан ажралишим мумкин эди. Чунки шўр скеан сувда мен нафассиз сув бетига етолмайман. Хуллас, икки ишнинг ваҳимасини ҳаёмдан қочаришга интилиб, биринчисини бажаришга киришдим. Ўсимликлардан ранг қолдириб ёзадиган «қалам» топишим осон бўлди. Бир қизил ўсимлик шохлари ёзишга қулай бўлиб, ёғли из қолдирар, бу нарса ёзувларнинг сувда ўчиб кетмаслиги учун айни муддао эди.

Ёзишга қоғоз топиш эса жуда кўп вақтимни олди. Улкан япроқсимон сув ўтлари ёзишга яроқсиз экан, фабрикада қайта ишлансаку, балки бундан аъло қоғоз бўлмас. Лекин менга ҳозир наф беролмасди. Қадим замонларда бузоқ териларига ёзишар экан-ку. Мен ҳам бирорта ҳайвон терисига ёзсам-чи?

Шундан сўнг қайноқ ўрамда ҳалок бўлган япалоқ балиқлардан олиб келиб йиға бошладим. Териси ёзишга ноқулай экан. Яна уни ажратиб олиш учун менда қиррали ҳеч нарса йўқ эди. Бир амаллаб пуфагнини суғуриб олиб ўзини ташлаб юборардим. Пуфакларни осонгина йиртиб тахладим.

Ҳаволи «бўшлиққа» олиб кирилган томчи сувлари оз вақт ўтмай буглана бошлади. Керагидан ортиқча қилиб йиғиб қўйган ёғли «қаламларим» шундай қулай чиқиб қолдики, сувда ҳам ёзиш мумкин эди. Китоб бетларини жуфтлаштириш учун ҳам бир неча сузувчиларнинг ичагини олиб, эшиб, ип тайёрлаб тикишга тўғри келди.

Хуллас, ғалати дафтар саҳифалари тайёр бўлди. Муқовасини эса балиқ терисидан яса-

моқчи бўлдим. Лекин унинг терисини пичоқсиз ажратиб олиш қийин бўлиб, фақат ўсиқ тирноқларимдан фойдаландим. Энди уни безаш ва ёзиш қолди. Безашдан мақсадим, унинг ялтироқ безаклари агар океандами, денгиздами бирор кемага дуч келиб, кимнингдир кўзи тушса, тез қўлга киритилишига сабаб бўлади. Яна катта шов-шув бўлиши мумкин. Лекин шундай безак топишим керакки ҳам ялтироқ, ҳам енгил бўлиши керак. Токи сув юзига қалқиб чиқсин. Буни кейинроқ ҳам қилиш мумкин эди. Хонада узоқ туrolмасдим, тез-тез ташқарига чиқиб, исиниб келишга мажбур эдим.

Хуллас, дафтарнинг даслабки саҳифаларидаги сўзлар ёзилдию тўхталиб қолди. Энди китобчи қандай қилиб ёруғ дунёга чиқаришни ўйлашим, ҳеч бўлмаса, ўзим кириб қолган ғор оғзини топишим керак эди. Аввало бу жойларни кейин янглишмай топа оладиган қилиб мўлжаллаб олдим, кейин дафтар ва қаламларимни белимга боғладиму яна сузиб кетдим.

Бу ерда яшаб, сув ўтларини еяверганимданми, мен ўтмишни ҳечам эсдан чиқаролмайдиган, лекин ўзини бу оламга ҳам ўрганиб қолган онгли сув ҳайвонига айлангандим. Узоқ сафардан чарчамасдим, уйқум келса, кўзимни юмганимча оёқларимни енгил ҳаракатлантириб сузиб кетаверардим.

Шундай ухлаб кетаётганимда нимадир зарб билан урилди. Чўчиб кўзимни очсам — Сита! Беҳад изтиробли ҳис-ҳаяжонини босолмас, ёлғизликда кўп йил қолган қиз ўз маҳбубини юракни эзувчи соғинч ва қувонч йиғисин билан қарши олгандек, у мени ялаб-юл-

қарди. Мен ҳам худди қиз болага муомала қилгандай уни эркалаб, қучоқлаб:

— Азизим, жоним, — дердим.

У феруза кўзларини менга тикиб, мени қанчалик қидирганини ва бир боласини йўқотганини фикран уқтира бошлади. Шу заҳоти қабихлигим эсимга тушди. Кўзларимдаги маънони унинг нигоҳларидан яшира олишим мумкин эмасди. Менинг ўша машъум воқеани эсламасликка тиришишим беҳуда эди. Масала ойдинлашди. Ўз фарзандининг қотили учун шунча инсонлардек жафо чекиб кутиб, қидириб юрган экан. Сита баттар қайғу-алам билан ўзини ҳар ёққа уриб сузиб кетди.

Лекин озгинаям ўтмай менинг ёнимда пайдо бўлиб, ниманидир қаттиқ талаб қилди. У боласининг хунини талаб қилаётган эди. Кейин билишимча, буларнинг биологик ҳаёт қонунларига кўра ота насл қолдиргач, ҳаётдан кўз юмишга маҳкум экан. Балки бу ерда оталар фарзандларга ўзининг бор қонини берар. Шундан сўнг у сувда эриб, хотину оналари ва фарзандлари истеъмол қилаётган эритмали сувга айланаркан. Бир сув парисининг ҳаётда биттагина жуфти бўлиб, у ҳам насл қолдириб, қурбон бўларкан. Она мавжудот баъзан ўғил кўрса ва ўз фарзандидан ҳам насл қолдиришга уриниб кўрса, бу эса онаниям, боланиям эриб кетиши билан тугаркан. Ғоят ғаройиб табиат қонуни. Сита мендан ўша ўлган қизи ўрнига фарзанд талаб қилаётган экан. Ота бўлмаган эркак агар бирор онага бирорта жабр ўтказса, она қасос учун эркакдан насл талаб қиларкан. Буни мен кейин кузатиб ўргандим. Яна она мавжудотларда эритиб юбориш хусусияти мавжуд экан. Ме-

нинг ҳам эриб йўқ бўлиш хавфим бўлиб ўтган экан. Лекин мен эрмагандим...

Кейинги пайтларда Сита яна ўзгариб қолди. Олдингига ўхшаб, ўзини ҳар хил шаклга солиб қувнаб ўйнамас, эҳтиёткор сузиб юрарди. Ухлаган пайтларида эса менинг ёнимдан жилмас, мендан уни қўриқлашимни сўраётгандек бўларди. Мен яқин кунларда катта бир воқеанинг шоҳиди бўлдим. Уни қўриқлаб, ўзим ҳам ширин мудраб кетибман. Уйғониб кетганимда эса Сита йўқ эди. Овора бўлиб қидиришларим бефойда бўлди. Аксинча, муаллақ кислородли сувдан фарқ қилувчи шаффоф камарни кўзим илғаб қолди. Бирорта формикин, деб яқинлашсам, қуюқлашяпти.

Топдим! Топдим! Бу мени номаълум оламга киритиб қўйган эшикчанинг ўзгинаси ёки номаълум оламини океан билан боғловчи туннель оғзи! Бу ерда суюқлик шаффоф бўлишига қарамай, қотиб қолган асалдек уни сузиб ўтиш гоят қийин эди.

Бир неча кун шу жойда қолиб кетдим. Мени эргаштириб келган ҳайвон қандай қилиб бу ердан сузиб ўта олдийкин? Ё бу тўсиққа таъсир этувчи эритма чиқарадими ё электр магнит майдонлари таъсирида юмшатганмикин? Дарҳақиқат, шу жойга келганимдан бери ўшанга ўхшаш ҳайвонни ҳеч учратмадим-а.

Сув ости дунёсида ҳаётимни давом эттирарканман, тиниқлашган ақлим доимо улкан-улкан проблемаларга йўл қидирав ва топарди ҳам.

Менинг физика, математика қонунларидан унчалик хабарим йўқ. Лекин табиат шу қадар буюкки, биз инсонлар шу вақтга қадар

онгсиз деб ҳисоблаган мавжудотларга ҳам олий сифатлар ато қила олади. Бу мавжудотлар айрим маънода биздан устундирлар балки. Яшаш муҳитининг ўзи уларга устунлик бергандир. Инсон онгли бўлиш учун ҳам минглаб йиллик жараёнларни бошидан ўтказганку. Сита, менга «кўзларимга қара» деган маънони уқтирди ва шунда ақлдан оздирар даражада тан қолдирган воқеанинг гувоҳи бўлдим. Ситанинг кўзларида ҳамроҳлари билан гўё саф тортишиб, машқ қилаётган сув парилари аксини кўрдим.

Сита менга узоқлашишни буюрди. Мен узоқлаша бошлашим билан унинг кўзлари каттая бориб, тасвир ҳам аниқлаша ва каттая бошлади. Энди мен саф тортишиб юрган сув парилари ёнидаги ўтларгача аниқ кўрардим. Шу пайт тасвир йўқолди, демак Сита кўрсатувни тўхтатди. Демак, у истаган пайтида бу кўрсатувни кўрсата ва идора қила олади.

Бу ҳам энг буюк ажойиботлардан бўлса керак. Агар инсон шу воситага эга бўлса-чи, йўқ, мен бунинг натижасини ақлимга сиғдиrolмайман. Инсониятни кўп йиллардан бери қийнаётган кўп проблемаларнинг ҳам ечилишини шу мен яшаётган жойдан топиш мумкин, деган ишонч билан яшардим. Ҳадеб мулоҳазаларга берилмай, дарҳол кечинмаларимни совуқ ғорга кириб ёзиб қўя бошладим...

Мен ўзимни сув ости Робинзони деб номласам балки янглишмасман. Лекин менинг тасфилотларга тўла ҳаётимда Робинзон ҳаётига нисбатан қулай шароитлар бор эди. Бундай ҳаётим қанча давом этишини билмайман. Лекин мен ҳам бундай муҳитда балиқлар ту-

рига айланиб кетсам-а, деган хаёлдан чўчиб ҳам қўярдим.

Олимларимиз океанология соҳасида жудаям улкан самараларга эришган. Лекин бу ҳали ўрганилиши ва забт этилиши керак бўлган океандан олинган бир челақ сув, холос. Фантаст ёзувчилар ўзларининг фантастик орзуларини энди реал деб тан олишга ҳақлидирлар.

Фикрлар билан банд бўлиб, ухлаб қолибману тиниқ тасаввуримда ажойиб туш кўрибман. Тушимда — мен муаллақ яшаётган муҳитим туб-тубини аниқлашга бел боғлабману ниҳоятда пастликка тушганмишман, йўл чексиз эмиш. Пастга тушган сарим олам ўзгариб, муаллақ кислородли сув ўрнига мумсимон ялпиз ҳидини эслатувчи суюқлик қалинлашиб борармиш. У ерлардан ўтиш оғирлашиб, тушиб боришим секинлашармиш. Мен у суюқликдан тотиб кўриб, вужудимда енгиллик ва ҳаловат сезибман-да, нисбатан тезроқ пастлай борибман. Гарчи бошқа нарсага айланиб қолишдан қўрқсам-да, суюқликни ичишда давом этиб, яна пастлай бошлабман. Сўнг эса фақат онг заррасининг ўзигина бўлиб, пастликка ёруғлик тезлигида отилибману яна аслимга қайтибман. Пастликда яна кўз кўрмаган нарсаларни кўриш мумкин эмишу мен пастга тушишни бас қилиб, юқорига интила бошлабман. Ниҳоят, кўзимни очганимда бу ғалати воқеанинг бўлганлигига шубҳа қилдим...

* * *

Асад бобонинг хотира кучига, қувват ҳофизасига тонг қолиб, унинг ҳикоясини тинглардим.

Романлар ўқиганимда, айниқса Фарбий Европа ва Америка ёзувчиларининг саргузашт романларини ўқиганимда қаҳрамонларнинг ҳаёти турли хил олди-қочди воқеаларга бой бўлишига баъзан шубҳаланардим. Мен — қаҳрамон, ҳаётим — китоб эмас-ку, лекин ҳинд йигитининг бошидан кечганлари менинг ҳам ҳаётимни ларзага солди.

— Канададан орқага, ватанимизга келаётганимизда кемамиз радисти «SOS!» сигнали қабул қилиб қолди,— сўзида давом этди Асад бобо трубкасини тортиб,— бизга яқин районда балиқчиларнинг унча катта бўлмаган кемаси ёрдам сўрамоқда экан. Кемамиз ўзиям шу районга йўл олди-ю, тезюрар катерлар билан бизни олдинроқ жўнатди. Мен ҳам ўша ёрдамчи матрослар ичида бўлиб, китоб ёнимда эди.

Ўша пайтдаги ношудлигим ё омадим юришмаганлиги яна юрагимга азоб бермаслиги учун уни эслашни истамайман.

Ёрдамга кетяпмизу тўлқинлар бизнинг ўзимизни ёрдамга муҳтож қилиб қўйди, бизни қандай чирпирак қилиб ўйнаганлигини тасаввур қилолганимда эди. Қуюн ичига тушиб қолган хасдай эдик. Бирданига мен тўлқиндан қутулишга чираниб қочган катеримиздан учиб кетдим. Китобни тушириб юбормай деб бир амаллаб ўнг қўлимга ушлаб олган эдим. Бу вақт ичида имконияти бўлган барча давлатларнинг қутқарув вертолётлари ҳозир бўлишган, вертолётлар нарвонларига дам берилган камералар боғлаб пастлаб учиб юришар, тўлқинлар эса гўё уларга ҳам ўрганишиб ўз қаърига тортмоқчидек, уларга отиларди.

Океан инсоннинг сўнгги ирода, матонати, бардошлариниям узиб ташламоқчидек қуту-
рарди. Шунда мен ўнг қўлимда қаттиқ оғриқ-
ни сездим, гўё қўлимни сандонга қўйиб, гур-
зи билан ургандек эди. Чамамда қўлимдан
қўймай ушлаб турган китобга урилган сув
зарби қўлимни синдириб, китобни яна тортиб
олди. Қўлимга ачинмадим ҳам, балки зўр-
базўр ушлаб турган китобимни тўлқин олиб
қўйганидан юрагимда қандайдир бир қон то-
мири узилиб кетгандай бўлди. Қиммати бутун
умримдан қимматлироқ ноёб топилмани гўё
яна ушлаб оладигандай қўл-оёқларимни ёйиб,
тўлқин қаърига киришга, фарқ бўлишга ин-
тилар эдимۇ чамамда ҳушимдан кетдим.

Шундан кейин қандай тирик қолганимга
ҳеч ким, ҳатто ўзим ҳам ишонмайман. Шу ой
ўзи энг алғов-далғов, тўлқинларнинг авжига
минган вақтлари эди.

Мени ким ва қандай қутқарган, қачон ва
қаерда, ҳаммаси менга қоронғи. Ҳушимга ке-
либ, «Китоб! Китоб!»— деб денгизга инти-
лар эмишман. Упкамни жуда ёмон шамолла-
тибман. Даволашганларидан кейин менга
яшаш жойимни ўзгартиришни, иссиқ ўлкалар-
да яшашимни маслаҳат беришди. Мен ўжар-
лик қилиб, узоқ вақт тентираб юрдим. Китоб
ҳақида озгина ичиб олиб, бир-икки идоралар-
га бориб, роса жаврабман. Ичкилик инсонни
қанчалик тубанлаштиришини мендан қиёс қи-
лишинг мумкин. Бу ичкилик мени ишсиз, об-
рўсиз дайдига айлантирди. Дуч келган жойда
юз грамм ароқ учун қандай иш бўлса ҳам ба-
жарардимۇ яна эски ҳолимга тушиб қолар-
дим. Мен жамиятнинг бир чиқиндисига айла-
ниб қолдим. Ўзим болалар уйида катта бўл-

ганман. Ўқиб, тарбияланиб тузуккина оёққа турган эдим...

Сирли дафтарнинг йўқолиши менинг ҳам узоқ ўлкаларда қолиб кетишимга сабаб бўлди. Чунки ватанимга қайтсам, барибир гапларимга ҳеч ким ишонмайди, деб ўйлардим. Нега десанг, одамлар гаройиботларга, сирли ҳодисаларга ишонмай қўйишган. Улар кўзи очиғу, лекин кўрларга ўхшаб, фақат ушлаб кўрган нарсаларига ишонишади. Масалан, пулга. Баъзиларни табиатнинг ноёб мўъжизалари қизиқтирмайди. Афсуски, руҳан бой, романтик одамлар камайиб кетди. Хайрият, қишлоғимизда сенга ўхшаган завқли, таъсирчан йигитлар бор экан.

Ўша вақтда балиқ пуфагига ёзилган китобни нега охиригача ўқиб олмадим-а?! Сув ости оламининг одам оёғи етмаган хилват қатламларида ақлли мавжудотлар билан яшаётган ҳинд йигитининг кейинги тақдири не кечган экан? У балки бирор сув ости фалокатига учраб, ўлиб кетгандир? Бизга номаълум бўлган ҳайбатли махлуқлар, денгиз аждарига дуч келиб қолгандир? Ёки ваҳший махлуқлардан ўзини асраш учун қандайдир қурол ясаб олгандир? Балки у ақлли сув ости мавжудотлари орасида яшаб, ўзи ҳам уларнинг бирига айланиб кетгандир? Балки у ҳали ҳеч ким кашф этмаган сирли оламда абадий ҳаёт манбаини топиб олгандир? Балки у ҳозир ҳам, келажакда ҳам, узоқ асрлар яшар ва ер юзидаги минг йилдан кейинги ҳаётни ҳам кўрар? Ҳозир қаерларда, тубсиз чуқурликларнинг қайси бурчакларида, сув ости тоғларининг қайси бир ғорида яшаётганикин?

Китобнинг у ёғида, янглишмасам, ҳинд йигитининг учар тарелкаларда бошқа дунёдан келган меҳмонларни учратгани ҳақида гап борар эди. Меҳмонларнинг нур тезлигидан неча минг баробар тез учадиган тарелка кемалари сув остининг чуқур жойларига ҳам туша олар экан. Сув ости оламининг биз билмаган сирларини балки ўшалар очишар? Сув ости оламининг ақлли мавжудотлари билан бошқа сайёралардан келган ақлли мавжудотлар ўртасида балки қандайдир боғланиш бордир? Йўқолган китобнинг охирида балки ўшалар ҳақида ҳикоя қилинар?

Денгизчи чолнинг бу сўнгсиз саволлари менинг ҳам кўнглимни ларзага келтирди. Ҳинд йигитининг китоби бутунлай изсиз йўқолиб кетмас ахир? Уни кимдир топиб олиб, эълон қилар балки...

Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди. Айқириб оқаётган дарё тубларида не сирлар борикин! Балки дарёнинг қайсидир ғорлари ва камарлари жаҳон океанига бориб туташар?..

Салқин шабада димоғимизга ёввойи тоғ райҳонларининг, ялпиз ва гулхайриларнинг ҳидларини олиб келди. Фақат мана шунақа осмонўпар тоғлар, даралар орасида, ҳайбатли қоялар остида оламнинг поёнсизлигини, чексизлигини ҳис этасан одам.

Аллақаерда ит ҳуриди, қўй-қўзиларнинг маъраши эшитилди. Чўпон қишлоққа қайтаётган бўлса керак.

Биз ҳам тупроқ ҳиди, ўт-ўланлар ҳиди анқиб турган сўқмоқ йўллардан юриб, дарадан чиқдик...

ТАРИХИЙ ҲИҚОЯЛАР

ШАҚЛАР МАЛИКАСИ

Неча минг қўл теккан бу Шарқнинг кўҳна девори,
Унинг ҳар бир тошида неча шоҳлар гарди бор.

Бу қасрга соқчилик қилган Бобил тождори,
Тинглагил, о, Туркистон, жанг бонгини наъравор.

Афзалиддин Хоқоний

Тўрт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилиб, мулозимлари қуршовида малика Исфара чиқиб келди. Қалъа ичидаги катта майдонда тўпланган халойиқ ғала-ғовурдан тўхтаб, севимли маликани кўриш учун у томонга ўгирилди. Шақлар маликаси ярим ҳарбий либосда, жуда гўзал, виқорли эди. У зарҳал пешонабоғи остидан узун, қора сочларини орқага ташлаган, кенг елкаси ва кўкрагидан садоқнинг кумуш камарини ўтказиб олган, олтин сопли, нақшин қинли қиличчи болдирларини ёпиб турган узун этикчасига тегиб турарди. Сугдлар баҳодир, енгилмас подшоҳлари Омирни қанчалик яхши кўрсалар, ёш ва гўзал, донишманд маликаларини ундан ортиқ севардилар...

Чоркунж қалъанинг ҳар тарафи бир неча чақирим узунликда бўлиб, деворларининг қалинлиги тўққиз газ келарди. Бу қалъа ўртаси теп-текис яйлов эди. Фақат айрим жойларда кекса дарахтлар майдонга соя ташлаб

турарди. Аслида одамлар қалъа деворининг ўзида, девор орасидаги уй ва қасрларда яшар, болалик орзулари, ёшлик ҳаяжонлари, шодлик ва қайғуларига шоҳид бўлган шу деворни ватан, деб эъзозлашарди.

Малика ана шу девордаги уч қатор гумбаз шифтли, кенг йўлакларнинг ўртасидан шиддат билан чиқиб келди ва ёлқинли кўзлари билан ўнгу сўлга сўзсиз салом бериб, қалъа ўртасидаги ўтлоқ-майдон сари йўл олди. Малика уч юз йиллик, қулоч етмас дарахт остида, гулхан атрофида ўзи учун ҳозирланган тахтиравонга аста ўтирди. Бу ерда подшоҳ Омирнинг яқин одамлари, қўшин бошлиқлари маликанинг гулханга биринчи мевани ташлаб, базм бошланишини кутишарди¹. Қўркам бир канизак ов лавҳалари тасвирланган катта кумуш патнисда олма, узум келтирди. Малика олов тангрисига мурожаат қилиб, шак халқига осойишталик тилади ва енгил бир ҳаракат билан олмалардан битта қип-қизилини гулханга ташлади. Сўнг гулхан атрофида кичик тахтларда ўтирган жангчи аёлларнинг тўда бошлиқлари, малика оиласига яқин йигит-қизлар ҳам бирин-кетин тантанали равишда оловга мева ташлай бошлашди. Руҳга енгиллик бағишловчи, дилни маст қилувчи аллақандай нордон ҳид димоққа урилди.

Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлғуси куёви билан куч синашарди. Оққиз ўтган ой малика билан бирга жангларда қатнашган. У жангда душмanning катта тўдасига талафот етказиб, энди суйган

¹ Қадимда суғдлар, хоразмийлар шароб ичиш ўрнига мева ёқиб, ҳидига кайф қилишган.

Йигити Иданфарс билан куч синашиш учун келган эди¹.

Тантанали ўйин бошланди. Ана, қиз беҳи новдасидан ясалган камонини кўлига олди ва осмонга қараб ўқ узди. Камонини ҳозирлаб турган йигит қизнинг ҳавода ғизиллаб бораётган ўқини нишонга олди. Йигитнинг камони шу қадар таранг тортилган, гўё ҳозир қарсиллаб узилиб кетадигандай эди.

Болалар ўқ парчалари билан бирга Иданфарсга бахт, Оққизнинг бошқа ошиқларига рашк ва изтироб олиб келишди.

Малика куёвнинг ўқтамлигидан завқланаётганини яширмасди. У Оққизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди. Негаки, Иданфарс ҳар қанча ўқтам бўлмасин, шаклар юртидаги йигитлар орасида норғулликда, куч ва фаросатда, эпчиллик ва мерганликда подшоҳ Омирга тенг келадигани йўқ эди. Ҳа, йигитлар орасида. Негаки, тўй олдидан олишувда малика Исфара куёвини энгишига сал қолган.

Ҳозир Исфара ўша бахтиёр дамларни эслаб, чуқур хўрсиниш билан жилмайди, ҳаяжондан гул юзлари яна ловиллаб ёнарди. Нене жангларда қилич ўйнатиб, тулпорининг туёғидан ўт чақнатиб, ёвларининг юрагига ваҳима солган Исфара, негадир Омир олдидан бўғинлари ипакдай эшилиб, бутун вужуди сувдай оқиб кетаётганга ўхшарди. Буни одамларга сездирмаслик учун Исфара аввалига қилич солишда ҳушёр турди ва Омирнинг қу-

¹ Қадимий шакларнинг одатига кўра, ватанининг бирорта ёвини ўлдирмаган қиз турмушига чиқишга ҳаққи йўқ эди.

ролини қўлидан учириб юборди. Лекин дарҳол бу зайлда севгилиси Омирнинг халқ олида обрўйига сал путур етишини, бошқа тарафдан, уни енгса, яна ҳижронга йўлиқишини сезган қиз анча бўшашди. У энди камонни тортаётганда ҳам, найза отаётганда ҳам шу туйғу таъсирида кучини аяшга интилди. Шунда ҳам куёв билан келин отган найзаларнинг учи икки ерга санчилса ҳам дасталари тебранганда бир-бирига қарсиллаб урилган эди. Камон ўқлари эса кўз илғамас олисдаги доира нишон ўртасига, бир нуқтага санчилиб қолганди. Ҳамма бир лаҳза нафас олмай турди. Маликанинг ишораси билан бир қиз Оққиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди.

Оққиз билан Иданфарс ҳаяжонли тантана билан оловга мева ташлашди. Даврада суҳбат қизигандан-қизиборарди. Сочлари оқарган, соқоли кўксига тушган бахши шакларнинг қаҳрамонликлари ҳақида қўшиқ бошлади. У шакларнинг душмани Қайхисравни таърифлашга ўтганда даврадагилар яна ҳам қизиқиб, бахшига яқин келиб ўтиришди. Унинг ҳикоя қилишича, Мидия подшоси Астиаг бир неча кун қаторасига бир хил нохуш туш кўрган эмиш. Тушида Форсга узатилган қизи Мандананинг баданидан ток новдаси ўсиб чиқиб, Астиагни чирмаб бўғиб қўйган эмиш. Ток новдаси ҳар дақиқада ўсиб, бутун Осиёни эгаллаган эмиш. Шоҳ Астиаг бу тушнинг таъбирини ким ечади, дебди. Донишмандлар бу тушнинг таъбирини чақиб, шоҳга: «Қизинг бир фарзанд кўради, у ўсиб-улғайганда сени ўлдиради ва бутун Осиё ўлкаларини фатҳ қилади», дейишибди. Шоҳ Астиаг таҳликага тушиб, қизи туғиши билан болани ўлдиришни

буюриб, бир чўпонга берибди. Лекин чўпон болани ўзининг ўлик туғилган фарзандига ал-маштириб олибди. Бола ўсиб, улғайиб шоҳ Астриагни ўлдирибди ва тахтни эгаллабди... Бу Қайхисрав — Куруш экан...

Қўшиқ ниҳоясига етгач, жангчи қизлар олтин нақшлар билан безалган қиличларини ўйнатиб, рақсга тушиб кетишди. Ҳамма мева ҳидига маст бўлиб, қийқириб, раққосаларни мақташарди. Лекин бу умумшодлик орасида малика негадир ғамгин, ҳар кунгидан ўйчан, ташвишли кўринарди. Мана, қалъага қайтганига ҳам бир ҳафта ўтди. У Яксартнинг нарёғида аҳмонийлар билан урушаётган лашкарбоши эри шоҳ Омирдан бир ойдан бери хабар келмаётганидан хавотирда эди. Икки дарё оралиғидаги барча шаклар ўртасида мардлиги, баҳодирлиги билан донг таратган шоҳ Омир ҳеч бир жангда енгилмаган, малика бу гал ҳам унинг ғолиб қайтишига ишонар эди. Бунга шуҳба қилмасди. Лекин бугун Исфаранинг тушида Омирнинг қиличи синиб, отидан йиқилган эмиш. У аллақандай қайғу келишини сезгандай, эрталаб ибодатхонага кириб, меҳроб олдида олов тангрисига илтижо қилди...

Қалъа деворлари томонидан эшитилган шовқин маликанинг хаёлини бўлди. Белларига узун қилич ва ханжар осган, бошига учли қалпоқ кийган уч киши от чоптириб келарди. Учаласи олтин бошвоқли, оғзи кўпикланиб кетган, белига кигизга ўхшаш мато ёпилган¹ отлардан сакраб тушиб, малика пойига тиз чўкишди.

— Нохуш хабар келтирдик, маликам!—

¹ У вақтларда ҳали эгар йўқ эди.

ҳансираб деди улардан бири, кенг яғринли, соқол-мўйлови ўсиб кетган йигит...— Бизни тормор этишди... Адам шоҳимиз тирик.

Маликанинг тоқати тоқ эса-да, сабр билан тингларди. Бу не маъно дегандай, ёндирувчи кўзларини суҳбатдошига қадаб турарди.

— Эронийлар шоҳи, Аҳмоний наслидан Куруш айёрлик билан шоҳимиз Омирни асир олди... У шоҳимизнинг жони бутун Суғд бўйсунганидан сўнг омон қолади, деяпти...

Малика виқор билан ўрнидан туриб, тўп-ланганларга мағрур назар ташлади.

— Халойиқ,— босиқлик билан гап бошлади у.— Ҳар йили Бобилдаги пойгаларда кимнинг ўқи энг узоқ мўлжалга уради? Шакларнинг! Кимнинг оти маррага энг биринчи келади? Шакларнинг! Пойганинг энг қимматли совринларини ким олади? Шаклар! Куруш буни яхши билади. Лекин у жуда маккор. У тож учун бобосини ўлдирган. Мана, энди ҳамма яхшиликларимизни¹ унутиб, еримизга кўз олайтиряпти. Шоҳимиз ҳар қанча азиз бўлса-да, ватан ундан азизроқ! Енгсак, шуҳратимиз бутун оламни тутуди. Ўлсак, мардларча ўлиб, шармандаликдан қутуламиз...

Малика гапини тугатганда қалъа майдони ва қалин деворлар атрофи эркак ва аёл суғд жангчиларига тўлиб кетган эди. Бу аёллар ва эркаклар ўтган жангда ўлган оталари, ака-укалари учун қасос туйғуси билан ёнарди.

Маликанинг жанг анжомларини келтиришди. У жанг лавҳалари зарб этилган кумуш қалқонни қўлига олди. Қоп-қора сочларини

¹ Куруш голибона юришларида шакларнинг ҳарбий ёрдамига таянган.

турмаклаб, бошига олтин дубулғасини кийди. Унинг ҳузурига тўртта асов от қўшилган, икки ғилдиракли ичи учқур жанговар аравасини келтиришди. Катта жез ғилдираклар орасида малика учун олтин тахт ўрнатилганди. Малика бир қўли билан ғилдирак тошини ушлаб, жанг аравага енгил-чаққон чиқди. У тахтига ҳам ўтирмай, кумуш тизгинларни жаранглатиб силтади — учқур отлар кишнаб, оёқларини баланд кўтарганча, олдинга интилишди.

Қалъа дарвозаси ортда қолди.

Маликанинг ортидан қўзғалган уч юз минг эркак ва икки юз минг аёл¹ суворининг отлари туёғидан бутун дашт гумбурлаб чанг-тўзонга тўлди...

* * *

Малика назарида, балки барча шаклар назарида шоҳ Омирнинг асир туширилиши душманнинг бутун Хоразм бетига туфлагани эди. Бу ҳақоратга ҳеч қачон чидаш мумкин эмас, заррача қадрини билган одам бир сония вақт ўтказмай, ҳақоратга жавоб қайтариши зарур эди.

Шунинг учун Исфара қўшинлари қуюндай ёпирилиб, Ҳукуз²га яқинлашган душман билан юзма-юз келди.

Аммо буюк Куруш қўшинлари билан олишиш, бу очиқчасига юзга тупуриш эмас, бу — доно олим билан сатранж ўйнашдай гап, бу бутун ақл-фаросатни ишга солишни тақозо қиларди. Жанг олдидан, Исфара қўшиннинг мингбоши ва юзбошиларини чодирга чақириб,

¹ Тарихчи Қтесийнинг маълумоти.

² Амударё.

эски, синалган усулни — чекиниб олишишни таклиф қилди. Бу усулнинг моҳиятини душман пайқаб қолганда ҳам барибир уни ўзлаштиролмайдди. Негаки, дунёда фақат шаклар билан массагетларгина бундай жанг қила олади.

Шаклар эронийларнинг ўнг қанотига қаттиқ ҳужум қилиб, кейин чекинишга қарор қилишди. Ҳужумни ким бошлайди, деб тортишиб қолишди. Чек ташланди. Шунга кўра Исфара бошчилигидаги минг аёл ҳужум бошлади.

Оққиз вақтинча бош қўмондонлик вазифасида қолди.

Эронийлар «тасодифий» ҳужумдан дастлаб эсанкираса ҳам шакларнинг озлигини кўриб, дарҳол ўзларини ўнглаб олишди. Исфара жангчиларининг ҳужумидан қаттиқ яраланган душман шердай ғазаб билан ҳамлага ташланди. Шаклар ўз вақтида чап бериб, қочиб қолишмаганда бу «панжа» остида эзилиб кетишлари турган гап эди. Эронийлар жанговар қийқириқлар билан жазавага тушиб қувлашарди. Шак аёллари эса, тулпорларни аямай, учириб қочарди. Қочаётган жойларида орқага ўгирилиб душманга камон ўқларини ёғдиришарди. Эронийлар ажабланишарди: қочаётган Исфара жангчилари эмас, балки қуваётган ғолиб қўшин тутдай тўкиларди. Бир неча чақиримга етганда сийраклашиб, машоққа ўхшаб қолган «ғолиб»лар отларини орқага буриб қоча бошлашди. Аммо энди шак ўқларидан қузулиш мумкин эмасди.

Шу зайлда ҳар иккала томондан тобора кўпроқ қўшинлар жангга аралашиб борарди. Ҳамманинг қийқириғидан еру кўк ларзага

келган. Ҳатто жанг қизигида дўст қаерда, душман қаердалигини ҳам ажратиш қийин эди.

Ана шундай саросималик пайтида Исфара отидан сакраб тушди ва ўқдай учиб, буюк ҳукмдор, шоҳлар шоҳи Курушнинг чодирига бостириб кирди. Чодир олдидаги посбонларнинг қий-чуви Исфара қиличи билан ўчиб қолди, энди бу қилич тахт устидаги шоҳ бошида машъум ярқиради. Аммо шоҳлар шоҳи Курушнинг заррин чопони камарига осилган қиличига қўл узатмай хотиржам ўтиргани уни ажаблантирди. Қурол кўтармаган одамни ҳеч қачон ўлдирмаган Исфара уятдан юзлари қизариб, асабийлашиб, қиличини қинига солди.

Бу орада Курушнинг лашкарбошиларидан бири жангчилари билан кириб, воқеага тушунмай, шаҳаншоҳга қараб қолишди. Куруш ақлли ва кибрли кўзлари билан маликага жой кўрсатди. Исфара шоҳлар шоҳи кўрсатган жойга эмас, қуйироққа, аммо ғолибларча виқор билан ўтирди. Шу пайт чодирга мулозимлари билан шоҳ Омир кириб келди. Исфара уни кўриб, ҳаяжон билан ўрнидан қўзғалди. Шоҳ Омир эса, хотиржам кўришди, маликанинг иккала қўлини ушлаб, аста бағрига босди.

Малика шоҳ юзида ва кўзларида қаттиқ изтироб, хижолат излари ўрнига яна ўша хотиржамликни кўрди. Унинг буюк Куруш олдида ўзини тутиши ҳам асирга хос эмас, балки иттифоқчиларга хос, дўстона эди.

— Ҳа, ажабланма, азизим, — тушунтирди шоҳ Омир маликага мулойим боқиб. — Мен — асир эмасман. Мени асир деб ўйлаб қутқарга.

на келганингдан ғоят миннатдорман. Аммо ҳозир аҳвол ўзгача. Сен билан биз энди етти иқлим ҳукмдори, буюк аҳмоний Қурушнинг яқинларимиз, энди биз биргаликда мағрибу машриққа ҳукмронлик қиламиз. Олдинда биз фатҳ этишимиз лозим бўлган кўп эл-элатлар бор...

Омир «биз» деган сўзни чертиб айтди.

Ҳозир Исфара севиклисини буюк Қуруш олдида тенглардай мағрур кўришдан кўра аянчли асир ҳолида кўришни жуда-жуда истарди. Негаки, ҳозир у — шаклар душманининг дўсти, демак, шакларнинг душмани эди.

Исфара бу ҳолга ортиқ чидаб туrolмади. Севикли эрига чексиз нафрат ва алам билан қараб, чодирдан отилиб чиқди ва отига сакраб минди-ю, шакларнинг голибона қичқириқлари эшитилаётган тарафга ўқдай учиб кетди...

* * *

Шиддатли жанг давом этарди. Малика Исфара ҳамон қайғусини ҳеч кимга айтмай, унсиз фарёд чекар, ғазабли кўзлари ёнарди. Унинг дубулғаси бошидан учиб тушган, тўзғиган қора сочлари елда ҳилпирар, юзидан оқаётган қонга парво қилмай, ўнгу сўлга қилич соларди. У уста қиличбозларга дуч келиб қолганида, ирода кучи билан ҳушёр тортиб, вазмин жанг қилар, рақибини йиқитгач, бошқасига дуч келарди.

Жанг қизигида Исфара рақибларининг юзига қарамасди. У бир пайт эроний либос кийиб олган эрини ҳам танимай, у билан жон аччиғида олишиб кетди. Аммо негадир бу баҳодирни бир зарб билан ағдариб бўлмади.

Аксинча рақибининг қаттиқ зарбидан қалқони жаранглаб, уни ҳушига келтирди. Исфаранинг жавоб зарбига моҳирлик билан чап берган Омир уни таниб қолди ва қичқирди.

— Маликам, торт қиличингни! Ахир мен душман эмасман. Эронийлар ҳам бизга душман эмас! Биз энди содиқ дўстлармиз! Биз...

Шоҳ Омир гапини тугатолмади. Бошига тушган қилич унинг овозини абадий ўчирди...

Бу Исфаранинг яқин дўсти, севикли эри, доно раҳбарига жавоби эди...

ХИЕНАТ

Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим,
Жон баче қилдим фидо, оромижоне топмадим.

Алишер Навоий

Сирдарёнинг ёйилиб оққан жойидаги орол-ча атрофи қамиш-қиёқлар билан ўралган. Иккига айрилиб оқаётган дарё суви кичик гирдоблар ҳосил қилиб, янги чиққан ой нурида ялтираб, жимирлайди. Енгил шабада қамишларни шитирлатиб, учларидаги попилдирикларини сувга учиради.

Янги ойнинг ўроғи булутлар орасига кираиб, атрофни зулмат чулғаб олди. Энди фақат дарёнинг шилдираши ва қамишзордаги бақаларнинг қуриллаши эшитиларди. Сал ўтмай ҳиллол булутлар орасидан чиқди...

Мана, шу зим-зиё тунда дарёнинг иккала қирғоғидан икки сувори чиқиб, орол томонга яқинлашишди. Булардан бири Вахш ва Панж оралиғидаги Хутталон вилоятининг ҳожими, амир Хусравбек. Иккинчисининг ёши ўттизларда, шериги каби пўлат тўр совут кийган, бошида дубулға, белидаги кумуш камарига Исфаҳон қиличи осилган. У шарпа чиқармаслик учун отининг ёлига эгилганича, жиловни тортиб, сувдан аста сузиб ўтди. Оролнинг тошлоқ жойида отидан секингина тушиб, нариги соҳилдан келган йигит ҳузурига сал оқсоқланиб, бир неча қадам ташлади.

Иккаласи юзларидаги пўлат тўрни дубулгалари тепасига ошириб, унсизгина, лекин кўп йиллардан бери энди учрашган дўстлардек, қучоқлашиб, бир-бирларининг елкаларига бош қўйишди. Сўнг сувдан чиқиб, совуқдан жунжикиб, силкинаётган тулпорларининг жиловини шу ўртадаги буталарга боғлаб қўйгач, ой нурида қирраси ялтираётган, устини майса босган катта тош устига ўтиришди.

— Иним Хусравбек,— қисик кўзларини ўртоғининг кўзларига тикиб гап бошлади ғарбий соҳилдан келган сувори.— Амир Хусайн меним зиммамга қандай мушкул юмуш юклагонидан хабарингиз бор чиқар?

Кенг жуссали, бутун гавдасидан шижоат ёғилиб турган Хусравбек вазмин жавоб берди:

— Сизга дўстингизни ўлдириш ёхуд тириклай қўлга олиш топширилгон. Бу номард ҳокимдан нени ҳам кутар эрдим.

— Ёдингиздами,— деди оқсоқ ўртоғи.— Самарқанддаги хешлар амирга қарши исён кўтарганларида, ҳайҳот, тангри аларга ёр ўлмади. Амир дўстларнинг кўпчилигини дорға тортди. Қолганларига оғир солиқлар солди.

— Ёдимда бор,— жавоб берди. Хусравбек.— Қолгонлар аранг жон сақлаб қолдилар.

— Сизга ҳали айтмаган эрдим. Самарқандда енгилган дўстларим у қадар катта солиқ тўлашга қўллари қисқалик қилиб турганида қайноғам Хусайнга унинг синглиси, менинг хотуним Улжой Туркон оғанинг олтин билагузукларини ҳам топширтириб юбордим. Қайноғам билагузукни таниб, хижолатга тушиб, қайтариб берар, деб ўйлаган эрдим, аммо ул номард хижолатликдан кейин туғилгон эркан. Қайтариб бермади. Эҳтимол, бизни ёмонотлир

қилиш учун билагузукларни мўғулларга кўрсатгандир.

— Балки кўрсатган чиқар,— маъқуллади Хусравбек, бусиз ҳам Хусайнни ёмон кўрар экан.

— Ҳайтовур шундан сўнг қайноғам Хусайндан кўнглим совуб кетди. Кейин кўп ўтмай, тангрининг иродаси бирлан умр йўлдошим — Улжой Туркон оға дардга чалиниб, ёлғон дунёдан чин дунёга сафар қилмиш эрди. Буни дағи Хусайн бирлан беклари мендан гумон қилиб юришди. Баъзи қариндошдан бегоналар яхши эркан, тангрига шукурким, оғир пайтларда сиз каби дўстларим жонга ора кириб, кўп зафарларга эришдик, кўп қалъаларни фатҳ этдик.

— Тангри ёр бўлса, яна фатҳ этажакмиз,— маъқуллади Хусравбек.

— Қариндошлик ҳурмати учун Балх, Ҳисор, Шодмон вилоятларини амир Хусайнга қолдирғон эрдим,— деди оқсоқ бек.— Бироқ у меним бир қилғон яхшилигимнинг қадрига етмади. Мени ҳам йўқотиш учун неча турли макр-ҳийлалар ишлатиб кўрди. Менга бўлғон фатҳ нусратни кўролмай, ҳасад томирлари қўзғолиб, ёмон ният бирлан қасдимга тушди. Мовароуннаҳр улусини мендан олишга, мени ўлдириб, тахтга эга бўлишга бел боғламиш эди. Хабарингиз бор — ўртамизда неча қайта савашлар ўтғон, ҳар бирида енгилғон бўлса дағи яна кўзи очилмади. Мана энди, дўст билан дўстни уриштириб, икки душмандан қутулмоқчи. Амир Хусайн сиздан хавотирда — бир кунмас бир кун амир Хусрав инисининг ўчини олғусидир, деб сиздан қўрқади.

Хусравбек иниси Қайқубоднинг амир Ху-

сайн фармони билан қандай қатл этилганини эслаб, муштлири тугилди, кўзларида ғазаб олови чақнади.

— Мен, албатта, ундан ўчимни олмай қўймагайман,— жавоб берди у беихтиёр қўлини қиличининг сопига узатиб.

— Мен бу ерга келиш олдидан пирларим бирлан, дағи баҳодирларим бирлан кенгашиб, бир тадбир ўйладим. Ҳозирча Ҳусайн сиз билан менинг дўстлигимиздан хабар топмасун. Бу жангда мен енгган бўлай, сиз қочган бўлинг. Кейин, тангри таоло қўлласа, пайти келиб бирлашурмиз, дағи у қасамхўр номардни орадин кўтарурмиз. Шу маслаҳатга не дерсиз?

Хусравбек қаршисида турган лашкарбошининг, кўп савашларда оз аскари билан неча минг кишилиқ қўшинни енгган, неча-неча мустаҳкам қалъаларни тадбир билан эгаллаган, душманларга номи биланоқ қўрқув солган лашкарбошининг ақлига яна бир карра ичида таҳсин ўқиди.

— Мен рози. Озроқ саваш қилганимиздан сўнг аскарларим бирлан Олой томон йўл олурман. Сиз қайтиб амир Ҳусайннинг кўнглини тинчитинг. Аммо уни тахтда узоқ кўришга тоқатим йўқ. Қасос нори кўнглимни ўртамоқда.

— Содиқлигингизга ишонурман,— чайир қўлларини узатди қисиккўз сувори.— Шу, дамдаги булжарини унутқон одам — одам эрмасдур.

Икки дўст ўринларидан туриб, ҳаяжонли вазиятда исфаҳоний қиличларини қинларидан чиқариб, лабларига босишди ва пичирлаб, дуо ўқишди.

— Худо шоҳид! — деди қисиккўз бек.

— Худо шоҳид! — қайтарди Хусравбек.

Сўнг иккаласи шамширларини қинларига яширдилар, ҳўл майсаларни қиртиллатиб ея-ётган тулпорларнинг жиловини буталардан ечиб олишди ва узангиларга оёқ қўйишди.

— Хайр, хуш қолинг, Хусравбек!— отини сувга солди қисик кўзли бек.

— Хайр, хўш боринг, Темурбек!— дея қўл силтади Хусравбек.

* * *

Темурбек оти билан дарёдан сузиб ўтиб, қирғоққа чиққанда янги ой яна булутлар орасига кириб, сўқмоқ йўл қоронғида йўқолиб қолди. Йўлнинг бир ёғи ловия, мош экилган дала, бошқа ёғи олмазор, анжирзор боғлар эди. Дарахтзорда амирни кутиб турган беш-олти нафар навкарлари унга келиб қўшилишди.

Амир дарёдан кечиб ўтиб, ким билан учрашиб келганини навкарларига айтмади. Амирнинг феъл-атворини яхши билган навкарлар ҳам бу ҳақда оғиз очишмади.

Улар хира ой ёруғида отларини бир маромда йўрғалатиб боришарди. Ҳамма ўз хаёли билан банд. Баъзиларни мудроқ босган. Амир эса отнинг жиловини бўш қўйиб, Шаҳрисабзни, ўзининг болалик ва ёшлик чоғларини ўйлаб борарди. У болалик чоғларидан қилич соҳиблари орасида ўсди, саваш, чопқинларни кўрди. Ўсмирлигидаёқ қилич тутишни, камон отишни ўрганди. Шаҳрисабзда Чигатой хонларидан Қозонхоннинг асосий саройи — ҳашаматли, жимжимадор қилиб Рум ва Фаранг усталари ишлаган Занжирсарой атрофини сон-саноксиз ясовуллар кўриқлаб туришарди.

Унинг бобоси Кўчувли баҳодир кўп қаҳрамонликлар кўрсатиб, Чигатой хонларига хизмати сингган киши эди. У бобоси билан бир неча марта Занжирсаройга кирган ва қаср пештоқларидаги рангин нақшларга маҳлиё бўлиб қолган эди.

Бобоси унга: «Сен ҳам улғайиб, катта бўлсанг шу саройда хизмат қиласан, отанг Тарағай сингари баҳодир бўласан», дер эди.

Орадан йиллар ўтди. Сарой эгаси, улуф ҳукмдор Қозонхон жанглarda ўлиб кетди. Амирлар тахт учун савашиб саройни неча бор қамал қилишди. Сарой эшиклари бузилиб, пештоқларининг сири кўчди.

...Аmmo саройда бир ой йилдан-йилга тўлишиб неча-неча баҳодирларнинг кўнглига гулгула сола бошлади. Занжирсаройнинг ёруғ оyi марҳум Қозонхон у дунёга ҳижрат қилганида беш ёшида етим қолган малика Сароймулкхоним энди гул-гул ёниб, бир кўрган одамни умрбод банда қилиб, занжирламоқда эди.

Бобоси билан Занжирсарой боғидан ўтаётганида Темурбек ҳам ёш маликани бир неча бор канизаклари даврасида кўрган ва саройнинг ҳамма гўзалликлари орасида энг кўзни қамаштирувчиси, ҳусн оламининг ҳам маликаси шу Сароймулкхоним эканлигига ишонган эди.

Маликанинг меҳрини қозониш ва яқинида бўлиш учун Темурбек қаҳрамонликлар кўрсатиб, бутун дунёни унинг пойига таъзим эттиришга тайёр эди.

Темурбек энди ўн бир ёшдан ўн иккига ўтаётганда Занжирсарой эгаси Қозонхоннинг амир Қозоғон беклари томонидан ўлдирилга-

ни ҳақида машъум хабар етиб келди. Бу хабар амир Қозоғоннинг набираси Ҳусайнни руҳлантириб юборди. У севинчини яширолмаи, оғзи қулоғига етиб, ғалаба бизники бўлди, деб ҳаммага мақтанар эди.

Ҳусайннинг руҳини кўтариб юборган бу хабардан Темурбекнинг руҳи тушиб кетди. У ҳали ёш бўлса ҳам йигитлик ғурури кучли эди. Ахир унинг ҳам бобоси Кўчувли баҳодир улуг Чигатой хони Ҳубулайхонга бош қўмондон бўлган. Хон билан бош қўмондон аҳиллик билан иш юритиб, кейинги авлодларининг ҳам ғамини еб, пўлат лавҳага аҳднома ёзиб қолдиришган. Шу аҳдномага кўра, Чигатой улусига келажакда ҳам Ҳубулай авлодлари хон бўлиб, Кўчувли баҳодир авлодлари бош қўмондон бўлиши васият қилиб қолдирилган экан.

Амир Қозоғон ўн икки йил ҳукм сурди. У ҳокимлик қилган йиллари эл-юрт анча осойишта яшади. Бу даврда мўғуллар билан турк уруғлари ўртасида илгари авж олган низоларга чек қўйилди. Фақат Амир Қозоғоннинг набираси Ҳусайн дўстлари олдида кеккайиб, ҳеч кимга гап бермас эди. Тенгқур дўстлари Ҳусайнга хушомад қилишар, бу эса Темурбекнинг ғашини келтирар, аммо у, дунё шу экан, деб аламини ичига ютарди.

Амир Қозоғон етим қолган Сароймулкхонимнинг тарбиясига яхши эътибор берди. Уни, энагалари ва канизакларини ҳеч нарсадан зориктирмади.

Амир Қозоғон куёви томонидан ўлдирилган йили Темурбек билан Ҳусайн улғайиб, бек йигитлар бўлиб, навкарлари билан савашларда танилиб қолишган эди. Темурбек билан Ҳусайн қиличбозликда, камон отишда ва кураш ту-

шишда бир-бири билан рақобат қилишар, гоҳ униси, гоҳ буниси ғолиб чиқар эди. Ҳусайннинг тенгқурлари унинг хон отаси Абдулланнинг раъйини қилишиб, хушомад юзасидан енгилиб беришар, бундан Темурбекнинг ғаши келар эди.

Темурбек Ҳусайн билан қилич чопишаётганида Занжирсаройнинг соҳибжамол бекаси Сароймулкхонимни кўз олдига келтирар, бундан унинг билакларига илоҳий бир куч келар ва у рақибини омонсиз мағлубиятга учратар эди.

Тақдир баъзан мард одамларни сийламас экан. Сароймулкхоним шарбатга тўлган атиргулдай бўйига етганида Абдуллахон бир ҳафта тўй қилиб, қизни ўғли Ҳусайнга олиб берди. Темурбекнинг кўзига дунё қоронғи бўлиб кетди. Аммо йигитлик ғурури устун келиб, у қайғусини ҳеч кимга билдирмасликка интилди. Аммо Ҳусайн дўстининг қайғусини сизди. Уни овутиш учун бошқа бекларни ўртага қўйиб, ўзининг гўзал синглиси, хонзода Улжой бегимни Темурбекка олиб берди. Темурбек рақибни Ҳусайнга яқин бўлишни истамаса ҳам Сароймулкхоним хонадонига яқин бўлиш учун бу никоҳга розилик берди.

Шундан кейин Темурбек ўз бахт-иқболдан умидини узиб, мўғуллар зулмидан эзилаётган эл-юрт иқболини ўйлай бошлади. Унинг ҳаётидаги бу катта ўзгариш сарсонсаргардонлик, хавф-хатарли саваш, енгил ва қочқинлар йўлига бошлади.

Мўғуллар зулмига қарши кураш икки рақибни — Темурбек ва Ҳусайнни яна яқинлаштирди. Мўғул хони Туғлук Темурхон Мовароуннаҳрга қўшин тортиб келган йили бунинг

отаси амир Тарағай ҳам, унинг отаси Абдуллахон ҳам оламдан ўтишди.

Мана, энди Темурбек тақдир тақозоси билан амир Ҳусайн хизматида юрибди...

...Чавандозлар қароргоҳига яқин қолганда отларини алмаштириб олишди. Бундан мақсад — бошқалар назарида узоққа боришмаган бўлиб кўринишарди. Ярим кечада қароргоҳга етиб, отларидан тушишди. Яшил чодир яқинидаги майсалар устида дастурхон ёзиб ўтиришган товачилар, туман бошлиқлари бекни кўриб, ўринларидан туришди.

Кичик кенгаш тузилди. Бек ҳар бир қўмондоннинг маслаҳатини эътибор билан тинглаб, ўзича чамалар, ҳар бир таклифнинг фойда-зиёнини ўйлаб кўрар эди. Ҳозир эса бек ёв бошлиғи билан учрашиб келганлигини лашкарбошиларга билдирмади. Аксинча, тунни ўтказиб, азон намози ўқишлиши билан душман устига шабхун уришга буйруқ берди. Товачилар азонда буйруқни барча қўшин бошлиқларига етказиш ҳақида тилхат беришди.

Кенгашга фотиҳа ўқилгач, Темурбек ўз чодирига кирмай, нарироққа бориб, кўкатлар устига чўзилди. У жароҳати битиб кетган тирсагини бошга ёстиқ қилиб қўйиб, осмондаги чарақлаган юлдузларга суқланиб боқди. Дарё томондан эсан шабада, чигирткаларнинг чирллаши одамни урушга эмас, оромга ундар эди. Мана шундай юлдузли кечаларда Темурбек шеър ўқишга, маъюс қўшиқлар эшитишга мойил бўлар эди.

Ҳозир замон нотинч. Мўғул босқинчиларининг авлодлари аввалгидай қудратли эмас, аммо эл-улусни мўғуллардан тозалашдай муқаддас ишга чоғланган турк амирларининг

бошини қовуштириш ниҳоятда мушкул. Ҳар бири ўз тўдаси манфаатини ўйлайди. Мўғулларни эмас, ўзлари бир-бирларини ёв деб билишади.

Турк амирларининг ҳар бири ўзини осмон чоғлаб, «Ишни мен қилдим, душманни мен енгдим, давлат меники», дейди. Амир Ёбон Сулдуз ўғли Шайх Муҳаммад ўзини чўнг олиб, ҳеч кимни ўзига тенг кўрмайди. Шер Баҳром бўлса, турк бекларидан ажралиб, ўз элига борганидан кейин, мўғулларга ҳам, туркларга ҳам эгилгиси келмай, бўйин товлаб юрибди. Амир Ҳусайн эса сиртдан дўстлик қилган кўринса-да, ҳасаддан бағри ўртаниб, душманлигини ичида сақлаб юради.

Ҳусайн ўзини ҳаммадан ортиқ кўриб, Турон тахтига ўтиришни хоҳлайди. Аммо Пулисангин яқинида мўғул шаҳзодаси Илёсхўжанинг ўттиз минг кишилиқ аскарига қарши жангда қатнашмади. Кўприкнинг тош гумбазлари орасидан айқириб оқаётган сув гирдобларида қанча дўстлар ғарқ бўлиб кетди. Тангри ёр бўлиб, Темурбек енгиб чиққанида Ҳусайн «хоннинг набирасиман» деб, давлат тепасига чиқиб олди. Сўнг Темурбекни йўқотиш чораларини кўра бошлади.

Ҳусайнни содиқ дўстига айлантириш учун Темурбек кўп уринди. Бир йили унинг ваъдасини чинитиш учун Хожа Шамсиддин мазорига олиб борди. Мазор бошида иккаласи қуръонни ўпиб, у дунёю бу дунё бир-бирига хиёнат қилмасликка қасам ичишди. Ушанда у қуръон китобини Ҳусайнга сақлаш учун бериб юборди. Токи кўнгли бўлиниб, хиёнат хаёлига келган дамларда муқаддас китобни кўриб, номардлик йўлидан қайтсин, деди. Аммо Ҳу-

сайн берган булжарини — ваъдасини унутиб, аҳд-паймонни бузиб, яна душманлик йўлига ўтди. Балхдан қўшин тортиб келиб, Қарши қалъасини Темурбекдан тортиб олди ва ўзини Мовароуннаҳр ҳукмдори деб эълон қилди...

Осмонда юлдуз учди. У сутдай оқ из қолдириб, коинотнинг чексиз бўшлиқларига сингиб йўқолди. Осмонга қараб ётган Темурбек бу ҳодисотни илоҳий аломат, деб юраги шув этиб кетди. Кимнинг юлдузи учдийкин? Хусайннинг-да. Бек беихтиёр Хусайнни, Сарой-мулкхонимни эслади. Хожаси бор аёлни ўйлаш катта гуноҳ эканлигини билса-да, гуноҳга бошидан ўзини тиёлмас эди. Аммо бу хаёл ўрнини жуда тез бошқа хаёллар эгаллади. Ҳар кун, ҳар ҳафта тинмаётган жангу жадалларнинг қумбўрони бекнинг кўнглидаги бир армон жилғасини ҳам кўмиб юборди...

Тонг ғира-ширасида, азон намозидан сўнг, жанг бошланди. Аммо кўп ўтмай, чодир олдида туман бошлиқлари билан жангни кузатиб турган Темурбекнинг қулоғига: «Ёғий қочди!», «Ёғий қочди!»— деган хитоблар эшитилди. Кўп ўтмай бўлук бошлиқлари чодир олдига келиб, отларидан тушиб, ёв аскарлари дарёнинг нариги соҳилига қочганини билдиришди ва уларни қувлаб боришга рухсат сўрашди.

— Ёвнинг қочгани бизнинг катта иқболимиз,— деди Темурбек.— Аларни қувишга ҳожат ҳам, фурсат ҳам йўқдир. Энди бу ердан тезроқ қайтиб, зафар қозонғонимизни хонга билдирайлик. Қаршига қайтиб, Хусайннинг ноиби амир Мусони ҳам хурсанд қилайлик.

Шундай деб, у туман ва бўлук бошлиқларига аскарларни йиғишга, орқага қайтишга

буйруқ берди. Зафар ҳақида хат ёзилиб, Балхга, амир Ҳусайнга чопар юборилди...

Балхдаги амир Ҳусайн саройи. Амир Қозоғон бино қилдирган бу ҳашаматли сарой атрофи соя-салқин боғларга бурканган. Сарой орқасидаги ҳарамга тиниқ анҳор устидаги кўприкча орқали кирилади. Кўзгудай сувда гумбазсимон мраммар кўприкча ҳам, саккиз қирра мраммар устунли айвон ва унинг устидаги панжарали сайргоҳ ҳам равшан акс этиб турарди. Ариқ ёқаларидаги мажнунтолларнинг сўлим шохлари тоғ шаршарасини эслатади. Икки четига сарвлар ва шамшодлар экилган салқин хиёбонларда ҳеч кимса кўринмайди.

Боғнинг хилват бурчагидаги панжара ойнали тош айвонда атлас кўрпачалар устида амир Ҳусайн ҳарамининг севиқли маликаси Сароймулкхоним сербиялик бир канизаги билан сатранж ўйнаб ўтиришарди. Кўпинча голиб чиқадиган малика бугун хаёли паршонлигидан канизагига ютқазаетган эди. Маликанинг оҳу кўзлари сатранж тахтасининг катакларида-ю, хаёллари чарх уриб, олисларда учарди.

— Бу оқшом руҳингиз пароканда кўринади,— ҳазиллашди зар камзулининг устки тугмалари ечилган, узун сочларини мовий, ҳарир рўмолининг устидан турмаклаб олган канизак, оқ фили билан қора руҳга ҳужум қилар экан.

— Ҳа, бугун сиз чаққонсиз,— деди малика дакана қилиб ўралган оқ шойи рўмоли ости-

даги тўзғиган гажакларини хинали нозик бармоқлари билан тузатар экан.— Шу хислатингиз бугун бизга жуда қўл келади,— деди у яна сирли қилиб.

Бу сўзлардаги сирли маънони Чигатой лаҳжасида гапиришни ўрганиб олган сербиялик канизак дарров тушунди. Малика уни кўп синаб кўрган ва садоқатига ишонган эди. Юрак сирларини ҳам ундан яширмас эди.

— Маликам учун бир эмас, минг жоним бўлса дағи фидо қиларман,— деди канизак оппоқ қўлларини кўксига қўйиб, таъзим қилганича.

Сароймулкхоним канизакнинг елкасидан қучди ва қулоғига шивирлади.

— Хожамиз бул кунлар ёмон бир ният бирлан юрадур. У киши содиқ дўсти ва яқин қариндоши Темурбекнинг жониға қасд қилибдур. Темурбек икки юз қирқ уч йигити бирлан баҳодирлик кўргазиб, Қарши қалъасини олмиш эрса, амир Ҳусайн бундан газабланиб, фириб йўлиға ўтмишдир. У Темурбекни холис бир хилват жойға учрашмакка таклиф юбормиш. Ният шулки, у жойға Темурбек беш-ўн навқари билан келур. Амир Ҳусайн эса бир туман аскар бирлан бориб, аларни қуршаб олмоқчи. Буни Амир Ҳусайн тушида алаҳсираб билғизиб қўймиш. Энди биз махфиёна бир одамгарчилик қилайлик.

— Бизнинг илкимиздин не келур?— содалик билан сўради канизак.

— Чаққонлик ва фаросат бирла иш тутсак, улур бир баҳодирни макр тузоғидан қутқариб қолурмиз,— деди малика кўксидан бир шойи рўмолча чиқариб.— Сарой посбонлари орасида сизнинг элатингиздан бўлғон паҳла-

вонлар бор. Сиз аларнинг бири бирлан яқинлашиб, у орқали мана бу рўмолчадаги хатни амир Хусайннинг Шер Баҳром деган лашкарбошлигига етказурсиз. Шер Баҳром Темурбекка хат ўралган рўмолчани етказур. Ул киши хожамизнинг макр-ҳийласидан огоҳ бўлса бизнинг бу яхшилигимизни унутмас.

Канизак боя ўзи айтган «минг жоним бўлса фидо қилурман», деган гаплари ёлғон эмаслигини исботлаш фурсати етганлигини англади ва мушк-анбар сепилган қирмизи шойи рўмолчани бекасининг қўлидан олиб, камзулининг ички чўнтагига солди:

— Ой юзингизга қайғу соя солмасин, бекам,— деди канизак Сароймулкхонимнинг оху кўзларига меҳр билан қараб.— Бу юмушнинг қандай ҳал бўлғонлик хабарини тонгла жаноби олияларига етказурмен.

— Хуш боринг, азизим,— кўнглида бир олам хавотирлик билан хайрлашди малика.

— Хуш қолинг, бекам,— канизак севикли маликасини овутиш учун шўхгина жилмайиб, соллана-соллана узоқлашди.

* * *

Бу пайт Шаҳрисабздаги Занжирсарой боғида, мармар ҳовуз бўйидаги супада Темурбек ҳам амир Жоку билан сатранж ўйнаб ўтирганди. Ҳар ишда етти ўлчаб, бир кесувчи, камсуқум амир Жоку сатранж тахтасидан кўзини узмай, доналарнинг ҳаракатини хаёлида чамалаб кўрарди. Амирлар шахмат ва ёки бошқа ўйинларда «шоҳу гадо — ҳамма тенг», деб келишиб олганлари учун ўйинчи-

лар ҳар қанақасига енгишга интилишарди. Амир Жоку бир неча юришни чамалаб бўлиб, ўзини адашган кўрсатди ва руҳини ҳимоясиз бир хонага сурди. Темурбек амир Жокунинг сатранжда яхши ўйнашини билгани учун унинг адашганига ишонгиси келмади. Бу юришнинг орқасидан қандай ўйинлар келишини бир неча лаҳзада, тез чамалаб кўрди. Шундай бўлса ҳам у пинак бузмай, ўзини амир Жокунинг адашганига ишонган қилиб кўрсатди ва қора фили билан оқ рухга ҳужум қилди.

Шу пайт белига кумуш камар боғлаган барзанги эшик оғаси кириб, Балхдан элчилар келганлигини билдирди.

— Тонгла давом эттирурмиз,— деди ўйинга қизиқиб кетган Темурбек ва қуролли навкарларидан бирини чақириб, шахмат доналарини ҳеч ким жилдирмасин, деб соқчи қилиб қўйди.

Дастурхонга фотиҳа ўқилиб, ҳамма ўрнидан турди. Элчиларни қабул қилишга ажратилган махсус ҳашаматли хонага ўтишди. Темурбек, мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди. Сўнг йиғилганларни бирма-бир кўздан кечиргач, эшик оғасига элчилар киритилсин, деб фармон берди.

Аввал симобий салла ўраган, узун, қора соқолли бош элчи, унинг орқасидан қимматбаҳо муқовали қуръон кўтарган ёрдамчиси кириб келишди.

Темурбек қуръонни дарров таниди. Кўп йиллар илгари амир Хусайн иккови шу қуръонни ўртага қўйиб, «Юртимизни мўғул истилочиларидан халос этамиз, бу ишда у дунёю бу дунё бир-биримизни қўллаб-қувватлаймиз, бир-биримизга хиёнат қилмаймиз», деб бул-

жар — ваъда бериб, аҳд-паймон боғлашган эди. Ушандан бери кўп марта саваш-чопқинлар бўлди, турк баҳодирларининг кўпчилиги юртни босқинчилардан тозалаш учун ширин жонларини фидо қилишди. Темурбек ҳам амир Хусайн билан бирга не-не кулфатларни бошдан кечиришмади. Аммо мўғул хонларини эл-юртдан охиригача ҳайдаб чиқаришдан аввалроқ турк амирлари амал-мартаба талашиб, бир-бирларига қарши ёғийлик туғларини кўтариб чиқишди. Самарқандни мўғуллардан мудофаа қилган сарбадорларнинг қадрига етмай, дорга остиришган эди. Бу воқеа ҳам кўп низоларга сабаб бўлди. Энди, мана, Қарши билан Шаҳрисабзни Темурбек эгаллагач, Хусайн яна дўстлигини эслатиб, муқаддас қуръонни юборибди.

— Ҳазратимнинг мартабалари фалак тоmidан ҳам баланд бўлсин,— тараддуд билан гап бошлади элчи.— Балх, Ҳисор, Шодмон вилоятларининг ҳокими бўлмиш улуғ амири-миз Хусайн ибн Абдулла ибн Қозоғон шавкатли амиримиз — Қарши ва Шаҳрисабз ҳокими Темурбекка дўстлик садоқатини изҳор қилиб, муқаддас қуръон китобини кўзга суртиб, сизнинг ҳам садоқатингизга ишонч билдирдилар.

Элчи шундай деб, ёрдамчиси қўлидаги ёқут қадалган қора бахмал муқовали қуръонни авайлаб олиб, қўш қўллаб Темурбекка яқинлашди.

Темурбек ҳашаматли залнинг икки четидан саф тортиб турган амирларнинг юзларига ялт этиб, кўз югуртириб чиқди — уларнинг кўзларидан розилик ифодасини уқди ва ўрнидан туриб, элчининг қўлларидан қуръонни

олиб, бир оятни пичирлаб ўқиди ва китобни кўзларига суртиб, йиғилганларга сўз қотди.

— Биз ҳам шавкатли амир Ҳусайнга аввалгидай дўстлик садоқатини изҳор этиб, булжар берурмиз,— деди у, бир зум ўйга чўмиб, сўнг давом этди:— Аммо қайси тараф қуръондан юз ўгириб, дўстига хиёнат қилар экан, худо ҳам, бандаси ҳам уни жазосиз қолдирмас.

— Албатта шундай бўлғай,— деди элчи.— Сўнг жамоатга юзланиб, гапини давом эттирди:— Амир Ҳусайн ҳазратлари Темурбек ҳазратлари билан холи ва холис бир жойда учрашмак ниятини билдирдилар. Қай ерда учрашмак истагини ўзингиз айтинг. Агар лозим топилса, амир Ҳусайн Тангачакчак дарасига беш-ўн навқари бирлан келмоқчи. Темурбек ҳазратларига ҳам шундай қилиш таклиф этилади.

Элчи жавоб кутиб, жим қолди.

Темурбек Ҳисор тоғлари орасидаги Тангачакчак дарасини кўз олдига келтирди. Илгарилари, алғов-далғов йилларда амир Ҳусайн билан худди шу дарада қуръонни ўртага қўйиб, ваъдалашган эдилар. Шунинг учун бек учрашув жойини ўзгартиришни истамади.

— Бориб айтинг,— деди у элчига.— Айтилгон кун, айтилгон соатда, айтилгон жойда ҳозир бўлурман.

Шундай деб, Темурбек элчиларнинг кўзларига қаради, уларда ўзгариш сезмади ва бундан кўнгли жойига тушди.

Ҳокимнинг ишораси билан элчиларга кимхоб чопонлар кийдирилди. Улар шарафига зиёфат берилди.

Зиёфатдан сўнг элчиларга совға-саломлар

берилиб, иззат-хурматини жойига қўйиб кузатишди.

Элчилар кетиши билан эшик оғаси «номаълум бир кимса бек ҳузурига киришга рухсат сўраётганини» маълум қилди.

— Айт, кирсун,— деди Темурбек «номаълум кимса» жуда ҳам номаълум ўткинчи бўлмаслигини билиб. Аммо эшик оғаси жойидан жилмай, тараддудланиб қолди. Сўнг у Темурбекнинг кулиб турганини кўриб, гапирди:

— Номаълум кимса «ёлғиз ўзларига айтадиган гапим бор», деяпти.

— Майли, кирсун,— деди Темурбек ва амиру уламоларга қаради.— Бизни андек холи қўйиб турсангиз.

Амиру уламолар таъзим қилиб, ташқарига чиқишди.

Келган кимса таъзим билан тахтнинг пойини ўпгач, қўлидаги нақшли пўлат қутичани бекка узатди. Узоқ йўлни тез босиб ўтгани учун йигитнинг афти ангорини тер ва чанг қоплаган эди.

— Камина Шер Баҳромнинг навкаримен,— деди номаълум жангчи тиниқ кўзларини бекдан олмай.

Темурбек қутичанинг сурғичини кўчириб, қопқоғини очди. Ичида қирмизи рўмолча ва хитой қоғозига битилган хат чиқди. Рўмолчани кўрган бекнинг кўнглида ғалаён кўтарилди. Аммо бу ҳаяжонни юзага чиқармади. Бек Шер Баҳромнинг хатини таниди. У хатни тез ўқиб чиқди ва душман саройида хизмат қилаётган садоқатли дўстининг навкарига меҳр билан қаради. Сўнг чапак чалиб, эшик оғасини чақирди.

— Бу йигит ажаб мард ўғлон эркан, иззат-

ҳурмат кўргазиб, жўнатинг. Амиру уламоларга айтинг, кирсунлар.

Йигит таъзим билан раҳмат айтиб, чиқиб кетди.

Темурбек бир зум ўйланиб қолди. Бундан бир дақиқа аввал қуръон билан қасам ичиб, дўстлигимиз бузилмасин, деган амир Ҳусайннинг ёвуз нияти борлигини жамоатга айтсинми ёки айтмасинми? Айтса, энди элчиларнинг сулҳ ҳақидаги гапларини тинглаб, хурсанд бўлиб турган одамлар яна ғалаёнга келади. Гап-сўз кўпаяди. Айтмаса, амир Ҳусайн тайинлаган жойга қўшинсиз, фақат навкарлари билан бориши керак. Қўшинни бошлаб борса, ҳамма уни қўрқоқ деб ўйлайди. Яхшиси, Ҳусайннинг ёвуз нияти борлигини жамоага очиқ айтиш зарур. Шер Баҳромнинг хавфли вазиятдан қўрқмай, инсонлик ва дўстлик бурчини бажариши ҳам кўпчиликка ибрат бўлар. Темурбек Шер Баҳром билан мўғул хонлари зулмидан қочиб, ҳар қадамда ажал хавфини кутиб, парокандаликда сарсон юришган дамларни, сўнг бир-бирлари билан топишиб, кўришганларида Шер Баҳромнинг ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборганлигини эслади. Кейинчалик мўғуллар енгилгач, Шер Баҳром амал, мартаба таллашиб, аразлаб кетиб қолганлигини, рақиб амир Ҳусайн хизматида кирганлигини эслади.

— Аҳли жамоат,— деди бек йиғилган амиру уламога қараб,— ҳозиргина амир Ҳусайн элчилар орқали муқаддас қуръонни ўртага қўйиб, дўстликка қасам ичган эрди. Аммо Ҳусайн диндан, имондан қайтган нимарса экан. Ҳусайн хизматидаги ишончли бир одамдан хабар келди. Эсингиздами, мўғулга

қарши савашларда кўп баҳодирлик кўрсатган Шер Баҳром биздан аразлаб, амир Хусайн хизматиға кетган эрди. Аммо у дўстлиқ туз-намагини унутмай, бизни фалокатдан огоҳ-лантириб, хат юбормиш. Хусайн Тангачакчак дарасига катта туманлар бирлан келар экан. Нияти бизни ўраб олиб қириб ташлаш эркан.

Амиру уламолар орасида «Ҳа, маккор», «Тангри ғзабидан кўрқмас эрканму?»— деган овозлар эшитилди.

Амирлар, шайхлар, уламолар кенгашиб, Тангачакчак дарасига катта қўшин билан боришга фатво берилди.

Тоғ этакларида, сой бўйларида ёввойи ўрик, pista, бодом дарахтлари, сайхонликларда эса тизза бўйи турли ўт-ўлан, гиёҳлар ўсиб ётган дара худди ҳамманинг назаридан яшириб қўйилган жаннатдай жой эди. Қуёш тоғлар ортидан чиқиб, илк нурларини сочмоқда эди. Ҳозиргина севалаб ўтган ёмғирдан сўнг ҳаммаёқ янада яшнаб, тиниқлашиб кетган. Қушлар ўз тилида неларнидир куйлашадди.

Пастда, олисда сой тўлқинлари тошдан-тошга сакраб, айқириб оқарди. Ёввойи тоғ райхонлари, ялпизлари ва кийик ўтлари ҳавога атир пуркаб, димоғларни қитиқлайди.

Ўт-ўланлар устида оқ, сариқ капалаклар ва қизил, бинафшаранг ниначилар учиб юрибди.

Дарага кираверишда бир тош масофада тоғлар орасидаги пана-пана жойларга бир туман лашкарини беркитиб келган Темурбек

Ўн чоғли навкарлари билан дара оғзига келиб тушди. Улар отлардан тушиб, атрофдаги гўзал манзараларга бир зум маҳлиё бўлиб қараб қолишди. Темурбек мана шу жаннатосо дарадаги майсазорлар ва сой бўйлари шу бугунги аёвсиз жангда дўстлар ва душманларнинг ўликлари билан қопланишини ўйлади. Агар амир Хусайн қуръондан ва виждондан юз ўгирмай, қасамни бузмаганида савашга ҳожат қолмас, минглаб одамларнинг қони тўкилмас, улуснинг келажаги бўлмиш минг-минглаб болалар етим-есир қолмас эди.

Аммо айтилган сўз — отилган ўқ. Ёйдан отилган ўқни эса қайтариб бўлмайди. Худди шу фикрини тасдиқлагандай, даранинг у томонидан олисдаги отларнинг дупур-дупури эшитила бошлади.

Яккама-якка учрашувга таклиф этган амир Хусайн қалин лашкари билан келаётган эди. Минг чоғли Хусайн қўшини дарага кирганда, Темурбек қўшинлари қарнай ишораси билан дарани икки томондан ўраб олишди.

Кўп ўтмай дарадаги қушларнинг сайроғини терлаб кетган отларнинг кишнаши, жанг товушларининг гумбур-гумбури, найза ва қилчларнинг, тешилган қалқонларнинг жаранг-журунги, одамларнинг ур-қо-ур деган қийқириқлари босиб кетди.

Дара остидаги сой суви қонга бўялди.

Даранинг ғарб томонида бир тош нарида чодир тикиб, Темурбекнинг қўл-оёғи боғлиқ олиб келинишини кутаётган амир Хусайн шиддатли жанг садоларини эшитиб, қулоқларига ишонмай қолди. «Хиёнат аралашган!» Бу фикр Хусайннинг миясига чақмоқдай урилди. «Аммо хоин ким? Бир туман лашкар би-

лан келишимни Темурбекка ким хабар қилишга улгурган?»

Амир Ҳусайн чигал ўйларининг учини тополмай турганда, бир неча бўлук Балх аскарари Темурбек қўшинларининг қуршовини ёриб ўтиб, чодир томонга яқинлашди. Қуршовдан чиққан баҳодирлар ичида Шер Баҳром ҳам бор эди. Чақмоқ мўйловли, тимқора кўзлари чақнаб турган бу лашкарбоши Ҳусайн ва Темурбек билан бирга жуда кўп машаққатларни бошдан кечиришган, мўғулларга қарши савашларда кўп баҳодирликлар кўрсатиб, улусда донг таратишган эди.

Шер Баҳром ҳозир жуда мушкул аҳволда қолган эди. Темурбек қўшинлари қуршовини ёриб ўтиб, ўз жангчиларини қирғиндан асраб қолиш унинг лашкарбошилиқ бурчи эди. Аммо қуршовни не машаққатлар билан ёриб ўтишгандан сўнг Ҳусайн қароргоҳи қаршисидан чиқишар ва худди қочоқларга ўхшаб қолишар эди. Қуршовда қолганларида фақат ҳар қанақасига бу тузоқдан чиқиб олишни ўйлашган эди. Кейинги фикр Шер Баҳром хаёлига дара оғзидан чиқиб олишганида келди.

Шер Баҳром осмонга сакраётган тулпорининг жиловини қаттиқ тортиб, тез орқага ўгирилиб қаради ва шиддат билан қийқириб келаётган жангчиларни кўриб, уларни ҳозир тўхтатиш мумкин эмаслигини сизди. Энди таваккал қилиб, қароргоҳга яқинлашиш ва амир Ҳусайнга тушунтириш қолди.

Аммо бу осон эмас эди. Амир Ҳусайн бусиз ҳам ўзи қазиган чоҳга ўзи йиқилиб, «Темурбекка тузоқ ҳозирлаганимизни ким етказдийкин?»— деб лашкарбошилардан шубҳаланиб, аламини кимдан олишни билмай газабга минган эди.

Шунга қарамай, Шер Баҳром қароргоҳга яқинлашиб, отидан тушди ва уни жиловдори-га бериб, ўзи жадал юриб, амир Ҳусайн чодирри олдига келди. Ўйлаганидай, тахтга йўгон гавдасини ташлаб ўтириб олган амир уни ғазаб билан қаршилади. Аммо Баҳром бунга парво қилмай, Ҳусайннинг чағир кўзларига тик қаради ва:

— Амирим, зудлик билан орқага қайтишга фармон беринг, ёғий лашқари бостириб келаётир!— деди хотиржамлигини йўқотмай.

Амир Ҳусайннинг кўзларида ғазаб чақнади, аммо фурсат қалтис бўлганидан, Шер Баҳромнинг айтганини қилишга мажбур бўлди.

— Отимни келтиринг,— деди амир ўрнидан туриб. Жиловдор нарироқда ўтлаб юрган саманни олиб келиб, узангисини амирга тўғрилади. Амир ўйноқлаб турган отига сакраб минди ва товачиларга:

— Балхга қайтишга фармон бердик, бўлукларга етказунг!— деб отига жаҳл билан қамчи урди.

Ортидан навкарлари, уларнинг ортидан қолган жангчилар от суришди.

Балх саройида бир неча кундан буён кулги эшитилмайди. Алланималарни эслаб, кулгиси қистаган мулозимлар ҳам амир Ҳусайннинг ғазабидан қўрқиб, ўзини тийиб юришади.

Ҳарамда ҳам аҳвол шу. Эзгинлик айниқса бу ерда яққол сезилади. Маликалар ва канизаклар шўх кулиб юбормасликка ўзларини зўрға мажбур қилишади.

Сарой боғидаги мармар панжарали айвонда Бибиҳоним — Сароймулкхоним Абул Аъло ал-Мааррий шеърларини ўқиб ўтирарди. Тангачакчак дарасидаги мағлубият ҳақида ҳарамдагиларга ҳеч ким лом-мим демаса-да, Бибиҳоним зийраклик билан буни пайқаб олган, аммо ўзини ҳеч нарсадан хабарсиз, беғам қилиб кўрсатарди. Малика жанг тафсилотларини билишга қизиқса-да, аммо бу ҳақда сўраб-суриштириш хавфли, амир кўнглида шубҳа уйғотиш мумкин эди...

Аммо Балхда тарқалган янги мудҳиш хабар Бибиҳонимнинг юрагини ўртаб юборди. Бу хабарни ҳам севимли канизаги топиб келди, у нохуш гапни шивирлаб айтди-ю, маликанинг юзидаги изтиробга гувоҳ бўлмаслик учун шошиб чиқиб кетди. Лашкарбоши Шер Баҳром салтанатга хиёнатда айбланиб, жума куни намоздан сўнг бозор майдонида қатл этилибди.

Бибиҳоним бу мард лашкарбошини яхши танирди. Мўғулларга қарши жангларда донг таратган бу йигит дўсти Темурбекнинг ҳаётини қутқариб қолиш учун ўзини ўлимга тутиб берди. Бу ишнинг ғоят қалтис эканлигини у жуда яхши биларди. Шер Баҳромнинг ўлими қалбларни қанча ўртаса ҳам оламда шундай жувонмард одамлар борлиги дилларни ифтихор ҳиссига тўлдирад, бошқаларни ҳам янада мард бўлишга ундар эди. Аксинча, баъзилар бу ўлимдан янада эҳтиёткорроқ, жўнроқ, тубанроқ бўлиш керак, деган хулосага келар эдилар.

«Шер Баҳромнинг ўлимини эшитиб, Темурбек қай аҳволга тушган экан?— ўйлади Бибиҳоним.— Аслида бу қалтис ишга Шер Баҳ-

ромни мен йўлладим-ку. Шундай қилмасам бўлмасмиди?» Малика қалбининг номаълум тубларидан «Йўқ, шундай қилмасам бўлмас эди», деган ички бир нидо эшитилди. «Шер Баҳром Тангачакчак дарасидаёқ Темурбек томонга ўтиб кетиши керак эди-ку», яна ўйлади Бибихоним хиёбонда шабада учириб юрган хазон япроқларига қараб. Аммо у аёлларда кам учрайдиган зийрак бир ҳиссиёт билан шунга ишонч ҳосил қилдики, Шер Баҳром дарада ўз отини Темурбек томон бурганида, қолган аскарларни қуршовни ёриб чиқолмай, ўша ерда қирилиб кетиши мумкин эди. Бунга эса унинг мард юраги йўл қўя олмасди.

Малика хиёбонда ўйларининг поёнига етмасдан юрганида серб канизаги бир нохуш хабар топиб кирди.

— Балхда саросималик бошланган. Қарши томондан Темурбек қўшинлари Хисравбек лашкарлари билан бирлашиб Балхга бостириб келаётган эмиш.

Бибихоним бу хабардан ҳаяжонга тушиб, баланд кўксидаги юраги дупурлаб кетди, унинг ўйлари билан ҳислари чирмашиб, чалкашиб, кўз олдини қоронғилаштириб юборди.

Содиқ канизаги маликанинг кўнглида қўзгалган бўронларни сезгандай, унинг бошини кўксига босиб, қучди.

Маликанинг чиройли кўзлари ёшли эди...

МУНДАРИЖА

Фантастик ҳикоялар

Мушкул муаммо	5
Мен — мен эмасман	14
Райҳондаги зарпечак	28
Асрлар девори	36
Мангу куй излаб	52
Сирли қаср	93
Тескарикўзлар сайёраси	107
«Биз билмаган дунё...»	130

Тарихий ҳикоялар

Шаклар маликаси	179
Хиёнат	190

На узбекском языке

Махкам Махмудов

МЕЛОДИЯ ВЕЧНОСТИ

Фантастические и исторические рассказы

Редактор *М. Бобоев*
Рассом *Т. Саъдуллаев*
Расмлар редактори *А. Кива*
Техн. редактор *Э. Саидов*
Корректор *И. Қобулов*

ИБ № 575

Босмахонага берилди 12.03.79. Босишга рухсат этилди 26.06.79. Формати 70x90 $\frac{1}{32}$. Босма л. 6,75. Шартли босма л. 7,9. Нашр л. 7,43. Тиражи 15000. Р. 09035. Гафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартинома № 62 — 78.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасида тайёрланган матрицадан Морозов номидаги босмахонада 1-қоғозга босилди. Самарқанд. Кузнецкая кўчаси, 82. 1979 йил. Заказ № 42ГБ. Баҳоси 50 т.